

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

ISTRANCA

Tarih Araştırmaları Dergisi

CİLT: 2 SAYI: 2 | TEMMUZ/2024

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGISİ

Cilt:2
Sayı:2

ISSN: 3023-7785

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERĐİSİ

2024/2

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume: 2 – Sayı/Number:2

2024-Temmuz

Sahibi / Owner

Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi adına
Fakülte Dekanı Prof. Dr. Mesut Ayar

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Umut Üren (Kırklareli Üniversitesi)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Faruk Doğan (Kırklareli Üniversitesi)

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Doç. Dr. Raif İvecan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Tarık Özçelik (Kırklareli Üniversitesi)

Alan Editörleri / Section Editors

Dr. Yavuz Söylemez (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Olcay Turan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Pınar Kaya Tan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. H. Serdar Tabakoğlu (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Raif İvecan (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut Akkor (Kırklareli Üniversitesi)

Bilimsel Sekreteryası / Scientific Secretariat

Dr. Nazlı Altunsoy (Kırklareli Üniversitesi)
Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırklareli Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Ali Kurt (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Ceren Demirdöğdü (Kırklareli Üniversitesi)

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Dr. Tuğba Gökçe Balcı (Kırklareli Üniversitesi)

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırklareli Üniversitesi)

Teknik Uzman / Technical Specialist

Dr. Nazlı Altunsoy (Kırklareli Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mesut Ayar (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut Hut (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai Mete (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Rhoads Murphey (Birmingham University)
Doç. Dr. Ulanbek Alimov (Kırgızistan Manas Üniversitesi)
Doç. Dr. Hristiyan Atanasov (University of Library Studies and
Information Technologies)
Doç. Dr. Faisal Husain (Penn State University)
Dr. Xiaolin Ma (Nankai University)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Kırklareli Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet Mahallesi
Kofcaz Yolu, Kayalı Yerleşkesi, 1 Nolu Merkezi Derslikler, No:39/L
Merkez-Kırklareli
Telefon: 0 288 246 17 34-40
Faks: 0 288 246 17 33

ISSN: 3023-7785

İndexler

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, French and German.

Ocak ve temmuz aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in January and June.

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt/Volume: 2 – Sayı/Number:2

Temmuz-2024

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Sicilyalı Korsan Guglielmo di Belluomo'nun Venedik Kaynaklarındaki Tasviri Volkan Dökmeci	1-20
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darüşşafaka Yunus Kılıç	21-33
Modern Ordunun Evrimi: Tarihsel Faktörleri ve Sosyolojik Perspektifleri Keşfetmek Merve Güntürkün- Adem Başpınar	35-54
Kuyudan Çıkartılamayan Taş: Busbecq'in Kaderci Türk Söylemi ve Lowry'nin Makalesi Üzerine Hasan Hüseyin Koşar	55-76

KİTAP TANITIM / BOOK REVIEW

Özgür Kolçak, Ok, Tüfek ve At 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi Batuhan Yıldız	77-81
--	-------	-------

SUNUŞ

Değerli Bilim insanları, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öncülüğünde yayın hayatının ilk yılını dolduran dergimiz 2024/2 (Temmuz) sayısı ile yayın hayatına devam etmekte...

Temmuz sayımızda genç ve ümit vaat eden beş bilim insanının makalelerine yer verdik. Bu minvalde 4 Araştırma Makalesi ve 1 Kitap Tanıtımı bu sayımızın içeriğini oluşturmaktadır. 2024/2 Temmuz sayımızın ortaya çıkışında emeği geçen yazarlarımıza ve hakemlerimize bu vesile ile de bir kez daha şükranlarımızı bildirmek istiyoruz.

Bu sayımızda Volkan Dökmeci, Akdeniz’de korsanlık literatürüne “Sicilyalı Korsan Guglielmo di Belluomo’nun Venedik Kaynaklarındaki Tasviri” adlı çalışması ile katkı sunmakta. Yunus Kılıç ise Osmanlı’nın son döneminde kurulan ve Cumhuriyet döneminin de önemli bir eğitim kurumu olan Darüşşafaka’nın tarihine “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Darüşşafaka” adlı makalesi ile ışık tutuyor. Adem Başpınar ve Merve Güntürkün’ün birlikte hazırladıkları “Modern Ordunun Evrimi: Tarihsel Faktörleri ve Sosyolojik Perspektifleri Keşfetmek” adlı makale ise Modern ordumuzu tarihsel ve sosyolojik açıdan değerlendirmeye alıyor. Bu sayımızın son araştırma makalesi ise Hasan Hüseyin Koşar’a ait. Koşar “Kuyudan Çıkartılamayan Taş: Busbecq’in Kadercî Türk Söylemi ve Lowry’nin Makalesi” adlı çalışmasında “Kadercî Türk” kavramının batılı köklerini tartışmaya açmakta. Son olarak Batuhan Yıldız, Özgür Kolçak’ın 2023 Aralık ayında yayınlanan ve özellikle askerî tarih açısından önemli bir boşluğu dolduran “Ok, Tüfek ve At 16. Yüzyıl Askerî Devrimi” adlı kitabını tanıtan yazısıyla bu sayımızda yer alıyor.

Tüm bu çalışmaların Sosyal Bilimler alanına önemli katkılar sunacağını umuyor ve Ocak 2025 sayımız için de yazı kabulünün devam ettiğini hatırlatmak istiyoruz. Bu bağlamda Rumeli ve Balkan coğrafyaları öncelikli olmak üzere tarih, dil, edebiyat, sanat tarihi, lehçeler, arkeoloji gibi alanlardan gelecek çalışmalar dergimizde değerlendirmeye alınacağını da hatırlatırız.

Çok daha zengin ve çok daha nitelikli sayılarda buluşmak dileğiyle....

Editör Kurulu Adına
Prof. Dr. Faruk Doğan
Editör

Makale Gönderim Tarihi: 25.05.2024

Yayına Kabul Tarihi: 01.07.2024

Araştırma Makalesi

SİCİLYALI KORSAN GUGLIELMO DI BELLUOMO'NUN VENEDİK KAYNAKLARINDAKİ TASVİRİ Volkan Dökmeci*

öz

Habsburglar, 1532 senesinden itibaren Koron hücumunu yönetirken, Akdeniz'deki Müslüman korsanlara karşı Hıristiyanlığın savunuculuğunu üstlenen Malta'daki St. Jean Şövalyeleri ve muhtelif milletlerin korsanlarından çokça istifade etmişlerdir. Bu şövalyelerin kadim vatanları Rodos'u Osmanlılara teslim etmek zorunda kalmaları, Üstâdiâzâmlarını İspanya himayesine yöneltmiştir. Başlarda kaynaklarda Sicilya-Siraküza kökenli bir korsan olarak anılan Guglielmo di Belluomo, Koron hücumundan sonra bu şövalyeler arasına kabul edilmiştir. Daha ziyade Sicilya sularında etki sahibi olan bu korsan Akdeniz'deki Müslüman-Hıristiyan korsan çatışmasının tipik bir örneğidir. Akdeniz kıyılarında gerçekleştirdiği yağma faaliyetleri ve hücumlar, Venedik kaynaklarında adının sıkça geçmesine sebep olmuştur. Barbaros ve Sinan Reis'in gemilerine sıklıkla hücum etmiştir. Korsan Belluomo, Koron hücumu sırasında, Güney İtalya'daki tahılın İspanyol askerlerine ikmaline yardımcı olmakla Müslüman düşmanlarının dikkatlerini çekmiştir. Saint Jean Şövalyeleri'nin Üstâdiâzâmi'yla olan yakın ilişkisi de Müslüman-Hıristiyan rekabetinde onu ön saflara taşımıştır. Rodoslu Lütfi Reis bu korsanla mücadele etmek üzere Osmanlı gemilerini seferber etmiştir. Anabolu Balyosu (bir tür yönetici) Alvise Contarini'nin 1533 senesi Mayıs ayında Venedik'e ilettiği haber bu hadiseyi doğrulamaktadır. Palermo'daki Venedik konsolosu Pellegrino Venero ise Belluomo'nun İtalya sularındaki faaliyetlerini yakından takip etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hıristiyan Korsanlar, Maltalı St. Jean Şövalyeleri, Guglielmo di Belluomo, Akdeniz ve Sicilya.

THE PORTRAIT OF SICILIAN CORSAIR GUGLIELMO DI BELLUOMO IN THE VENETIAN RESOURCES

ABSTRACT

By 1532, during the conduct of the attack to Coron, the Habsburgs sizably benefitted from Maltese knights of St. John and the corsairs from various nationalities who assumed to be they defenders of Christianity against Muslim corsairs in the Mediterranean. Those knights' obligation of conceding the ancient patriot, Rhodes to the Ottomans directed their Grand Master to the patronage of Spain. Guglielmo di Belluomo who was primarily memorized as a Sicilian-Siracusian corsair in the sources was accepted to be one of those knights after the attack of Coron. This corsair who had an impact rather in Sicily was a typical example of the Muslim-Christian corsair conflict in the Mediterranean. His plundering activites in the Mediterranean caused his name to be mentioned frequently in the Venetian resources. He frequently attacked to the ships of Barbarossa and Captain Sinan. Corsair Belluomo drew attention of his Muslim enemies with his aid to the grain supply of Southern Italy to Spanish soldiers during the attack to Coron. His close relation with the Grand Master of Maltese knights brought him to the forefront in the Muslim-Christian rivalry. Lütfi Reis, a captain from Rhodes, mobilized the Ottoman ships in order to combat this corsair. The news that Alvise Contarini, Bailo of Nauplia (He is a kind of governor not an envoy) conveyed

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli/Türkiye, volkandokmeci@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6486-8755.

to Venice in May 1533 confirmed this event. As well, Pellegrino Venero, the Venetian consul of Palermo followed closely the activities of Belluomo in the waters of Italy.

Keywords: Christian corsairs, Maltese Knights of St John, Guglielmo di Belluomo, Mediterranean, and Sicily.

Giriş: Korsan Belluomo Hakkındaki Başlıca Venedik Kaynakları ve Ele Aldıkları Konular

Venedik Cumhuriyeti'nin 16. Yüzyıl başlarında Palermo'da konsolos olarak görevlendirdiği Pellegrino Venero'nun Venedik yönetimine yolladığı mektuplar, Sicilyalı korsan Guglielmo di Belluomo hakkında önemli bilgiler sunan Venedik kaynaklarının başında gelmektedir. Sicilya-Siraküza kökenli bu korsanın memleketine düzenlediği ziyaretleri takip eden Venedik konsolosu, onun diğer hangi korsanlarla irtibat halinde olduğu, emrindeki gemi türleri, izlediği güzergâh ve Müslüman korsanlara karşı yürüttüğü faaliyetler gibi konularda önemli malumat sunmaktadır. Osmanlı deniz teşkilat ve örgütlenmesine büyük katkı sağlayan meşhur denizciler Hızır (Barbaros Hayreddin Paşa) ve Sinan Reisler'in himayesindeki korsan gemileri, zaman zaman Belluomo ve diğer Hıristiyan korsanların hedefi haline gelmekte ve bu bağlamda Venedik belgelerine konu olmaktadır. Bahsi geçen konsolosunun korsan Belluomo'yu dikkatle takip etmesinin iki sebebi vardır: Bu sebeplerden ilki, Müslüman korsanlarla mücadele propagandası yapan Saint Jean Şövalyeleri tarafından himaye edilen bunun gibi korsanların bazen din ayrımı yapmayıp Akdeniz'deki Hıristiyan tüccar gemilerine saldırmalarıdır. İkinci sebep ise korsanlar Adalar Denizi'ne ulaşmadan evvel Korfu'daki yöneticilerin önceden haberdar edilmeleriyle alakalıdır. Palermo'daki konsolos bunun için bazen o dönemlerde İspanya'nın idaresi altında bulunan Napoli'deki Venedik temsilcisiyle de irtibat kurmaktadır. Bu yüzden, Venedik'in o dönemde Napoli'de görevlendirdiği konsolosun kaleme aldığı mektuplar da Belluomo'dan bahseden bir başka kaynak olarak gösterilebilir. Otranto'daki Venedik konsolosu Giovanni Roco de Iseo tarafından Venedik'e yollanan mektuplar da aynı korsandan bahsetmektedir. Özetle, Venedik idareci ve temsilcilerinin önem verdiği asıl nokta Akdeniz'deki Hıristiyan-Müslüman çekişmesi ve bunun desteklenmesinden ziyade kendi tüccar gemilerinin himayesidir. Venedik'in tüccarlarını korumaya çalıştığı korsanlardan biri de Guglielmo di Belluomo'dur. Venedik Cumhuriyeti Müslüman-Hıristiyan denizci rekabetinden ziyade kendi ticaretinin himayesi ve düzenli işlemesine odaklansa da söz konusu rekabet onun Akdeniz'deki talihini şekillendirdiğinden dolayı, bu konuda malumat toplamaktan da geri durmamıştır. Hem Hıristiyan hem de Müslüman korsan gemilerini kendi konsolosları aracılığıyla yakından takip etmiştir.

1.Korsan Belluomo'nun Etki Sahası

Korsan sözcüğü, deniz haydudu anlamına gelen "pirat" sözcüğüyle karıştırılmamalıdır. Korsan sözcüğünün İngilizce'de "pirate" şeklinde karşılık bulması ve bu kelimenin yaygın bir şekilde kullanılması, korsan ve pirat sözcüklerinin birbiriyle karıştırılmalarında etkili olmuştur. İngilizce'de "corsair" kelimesinin yaygınlaşmaya başlaması, bu karışıklığı bir nebze de olsa telafi etmiştir. Öte yandan, devletler tarafından

desteklenen korsanlar İngilizce'de "privateer" (devletin müsaadesiyle korsanlık yapan kişi) sözcüğüyle karşılık bulmuştur. Aradaki farkı iyi anlamak için önce korsan sözcüğün etimolojik kökenine bakmak gerekir. Bu sözcük İtalyanca'daki "corsaro" kelimesinden türemiştir. Arapça'ya "kürsân" şeklinde geçmiş, bu dilden de Türkçe'ye aktarılmıştır. Arapça'da "korsar" şeklinde bir kullanım da söz konusudur (Bostan, 2009, s. 17; Kahane vd., 1988, s. 193-196).

16. Yüzyıl'da, korsanlık ve kölelik dönemin güçlü Müslüman ve Hıristiyan devletlerinin iktisat ve siyasetlerinin önemli birer unsuru hâline gelmiştir. Korsanlar muhtelif devletlerin hukuk sistemlerinde deniz haydutlarından farklı muamele görmüşler ve meşru bir statüye kavuşmuşlardır. Korsan ve deniz haydudu için kullanılan "pirat" sözcükleri arasındaki farkı kavrarken, korsanlığı meydana getiren hukukî koşulları incelemek gerekir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:1-Harp gemisinden farklı olarak kişiye ait bir gemi vardır. 2-Korsan harbe taraf olan devletten bir müsaade belgesi almalıdır. 3-Korsan ele geçirdiği ganimetten belirli bir pay almaktadır. 4-Korsanlar savaşta ele geçirildiklerinde, haksız fiil işlememişlerse, savaş esiri statüsündedirler. Deniz haydutlarında da şu hukuki koşullar gözlemlenmektedir: 1-Kişilere ait bir gemi söz konusu olabilir. 2- Deniz haydudu barış veya savaş zamanında, açık denizdeki gemileri, gemilerdeki insanları ve yükleri hedef almaktadır ve onlara karşı zararlı bir eylem gerçekleştirmektedir. Onun bu eylemi bir devletin menfaatinden değil de şahsi menfaatten kaynaklanmaktadır. 3-Deniz haydutluğu bir gemiyi ele geçirmeyi, batırmayı ve ona zarar vermeyi, gemideki mürettebatı ve yolcuları öldürme, yaralama, kaçırmayı ve esir almayı, gemideki yüke el koyma, onu tahrip etme ve ona her türlü zararı vermeyi kapsamaktadır. Bütün bu mukayeseden şu neticeye varmak mümkündür: Korsanlık, harbe taraf bir devletten alınan müsaade belgesiyle yürütülen ve bir devletin menfaatinin gözetildiği bir eylemken, deniz haydutluğunda kişisel menfaat ön plandadır. Deniz haydutluğunda herhangi bir devletten bir müsaade belgesi alınmamıştır. Korsandan farklı olarak, deniz haydudunun öncelikli amacı gemi, gemideki insanlar ve yükü ele geçirmek veya onlara zarar vermektir (Meray, 1962, s. 451; Meray, 1963, s. 106-107). Yukarıda sıralanan hukukî koşullara rağmen, tek tip bir korsan portresi çizmek güçtür. Korsanlığa konu olan milletlerin tarihsel, dinsel, iktisadî, toplumsal, coğrafî, kültürel ve diplomatik koşulları ve bunların ortaya koyduğu farklılıklar da göz önünde tutularak çıkarımda bulunmak daha sıhhatli olabilir.

Napoli, Cenova ve İspanya kıyıları başta olmak üzere Akdeniz'in diğer bütün önemli kıyı ve adalarında yürütülen korsanlık ve esir alma faaliyetleri, düşmanı verimli insan gücünden yoksun bıraktığı gibi, belli bir hizmet ve iş gücü potansiyelinin başka bölgelere aktarılmasını ve fidye yoluyla önemli bir iktisadî birikimin oluşmasını sağlamıştır. Katalunya'dan Mısır'a kadar uzanan farklı etnik ve dinî grupları kapsayan korsanlık ve kölelik ağı, İstanbul, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Malta, Napoli ve Livorno'da önemli gelir kalemleri meydana getirmiş, bu cazip kazanç o bölgelerdeki korsan gemilerini köle ve ganimet avına çıkmaya teşvik etmiştir (Davis, 2004, s. 140). Bununla birlikte, korsanların tek motivasyon kaynağı maddî kazanç değildir. Dinler arası rekabet, kıyı bölgelerinin müdafaası ve deniz bölgelerindeki hâkimiyet de onları teşvik eden diğer unsurlardır. Guglielmo di Belluomo adlı korsan da bu koşullar altında faaliyet yürütmüş, zaman zaman da devlet makamları tarafından korunup kollanmıştır.

Belluomo, memleketi Siraküza'da etkili bir korsandır. Aslen Cenovalı olan bir başka korsan Battista Vacaro, Siraküza Valisi'nden salvokondud (mürûr tezkîresi/seyahat izin belgesi) almak için Sicilya'nın Augusta bölgesine uğradığı bir sırada, kıyıda bıraktığı kalyonunu (galion/galione) karina etmek (Nutkî, 2011, s. 151)¹ ve donatmak (silahlandırmak) için Belluomo'nun yardımına müracaat etmiştir. Siraküza vasıtasıyla bu malumatı edinen Palermo Konsolosu Pellegrino Venero, Vacaro'yu himaye eden Belluomo'nun kalyonu ve diğer iki barçayla Akdeniz'e açılıp yağma yapacağı haberini Venedikli makamlara telaşla iletmiştir (Sanuto, Cilt XLI, 1969, Siraküza'dan yollanan 14 Nisan ve Palermo'dan yollanan 28 Nisan 1526 tarihli mektuplar, s. 432-433). Verilen bu malumata göre, Belluomo'nun etki alanı Siraküza, Augusta ve Cenova arasındadır. Bu bölgedeki bir korsanı hem onarım hem de teçhizat bakımından himaye etmek karşılığında, aynı korsanla Akdeniz'deki yağma faaliyetlerinde işbirliği yapmaktadır.

Hıristiyan gemilere verdiği zararlar sebebiyle Venedik konsolosları tarafından İspanya idaresindeki Sicilya ve Napoli'deki genel valilere şikâyet edilen Belluomo, Akdeniz'de dolaşan Müslüman gemilerini hedef aldığı anda ise dönemin siyasî konjonktürü sebebiyle himaye görmektedir. En büyük desteği de Osmanlılarla Akdeniz'de rekabet eden İspanyollardan ve onların bağlı bulunduğu Kutsal Roma İmparatoru'nun emrindeki diğer yöneticilerden görmektedir. Rodos, Osmanlılar tarafından 1522 senesinde fethedilmeden evvel Belluomo dâhil olmak üzere Akdeniz kökenli pek çok Hıristiyan korsanın sığınağı olmuştur. 1522'den sonraysa İspanya Kralı V. Carlos'un St. Jean Şövalyeleri'ne bahşettiği Malta (Tabakoğlu 2020, s. 106 ve 110) aynı rolü üstlenmiştir. Bütün bu faktörler, yani İspanya, Rodos ve Malta'nın himaye ve destekleri hem Belluomo'nun hem de diğer Hıristiyan korsanların etki alanlarını genişletmiştir. Cenova ve Sicilya kökenli İtalyan korsanlar ile Fransız, Katalan ve İspanyol milletlerine mensup diğer korsanlar Hıristiyan dayanışması altında birbirleriyle ve St. Jean Şövalyeleri'yle sıklıkla işbirliği yaptıklarından dolayı, her bir korsanın etki alanları da bu çerçevede genişlemiştir.

Venedik kaynaklarına göre Belluomo bazen Fransız barçalarıyla Rodos'a uğramaktadır. Ancak bu kaynaklar onun Fransız korsanlar üzerindeki etkisi hakkında doğrudan bir malumat vermemekte, daha ziyade Müslüman gemileri hedef alan bir yağma işbirliğinden söz etmektedir. Mesela; Fransız korsan Jean Fiorin, Belluomo'dan bahseden mektuplarda sıklıkla anılmaktadır. Palermo Konsolosu Venero'nun 28 Nisan 1526 tarihli mektubuyla, söz konusu Fransız korsanın birkaç gemiyle Malta ve Gozo limanlarına uğradığı ve tıpkı Belluomo gibi Müslüman gemilerini yağmalamak için Adalar Denizi bölgesine geçeceği bilgisi Venedik makamlarına iletilmektedir (Sanuto, Cilt XLI, 1969, s. 432). Aynı konsolosun 6 Haziran 1526 tarihli bir başka mektubu, Fransız korsan Fiorin'in Tulon Limanı'ndan iki barçayla ayrıldığını ve Belluomo'nun Marsilya'da ve Provans'ın Villefranche (Villafranche-sur-Mer) mahallinde donatılan Fransız gemilerini ve onlara dâhil olan Malta gemilerini beklediğini bildirmektedir. Adalar Denizi'ndeki Müslüman gemilerini yağmalamaya giden bu filonun bu faaliyetten sonra Marsilya'ya dönerken yolda Venedik gemilerine zarar vermesi Venero'nun Siraküza'lı makamlara şikâyette bulunmasına sebep olmuştur. Söz konusu filoda 20 kadirga, bunlara destek

¹ Karina etme işlemi, geminin bir tarafa yatırılması ve karinasının ortaya çıkarılıp temizlenmesinden ibarettir.

sağlayan Napoli Genel Valisi Don Rimondo Cardona'nın kendi bölgesinden yolladığı bir kalyon, bir Malta kalyonu ve birkaç Fransız barçası bulunmaktadır. Konsolos Venero'nun iletteği üzere filo söz konusu bölgeye gitmeden evvel Palermo'ya uğramıştır. Bu sırada filodaki iki Fransız barçası yük kapasitesi ve nizamıyla konsolosun dikkatini çekmiştir. Konsolos, bu iki barçanın her birinin 150 salme/411 hl (Malavisi, 1844, s. 151)² tutarında yük ve 150 asker kapasiteli olduğunu ve çok iyi nizama sokulmuş topçularla donatıldığını ifade etmiştir (Sanuto, Cilt XLII, 1969, s. 51-52).

2. Korsan Belluomo'nun İşbirliği Yaptığı Diğer Korsanlar

Osmanlı İmparatorluğu ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasında 16. Yüzyıl Akdeniz'inde belirginleşen siyasi ve askerî rekabet, Hıristiyan ve Müslüman korsanlar arasında da bir mücadele sahnesi oluşturmuştur. Bu durum Müslüman korsan ve denizciler arasında sıkı bir işbirliği yarattığı gibi, Cenovalı, Fransız, Katalan ve Maltalı korsanlar arasında aynı durumun yaşanmasına neden olmuştur. Rodos'un Osmanlılar tarafından fethinden sonra (Rodos'un fethinden önceki Hıristiyan korsanlar için: Dökmeci, 2020, s. 63-100), St. Jean Şövalyeleri'nin Malta'ya zorunlu göçü söz konusu işbirliğini güçlendirmiştir. Osmanlıların Akdeniz'de konuşlanan korsan ve leventlerin tecrübelerinden istifade etmeleri gibi Habsburglar da farklı milletlere mensup Hıristiyan korsanların denizcilik bilgileri, etki ve örgütlenme becerilerine müracaat ederek bunları denizlerdeki askerî gücüyle bütünleştirmiştir. Aynı dönemde Hızır, Oruç ve Sinan Reis gibi etkin ve güçlü reislerin Akdeniz'de varlık göstermeleri Kutsal Roma İmparatorluğu ve Venedik Cumhuriyeti'ni stratejik çıkarları ve deniz ticaretinin güvenliği bakımından ziyadesiyle endişelendirmiştir. Bu endişe, Hıristiyan korsanların Müslüman denizciler karşısında önleyici ve dengeleyici bir güç unsuru olarak ön plana çıkmalarında etkili olmuştur.

Etki sahibi bir korsan olan Belluomo'yla beraber anılan başlıca Hıristiyan korsanların isimleri Battista Vacaro, Jean Fiorin (Joan/Zuan Florin), Jean Michel (Joan/Zuan Michiele) ve Visconte di Cicala şeklinde sıralanabilir. Cenovalı korsan Battista Vacaro, Belluomo'nun desteğiyle Augusta (Sicilya'da bir bölge) civarında serbestçe dolaşmakta, bazen de Akdeniz kıyılarındaki Müslüman gemilerine düzenlediği hücumlar sırasında ona yardımcı olmaktadır. Palermo'daki Venedik konsolosu Pellegrino Venero, 1526 Haziran ayında Adalar Denizi'ndeki Venedikli görevlileri bu iki korsanın olası hücumuna karşı uyarmıştır. Belluomo'yla irtibat halinde olan Fransız korsan Jean Fiorin ise Tulon kentine ulaşmıştır. O da diğer iki korsan gibi Akdeniz'in Müslüman gemilerini hedef almaktadır. Fransız korsan gemileriyle ilgili haberleri Villafranca ve Marsilya üzerinden takip eden Konsolos Venero, Savoy Dükü'nün Fransız korsanları Adalar Denizi'ndeki Hıristiyan gemilerine zarar vermemeleri konusunda tembihlediğini de belirtip Korfu'daki *Rettore*'nin³ ikaz edilmesini ve tedbirli davranmasını not düşmüştür (Sanuto, Cilt XLII, 1969, Palermo'dan yollanan 6 Haziran 1526 tarihli mektup, s. 51-52).

² Güney İtalya'nın muhtelif bölgelerinde tahıl ölçü birimi olarak, yaygın biçimde ve farklı oranlarda kullanılan salma'nın (çoğulu salme) Palermo'daki ölçüsü, birim başına 274 litre'ye denk gelmektedir.

³ Rettore veya rector Venedik Cumhuriyeti'nin kolonilerine yolladığı yöneticiler için kullanılan bir unvandır. Bkz: Dursteler, 2012, s. 49-50.

Bundan bir sene önce, yani 1525 senesi Aralık ayında Belluomo'nun yanında başka bir Fransız korsan daha görülmüştür. Venedik Donanma *Proveditor Generali* Giovanni Moro, Suluca Adası'ndan (Pitcher, 2007, Harita XIV: Yunanistan ve Ege Denizi Haritası)⁴ yolladığı mektupla, korsan Belluomo ve yanındaki Marsilyalı korsan Jean Michel'in izini sürdürdüğünü yetkili makamlara bildirmiştir. (Sanuto, Cilt XL, Suluca Adası'ndan yollanan 6 Aralık 1525 tarihli mektup, s. 740).

Osmanlı İmparatorluğu'nun meşhur kaptanı derya ve sadrazamı Cigalazâde Sinan Paşa'nın (Şakiroğlu, 1993, s. 525-526) babası Visconte di Cicala da Belluomo'nun tanıdığı simalar arasındadır. Cicala, Palermo Konsolosu Pellegrino Venero'nun 1532 senesi Ağustos ayında Venedik'e ilettiği mektuba konu olmuştur. Konsolosun bildirdiği üzere, Trablusgarp'tan yola çıkan Cicala, Belluomo ve Saliva'ya (Cenovalı başka bir korsan), ait üç kalyon Akdeniz'de seyreden Müslüman gemilerini yağmalamıştır. Cicala Messina'ya ulaştığında beraberinde ganimet olarak Osmanlılara ait 14 yük gemisi (schierazzo), 120 esir ve 40.000 duka değerinde mal getirmiştir (Sanuto, Cilt LVI, 1969, Palermo'dan yollanan 15 Ağustos 1532 tarihli mektup, s. 907-908).

3. Venedikli Görevlilerin Korsan Belluomo ve Taifesi Hakkında Topladıkları İstihbarat

1500'lü yılların başlarında, İtalya'nın siyasî kaderini tayinde ortak hareket eden Venedik Cumhuriyeti ve Fransa, 1521-1526 tarihli İtalya Savaşı'nın sonucunda, Kutsal Roma İmparatorluğu'yla ateşkes imzalamak konusunda mutabakata varmışlardır. Aynı dönemde Habsburgların etki ve nüfuz alanındaki Güney İtalya'da meydana gelen korsan faaliyetleri ve bu korsanların, bilhassa Habsburgların himaye ettikleri Cenovalı korsanların düzenledikleri akın ve yağmalar, Venedik Cumhuriyeti'ni Kutsal Roma İmparatorluğu'yla zaman zaman karşı karşıya getirmiştir. Korsan Belluomo ve himayesindeki korsan Vacaro da böyle bir tesir oluşturmuşlardır. Bu iki korsanın gemisi, Doğu Akdeniz'e akın düzenlemek üzere, 1525 senesinin Aralık ayında yola çıkmışlar, yolda karşılaştıkları Venedik gemilerine zarar vermiş ve mallarını yağmalamışlardır. Bir ay sonra Marsilya'ya dönmeleri de beklenmemektedir. Venedik'in Palermo Konsolosu Pellegrino Venero da meseleyi Sicilya Genel Valisi'ne şikâyet ederken bir yandan da o korsanların izlerini sürmüştür. Nisan ayında Siraküza'dan Belluomo hakkında istihbarat toplamıştır. Oradan Belluomo'nun Malta ve Gozo sularında görüldüğü ve Vacaro'nun ise Siraküza Valisi'nden seyrüsefer müsaade belgesi aldığı ve Augusta'ya (Sicilya) seyrettiği malumatını edinmiştir. Palermo'dan Venedik'e ulaşan haberlere göre, korsanlar Venedik gemilerine ateşkes dönemi sırasında zarar vermişlerdir ve kati surette cezalandırılmaları icap etmektedir. Bütün bunlar yaşanırken, Katalan bir tüccar, iki korsana ait barçanın Augusta Limanı civarında görüldüğünü söz konusu konsolosa ihbar etmiştir. Palermo konsolosunun şikâyetlerini dinleyen Sicilya Genel Valisi de o korsanları yakalamaktan memnun olacağını ifade etmiştir. Korfu'daki alay komutanlığı da Napoli Konsolosu vasıtasıyla bir korsan pergendesine karşı uyarılmıştır. Aynı dönemde 16 fusta ve 4 kalyatayla Cerbe'den çıkan Sinan Reis, tahıl merkezi Trapani'den yola çıkan tahılla yüklü iki Biscay'lı gemiyi Favignana Adası civarında batırınca, o sıralar tahıl tedariki konusunda

⁴ Modon'un güneyindeki adadır. Suluca, Spetses ve Sapienza isimleriyle de anılmaktadır.

büyük sıkıntı yaşayan Venediklilerin endişesi ikiye katlanmıştır (Sanuto, Cilt XLI, 1969, Siraküza'dan yollanan 14 Nisan ve Palermo'dan yollanan 28 Nisan 1526 tarihli mektuplar, s. 432-433).

Civar bölgelerde görülen Hıristiyan ve Müslüman bütün korsanları yakından takip eden Konsolos Venero, 1526 senesi Haziran ayında korsan Belluomo ve Vacaro'nun birer kalyonla Siraküza'da olduğunu tespit ederken, bir başka korsanın daha izine rastlamış; korsan Jean Fiorin'in iki barçayla Tulon'da görüldüğünü kayda geçirmiştir. Aynı konsolosun Venedik'e ilettiği habere göre, Sinan Reis'in 26 fustasının Passero Burnu, Hızır Reis'in 20 fustasının Messina'ya bağlı Faro mahalli civarında bulunması, o sularda seyreden Hıristiyan korsanları kısmen dizginlemiş, tedbirli davranmaya zorlamıştır (Sanuto, Cilt XLII, 1969, Palermo'dan yollanan 6 Haziran 1526 tarihli mektup, s. 51-52).

Venedik tüccar gemilerinin emniyetini güvenceye almak adına Belluomo ve korsan taifesinin izini süren Donanma *Proveditor General*'i Francesco Pasqualigo, 1531 senesinde Capodoro (Altın Burun) Limanı'nda rastladığı Matteo da Ragusa adlı bir reisten dil almış, onun beyanatını Venedik'e iletmiştir. 17 gün evvel Messina'dan ayrıldığını söyleyen bu reis, oradayken Belluomo hakkında bazı bilgiler edinmiş ve bunları *Proveditor General* Pasqualigo'ya takdim etmiştir. Onun verdiği malumata göre Messina'da kalyonunu tamir ettiren Belluomo'nun yanında daha küçük bir kalyon daha vardır. Bu kalyonun başında Ferrara Dükü'nün himaye ettiği Andrea de Elia adlı başka bir reis bulunmaktadır. Rüzgaraltı (sottovento) yönünde ilerleyen iki Ceneviz kalyonu da onlara muhafızlık etmektedir. Bu dört gemi, Doğu Akdeniz adalarından Cenova'ya tahıl taşıyan kiralık gemiler olarak kaydedilmiştir (Sanuto, Cilt LIV, 1969, 8 Ağustos 1531 tarihinde Andros Adası'ndan yollanan mektup, s. 628-629).

Pasqualigo'nun Hıristiyan korsanlarla ilgili takibi meşakkatli bir süreçtir. Bir yandan da Müslüman korsanların izini sürmektedir. General onların izini sürerken, İşkiros Adası'ndan yola çıkan iki Müslüman fustası Karistos Limanı'na uğramış ve oranın Hıristiyan halkından zorla peksimet temin etmiştir. Giovanni di Napoli (Anabolulu Yannis) adlı başka bir reisten bu malumatı öğrenen Pasqualigo, ikaz etmek için Korfu ve Zakintos'a ulaşmaya çalışmıştır. Ancak yolda birtakım aksilikler yaşamış, erzakı yetmeyince Anabolu'dan peksimet temin etmeye çalışmıştır. Peksimet ücretinin 2/3'ünü ödeyip 1/3'ünün Korfu'daki Balyos (bir tür yönetici) tarafından karşılanmasını Venedik makamlarından rica etmiştir. Dümenini Zakintos ve Korfu'ya yöneltmesinin diğer bir sebebi de peksimet teminidir. Malya (Malea/Benefşe) Burnu'nda bulunan ve Zakintos'a muhafızlık eden gemiler oradaki peksimeti tüketince, dışardan gelen buğdayın yeni ulaştığı Korfu'ya yönelmiştir (Sanuto, Cilt LIV, 1969, s. 629-630).

Belluomo'nun gemisinin kapasitesi ve kim tarafından himaye edildiğiyle ilgili bilgiler Venedik'in Palermo Konsolosu Pellegrino Venero tarafından Venedik'e iletilmiştir. Konsolos, Belluomo'nun gemisinin 1000 botte /640 ton (Lane, 1966, s. 357; Brummett, 1990, s. 3)⁵ yük kapasiteli olduğu, gemisine St. Jean şövalyeleri'nin bayrağını

⁵ Botte, Venedik tarafından kullanılan bir ölçü birimidir. Bir şarap fıçısının içine konulan malın ağırlığı, fıçının ağırlığıyla birlikte hesaplanır. Lane, *Venice and History* adlı kitabında bu ölçü biriminden bahsetmektedir. Lane 1 "botte"nin 640 kilogram olduğunu hesaplarken Venedik tarafından kullanılan, 600 kilograma tekabül eden "Girit bottesi"ni esas almıştır. Fıçının içine konulan malın ağırlığını gösteren bu oran, 15. yüzyılın ilk yıllarından itibaren geçerlidir. Lane, Girit "botte"sine, yani 600 kilograma, fıçının kendi

astiği ve bu korsanın Rodos'un fethinden sonra Malta'ya taşınmak zorunda kalan Üstâdiâzâm'ın himayesine mazhar olduğu gibi önemli bilgiler vermiştir. Üstâdiâzâm'ın Sicilya üzerinden asker ve eşyalarıyla Malta'ya nakli de aynı döneme denk gelmiştir. Konsolosun verdiği başka bir malumata göre, Sicilya Genel Valisi dördü Sicilya Krallığı'na, üçü St. Jean Şövalyeleri ve ikisi Monaco Beyi'ne ait olan 9 kadirgayla beraber 12 Ekim 1530 günü Palermo'ya ulaşmıştır. Bu gemiler Rodos Üstâdiâzâm'ını ve onun Palermo'da bulunan bütün askerlerini Malta'ya götüreceklerdir. Üstâdiâzâm'ın büyük gemisi ve ona eşlik eden diğer gemilere mühimmat ve levazimat yüklenmiştir. Belluomo da ona eşlik etmektedir. Konsolos, bu korsanın Üstâdiâzâm'a muhafızlık ettikten sonra, Akdeniz'deki Müslüman gemiler üzerine akın düzenleyeceği malumatını da işitmiştir (Sanuto, Cilt LIV, 1969, Palermo'dan yollanan 13 Ekim 1530 tarihli mektup, s.129).

Aynı konsolos, Üstâdiâzâm'ın Ekim ayı sonlarında Sirküza'ya uğradığını ve Belluomo'nun ona eşlik etmeye devam ettiğini yazmaktadır. Konsolosun kaydettiği malumata göre, Üstâdiâzâm 24 Ekim 1530 tarihinde 3 kadirga, 2 kalyon ve kendi büyük barçasıyla birlikte, Malta'ya gitmek üzere Siraküza'dan ayrılmıştır. Bütün birliğini ise orada bırakmıştır. Belluomo'nun kalyonundaysa 400 adam vardır. Şövalyelerin tasarrufundaki paraları taşıyan bu gemi, demir toplarla güzelce donatılmıştır. (Sanuto, Cilt LIV, 1969, Palermo'dan yollanan 18 Kasım 1530 tarihli mektup, s.225-226). Korsan Belluomo, şövalyelere usulen eşlik etse de aynı senenin Aralık ayında Malta'ya değil, Adalar Denizi'ne yönelip akınlara başlamıştır.

4. Korsan Belluomo'nun Yağma Faaliyetleri Sırasında Akdeniz'in Vaziyeti

Korsan Belluomo'nun olası zararlı ve yağmacı faaliyetleri, Adalar Denizi'nde görev alan Venedik Donanma *Proveditor General*'i Giovanni Moro'yu harekete geçirmiştir. General, 1525 senesi Kasım ayında Değirmenlik/Milos Adası'ndayken (Bostan, 2003, s. 179-180)⁶ Venedikli makamlara Belluomo hakkında malumat vermiştir. Söz konusu malumata göre, kendisi İspirlonga Adası'ndayken (Spinalonga/Kalidon:Yunanistan'ın güneyi) Belluomo'nun işbirlikçisi olan korsan Jean Fiorin'in İsfakiye (Sfachia/Sfakia) Limanı⁷ çıkışlı iki küçük gemiyi Değirmenlik Adası civarında yağmaladığını öğrenmiştir. Korsan Fiorin daha sonra, gemisini karina etmek için, Milos Adası'nın kıyısına yanaşıp karaya ayak basmıştır. Yanında bir barça ve bir cerme (zerma)⁸ vardır (Cerme için Bkz: Erol, 2012, s. 182). O arada General Belluomo ve Jean Michel'i bulmak üzere, Anabolu'dan ayrılıp Değirmenlik Adası'nın yolunu tutmuştur. Korsan Jean Michel'in yolda rastladığı, İstanbul'a gitmekte olan Ceneviz barçası generale bu korsanlar hakkında bilgi vermiştir. Generalin anlattığına göre, söz konusu korsanlar başlarda Venedik gemi ve mallarına dokunmazken, sonradan her şeyi yağmalamaya başlamışlardır. Ancak

ağırlığını da eklemiştir. Fıçının ağırlığını, içine konulan malın ağırlığının %8'i olarak hesaplamıştır. Bu durumda ulaştığı sonuç, 648 kilogram olmalıdır. Ancak, Lane net bir orandan, 640 kilogramdan söz etmektedir.

⁶ Eğriboz Adası'nın güneydoğusunda yer almaktadır. Kiklad ada grubuna dâhildir.

⁷ İsfakiye, Girit'in batısında yer alan bir limandır.

⁸ Cerme veya cerm, büyük gemilerin mallarının tahliyesinde veya karaya oturan gemilerin halatlarla çekilip kurtarılmasında kullanılan silahlendirilmiş kayık türüdür. Memlûkler zamanında Nil Nehri'nde kullanılmış ve daha sonra Akdeniz'e yayılmıştır.

General Moro izini sürdüğü bu korsanları bir türlü bulamamıştır (Sanuto, Cilt XL, 1969, Değirmenlik Adası'ndan yollanan 12 Kasım 1525 tarihli mektup, s.740). Aralık ayında Paşa Adası'nda⁹ bulunan Moro, Belluomo'nun izini sürmeye ve Venedik makamlarını bilgilendirmeye devam etmiştir. Söz konusu korsan ve taifesinin zararlı faaliyetlerine karşı birkaç kadırgayı muhafız olarak Malya Burnu'na (Çuha Adası'nın kuzeyindedir) bırakmış ve Andrea Doria'nın bir kalyonuna binip seyrüsefere devam etmiştir. Bir yandan Müslüman korsanlarla ilgili gelişmeleri de takip etmektedir. Gemisine zarar verdikleri gerekçesiyle Venedikli yetkilileri Osmanlı makamlarına şikâyet edip Cumhuriyet'in gemilerini yağmalamayı sürdüren Mistan/Bosdan Reis, bu korsanlardan biridir. (Sanuto, Cilt XL, 1969, Paşa Adası'ndan yollanan 4 Aralık 1525 tarihli mektup, s.740). Giovanni Moro, Anabolu'dan peksimet temin ettiği sırada, Balyos Pietro Bragadin'in çabalarının sonuç verdiğini ve yağmacı Müslüman korsan Mistan/Bosdan Reis'in padişahın iki ulağı tarafından Selanik'te prangaya vurulup ata bindirilmek suretiyle İstanbul'a götürüldüğünü haber almıştır (Bertel, 2012, s. 59).

Zakintos'a da uğrayan General Giovanni Moro, Başvardiyan Giovanni Battista Giustiniani'yi Grimani adlı gemiyi Belluomo'nun elinden kurtardığı için takdir etmiştir. İskenderiye'ye gitmekte olan bu geminin reisiyse Giovanni Fortin'dir. Generalin Belluomo dâhil olmak üzere üç korsanı yakalama emriyle Kefalonya'ya yolladığı  başvardiyan (sopracomito) da Korfu'ya gelmişler ve Belluomo'nun altı saat önce Kefalonya'dan ayrıldığını, yani onu altı saat farkla kaçırdıklarını haber vermişlerdir. Moro, korsanları kovalamak icap eder diye 3 küçük baştardayı ve lüzum durumunda 600 botte (384 ton) kapasiteli bir barayı donatmak gerekebileceğini Venedikli makamlara hatırlatmıştır. Giovanni Battista Grimani ve Giovanni Battista Giustiniani adlı başvardiyanlar ve diğer birkaç şahsın emrindeki kadırgaları muhafız vazifesiyle Malya Burnu'na bıraktığını da aynı makamlara iletmiştir (Sanuto, Cilt XL, 1969, Zakintos'tan yollanan 8 Aralık 1525 tarihli mektup, s.741).

Belluomo ve himayesindeki korsan taifesi, Müslüman korsanlarla karşılıklı mücadele içindedir. Konsolos Pellegrino Venero, bu mücadelenin vuku bulduğu sahayı ve boyutunu gözler önüne sermektedir. 1526 senesi Haziran ayında onun kaydettiği üzere, Müslüman korsan İskenderiyeli Moro (?), yanındaki 20 fustayla beraber Cerbe'ye dönerken Belluomo'nun himayesindeki korsan Vacaro'ya ve Belluomo'nun kalyonuna rastlamıştır. Moro'nun emrindeki nefler (göke olabilir) bunlarla çatışmış ve bu korsanlar çatışmanın sonunda, daha önce kendilerinden alınan üç küçük gemiden birini Moro'dan geri almaya muvaffak olmuşlardır. Fustalar başka bir yerde de Trablusgarp'tan gelen bir kalyonu esir almışlardır. Belluomo ve Vacaro'nun ise Adalar Denizi'ne akın düzenlemeye hazırlandıkları iddia edilince ve iki Fransız korsan barçası o bölgeye yönelince, Korfu'daki Venedikli yöneticiler Napoli ve Messina aracılığıyla uyarılmışlardır (Sanuto, Cilt XLII, 1969, Palermo'dan yollanan 13 Haziran 1526 tarihli mektup, s.52-53).

1530 senesi Ekim ve Kasım aylarında stdzm'a Malta'ya geçişi sırasında, Palermo ve Siraküza boyunca eşlik ve muhafızlık eden korsan Belluomo'nun aynı senenin Aralık ayında Malta'ya uğramadan Adalar Denizi'ne geçtiği Palermo Konsolosu Pellegrino Venero tarafından Aralık ayında Venedik'e bildirilmiştir. Pellegrino'ya 22 Aralık'ta

⁹ İyon Adaları'ndan (Yedi Adalar'dan) biridir. Malya Burnu civarında yer almaktadır.

Siraküza'dan ulaşan haberlere göre, Belluomo'nun kalyonu ile yanında bulunan Reis Montalto'nun emrindeki diğer bir kalyon söz konusu bölgeye yönelmişlerdir. İspanyol ve İtalyanlar da Müslüman filolarının olası bir akınına karşı tedbir almışlardır. Padişahın donanmayla denize açılma ihtimaline karşı İspanyol askerler Sicilya'ya muhafızlık ederken (Tabakoğlu, 2019, s. 122)¹⁰, Napoli askerleri Cenova'nın güneydoğusundaki Livorno ve Viareggio kentlerinde toplanmışlardır (Sanuto, Cilt LIV, 1969, Palermo'dan yollanan 29 Aralık 1530 tarihli mektup, s.293).

1531 senesi Aralık ayında da Hıristiyan gemileri Rodos ve Episkopi¹¹ kıyılarına ve o civardaki Müslüman gemilerine zarar vermişlerdir. Bu malumatı Venedikli makamlara Zakintos'tan ileten Donanma *Proveditor General*'i Francesco Pasqualigo, aynı senenin Ağustos ayında Hıristiyan ve Müslüman korsanlar arasındaki çatışmayı ve onların yağma faaliyetlerini kaydetmiştir. Onun aktardığı malumata göre, Mağribli iki fusta Zakintos Adası çıkışlı çok sayıda barkayı Glarentsa (Pedani-Fabris, 1994, s. 616-617; Lane, 1973, s. 151)¹² civarında kovalayıp altısını esir almış ve 50 kadar kişinin mallarını yağmamıştır. O bölgenin muhafazasında görevli Lorenzo Sanudo ve Andrea Duodo adlı muhafız reislerin Korfu'ya giden ve küçük gemilerden oluşan bir kafiye emirlerindeki gemilerle eşlik ve muhafızlık etmek zorunda kalmaları sebebiyle bölge korumasız kalmış ve söz konusu hadise meydana gelmiştir. Pasqualigo bu karışık ortamda İstanbul'a fevkalâde elçi olarak yollanan Pietro Zeno ve muhafız kadirğası Bemba'yı müdafaa etmekle vazifelendirilmiştir. Bemba adlı geminin Venedik'ten ilettiği emre riayet eden Proveditor, Sanuda adlı bir kadirğa ve Korfu'dan gelen başka bir kadirğayı muhafız olarak elçinin yanına vermiştir. Yanında 16 kadirğa ve 2 fustayla Zakintos civarında korsanlara karşı emniyeti sağlayan Pasqualigo, emrinde olup Rodos Berzahi'na yolladığı Paolo Bianco adlı reisten önemli haberler almıştır. Bu reis, Malta ve civarından ayrılan ve korsan Belluomo'yu da taşıyan 9 kadirğa ve 2 fustanın denize açılıp Rodos Berzahi'na ulaştığı, oranın birkaç küçük muhafız gemisini ele geçirdiği ve Episkopi (Fischo) kıyısına çıkıp çok sayıda kişiyi esir aldığı malumatını vermiştir. (Sanuto, Cilt LIV, 1969, Zakintos'tan yollanan 17 ve 24 Ağustos 1531 tarihli mektuplar, s. 579).

Francesco Pasqualigo'ya Belluomo hakkında önemli malumat sunanlardan biri de 29 Ağustos (1531) sabahı Zakintos Adası'na varan Giovanni da Milo adlı bir reistir. Kurutulmuş et yüklediği gemisiyle 29 gün önce İstanbul'dan yola çıkan reis, Müslüman korsan Moro (?) Reis'in yanında 7 kadirğa ve 2 fusta bulunduğunu ve o fustalarının Korsan Belluomo'nun eline geçtiğini bildirmiştir. Gemi reisinin verdiği malumata göre, kendisinin İstanbul'dan yola çıktığı anda Moro Hisarlar'ın oradan ayrılmıştır. Korsan Moro, nef (göke olabilir), yük gemisi ve başka türde gemilerden oluşan 120 gemiye eşlik etmektedir. Bu gemiler, İskenderiye'ye götürülecek top, ok, kürek ve başka cepaneleri yüklenmiştir. Onlardan önce 100 küçük muhafız birliği olarak önden ilerlemektedir.

¹⁰ İspanyolların himayelerindeki Sicilya'da 1510 senesinde düzenli bir filo kurdukları tahmin edilmektedir. Bu filo Sicilya kıyıları ve Kuzey Afrika arasındaki geçidin güvenliğini sağlamak gibi önemli bir rol üstlenmiştir. Filoda genelde on kadirğa bulunmuş, bu sayı farklı dönemlerde artıp azalmıştır. Söz konusu filoda 1531'de beş kadirğa, 16. Yüzyıl'ın ikinci yarısında yirmi kadirğa ve 1576'da on sekiz kadirğa bulunmaktadır.

¹¹ Episkopi, bir liman köyüdür. İyonya Adaları'ndan biri olan Kalamos Adası'nda yer almaktadır.

¹² Glarentsa (Chiarenza, Chiarentza, Clarenza, Clarentsa, Clarence) Mora Yarımadası'nın kuzeybatısında yer almaktadır. Zakintos Adası'nın hemen karşısında yer alan kıyı kentidir.

Moro İskenderiye'ye ulaştığında söz konusu kadirga ve fustaları Adalar Denizi'ne geri yollamak zorundadır. Bu gemilerin kapudanı da onun oğludur. Bahsi geçen gemi reisi, Değirmenlik (Milos) Berzahi'nda iki Calabria fustasına (Hiristiyan korsanlara ait olmalı) rastlasa da onlardan pek zarar gormemiştir. Ayrıca, Osmanlı fusta reisi (korsan) Yusuf Reis'in (Cusaffa) Selanik Korfuzi'nde olduğunu işitip Pasqualigo'ya bildirmiştir. *Proveditor* Pasqualigo, Malya Burnu'nda görevli muhafız gemileri de dâhil olmak üzere sadece 8 kadirgayla Zakintos Adası civarının emniyetini sağlamakta güçlük çektiğini Venedikli makamlara iletmiştir (Sanuto, Cilt LIV, 1969, s. 579).

5. Guglielmo di Belluomo'nun Koron Kuşatmasındaki (1532-1534) Rolü ve Etkisi

Belluomo 1532 senesinde Cerbe'de karşımıza çıkmaktadır. Palermo Konsolosu Pellegrino Venero, o senenin Haziran ayında Venedik makamlarına bu korsanla ilgili önemli bilgiler vermiştir. Verilen malumata göre, Belluomo'nun buğdayla yüklü 3000 *salme*/8220 hl kapasiteli kalyonu Cerbe'de iki aydır beklemesine rağmen taşıdığı malı satış emri alamamıştır. Korsan gitmek üzereyken Tunus Sultanı Mevlây Hasan onun yükünün 1/3'ünü satın almak için bizzat adamını yollamıştır. Bu malumat Belluomo'nun sadece Hiristiyanlığı temsilen akınlar yapan bir korsan olmadığını, tahıl satışı üzerinden ticaret yaptığını da ortaya koymaktadır. Ancak, taşıdığı buğdayın Müslüman gemilerinden yağmaladığı bir ganimet malı mı olduğu yoksa tahıl ambarı Güney İtalya'dan veya başka bir yerden temin edilen bir ticaret malı mı olduğu hususunda herhangi bir malumat verilmemiştir. Konsolos Venero, Belluomo'yu bu kez "korsan" (*corsaro*) ibaresiyle değil de "reis" (*capitano*) unvanıyla anmıştır. Kayzer'in Başkomutan Andrea Doria önderliğinde tertiplediği 1532-1534 tarihli Koron kuşatmasında Belluomo'nun kısmen görev alması "reis" unvanıyla anılmasında etkili olmuş olabilir. Venero'nun verdiği bilgilerden Belluomo'nun köle ticareti yaptığı konusunda fikir edinmek mümkündür: Cerbe'den Sicilya'nın Mazara del Vallo kenti civarındaki buruna geçen Belluomo, beraberinde Mağribli birkaç köylü ve siyahilerden oluşan esirler getirmiştir. Söz konusu konsolos, bahsi geçen korsanın pek yakında Doğu Akdeniz'e geçeceğini Palermo civarında birçok kişiden duyduğunu da yazarak Venedik makamlarından Girit'teki *rettore*'leri ve Korfu'yu haberdar etmelerini rica etmiştir (Sanuto, Cilt LVI, 1969, s. 621 ve 623). Belluomo'nun elinde kalan buğdayın akıbeti 1532 senesi Ağustos ayında açıklığa kavuşmuştur: Konsolos Venero, korsanın elindeki buğday yükünü Palermo İskelesi'ne boşalttığını yazmaktadır (Sanuto, Cilt LVI, 1969, Palermo'dan yollanan 22 Haziran ve 8 Ağustos 1532 tarihli mektuplar, s. 906-907).

1532 senesinin Temmuz ayında Konsolos Venero tarafından Venedik'e ulaştırılan istihbarat, Belluomo hakkında birtakım belirsiz bilgiler ihtiva etmektedir. Konsolos, bu korsanın gemisinin Palermo civarından geçtiğini haber alsa da onun rotasının neresi olacağından pek emin değildir. Korsanın kısa süre önce bulunduğu Cerbe Adası ile ara sıra akın tertiplediği ve yağma faaliyetlerinde bulunduğu Adalar Denizi olmak üzere iki ihtimal arasında kalmıştır. Konsolos, Kayzer majestelerinin Başkomutanı Andrea Doria'nın Civitavecchia kentine uğradığını, Papa'yla görüşüp daha sonra Napoli'ye geçtiğini, Roma'dan 3000 ve Napoli'den 2000 asker talep ettiğini not düşmüş, mevcut donanmanın 16 kadirga, sekizi büyük karaka (*carachie grosse*) olan 40 büyük gemiden (gerisi kalyon olmalıdır) ibaret olduğu, bunlara Cenova'dan 40 kadirga daha

eklenmesinin beklendiği, Napoli ve Civitavecchia'dan zahire ve Palermo'dan peksimet temin edileceği gibi kıymetli bilgiler vermiştir. Bu donanmanın rotası ise Dıraç, Yunanistan ve Mora Yarımadası şeklinde tahmin edilmiştir (Sanuto, Cilt LVI, 1969, Palermo'dan yollanan 10 Temmuz 1532 tarihli mektup, s. 810-811). 1532 senesi Ağustos ayında da Belluomo'nun Adalar Denizi'ne yöneleceğinden emin olunmuş ve bu malumat aynı konsolos tarafından teyit edilmiştir. Verilen malumata göre Belluomo'nun kalyonu, Başkomutan Andrea Doria'nın emrinde bahsi geçen bölgeye seyredecek olan donanmada muhafız gemisi olarak görev alacaktır. Söz konusu donanmanın 32 kadirgası 1532 senesi Ağustos ayından evvel Messina'ya ulaşmıştır ve donanmada toplam 42 kadirga ve 40 harika büyük gemi ve 15.000 piyade bulunacaktır. Fakat güzergah mevzusu belirsizliğini korumuş, bu kez Selanik tahminine vurgu yapılmıştır. Ancak henüz ay dolmadan Belluomo'nun güzergâhı netleşmiştir. Onun kalyonu korsan Visconte di Cicala ve Salva ile Adalar Denizi'ne seyredecektir (Sanuto, Cilt LVI, 1969, Palermo'dan yollanan 10 Temmuz, 8 ve 15 Ağustos 1532 tarihli mektuplar, s. 906-908).

Koron kuşatma hareketinin gerçekleştiği döneme dâhil olan 1532 senesi Aralık ayında, Belluomo'nun kalyonu ve onun emrindeki diğer Hıristiyan korsanların gemileri Adalar Denizi sularında seyretmektedir. Konsolos Venero aynı dönemde Belluomo'nun kalyonunun Müslüman korsan Moro tarafından Rodos Berzahı civarında ele geçirildiğini haber vermektedir. Konsolos, Belluomo'nun emrindeki iki geminin Trablusgarp'tan yola çıkıp Adalar Denizi'ne ulaşacakları ve Koron kuşatması sırasında Donanma Başkomutanı Andrea Doria ve bu Hıristiyan korsana yardımcı olacakları istihbaratını almıştır. Ancak o iki gemiyi yakın zamanda henüz görenin olmadığını da eklemektedir. Venero'nun iletmediği malumata göre, İspanyol askerleri çoktan Mora Yarımadası sularındadır. Balyabadra (Patras) Osmanlıların inşa ettiği istihkâm sayesinde sağlam ve ele geçirilmesi zor bir kale olarak görülünce, İspanyollar İnebahti'ya yönelmişler, hisarın orada lağım kazarak 600 Osmanlı askerinin kaybına sebep olmuşlar ve o kaledeki topları alıp götürürken yağmalayacakları erzak bulamamışlardır. Koron'a ise 1300 İspanyol askeri ayak basmıştır. Güney İtalya buğdayının o bölgedeki ordu ve donanmaya nakli ve fiyatındaki yükseliş, Venedik Cumhuriyeti ve Palermo'daki Konsolos Venero'nun korsanlık dışında takip ettikleri diğer önemli husustur. Zira, Cumhuriyet bu bölgeden kendi nüfusu için epey tahıl tedarik etmek adına bu ürün üzerinden ihaleye sunulan birçok satış sözleşmesine alıcı sıfatıyla talip olmuştur. Tahılın tedarikiyle ilgili endişe, Cumhuriyet ve konsolosunun korsanlık ve yağma faaliyetlerini daha dikkatli ve korumacı bir tavırla takip etmelerine sebep olmuştur (Sanuto, Cilt LVII, 1969, Palermo'dan yollana 12 Aralık 1532 tarihli mektup, s. 437-438).

1533 senesi Nisan ayında Belluomo'dan tekrar haber alınmıştır. Konsolos o dönem Belluomo'nun kalyonunun Messina'dan Barselona tarafına geçtiği, bu korsanın Malta tarafından eskisi kadar desteklenmediği, üstelik Üstâdîâzâm'ın ondan pek memnun olmadığı gibi önemli bilgileri Venedik'e iletmiştir. Venedik ve konsolosunun tahıl konusunda yukarıda bahsi geçen endişeleri de doğru çıkmış ve Sicilya Genel Valisi bütün buğday sözleşmelerini ihaleye kapatmıştır. Tedarik Tunus ve Cezayir üzerinden de devam etmiştir. Konsolos Tunus'tan Palermo'ya ulaşan 15 Nisan 1533 tarihli bir mektuptaki bilgileri de Venedik'e ulaştırmıştır. Bu mektuba göre, 1533 senesinde henüz İspanyol nüfuzu altında bulunan Halkulvâdî (Goletta) Limanı'ndan (Şakiroğlu, 1997, s.

375-376)¹³ 14 İspanyol fustası denize açılmıştır. Cezayir'den zahire nakleden birkaç küçük İspanyol gemisi, karşılarna çıkan ve İskenderiye'ye gitmekte olan Galiçya'lı bir gemiyi alıkoymuşlar ve Annabe'den tuz temin ederek bu gemiye yüklemişlerdir. Daha sonra da Tunus'tan buğday yükleyeceklerdir. Bahsi geçen mektupta İspanyolların anavatan ve hâkim bölgelerden (Güney İtalya'dan) Annabe'ye yolladıkları küçük Hıristiyan gemilerin başındaki reislerinin paradan başka bir dertleri olmadığına vurgu yapılmaktadır. Söz konusu reisler, aynı nedenden ötürü, yurda dönüşte gemilerine pek de iyi olmayan tohum (buğday tohumu), yün ve başka birçok emtia yüklemişlerdir. Baş rakip ve düşmanları Hızır Reis ise 35 fusta ve 7 kadirgayı Cezayir kıyısına çekirmiş, müdafaa durumunda beklemektedir. Tunus Sultanlığı'ndaki çok sayıda Türk Cezayir'in o mahalline firar etmiştir. Tunus'tan kaçan esirler ve Cezayir'e yolu düşen başka şahıslar, yolda rastladıkları diğer şahıslara o bölgenin pek müstahkem ve sağlam olduğunu ve iyi korunduğunu söylemişlerdir (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, Palermo'dan yollanan 28 Nisan 1533 tarihli mektup, s. 368-369).

Konsolos Venero, 1533 senesi Nisan ayında Messina'dan gelen haberlerle, 2000 *salme*/ 5480 hl buğday, çok sayıda cephan ve top ve Sicilya Genel Valisi'nin birliğinde hizmet edecek 500 piyadeyi taşıyan iki barçanın Koron'a yollanacağını öğrenmiştir. Kurdoğlu'nun komutasında bulunan 40 hazır kadirganın Sakız Berzahi'nda nöbet tuttuğu, Müslüman korsan Moro'nun Kayzer donanma gemilerinin üzerine yürüdüğü, İspanyolların kıyılara çok sayıda süvari yığıdıkları, öncesinde strateji için üç mühendisin (kale mühendisinin) o bölgeye yollanmasını bekledikleri, bunların dönüşüyle sefer stratejisi hakkında alınacak karardan haberdar olacakları gibi başka hususlar hakkında da malumat edinmiştir. Konsolosa iletilen malumata göre, Kayzer bütün teçizat ve her türlü tedarikin 1533 Aralık ayı içinde temin edilmesini emretmiştir. Bir süre sonra da asıl karara varacaktır. Konsolos Venero, Palermo'dan da bilgi toplamıştır: 1500 *salme*/4110 hl kapasiteli, 100 kişiyi taşıyan bir kalyon ile aynı ölçüye sahip ve her türlü alet edevatla yüklü bir barça, Müslümanlara zarar vermek amacıyla Doğu Akdeniz'e seyretmek için Napoli'den Palermo'ya gelmiştir. Kalyon Sicilya Krallığı'nın himayesindeki Don Francesco Nicardo adlı reise aitken, barça Sardanya'lı birinindir. Ancak bunlar kuşatmaya yardım etmeden firar etmişlerdir. Beyrut veya İskenderiye'ye gitmek istedikleri rivayet edilmiştir. Osmanlı korsanı Sinan Reis ise Koron kuşatmasının ve Belluomo gibi Hıristiyan korsanların yaptıkları yağmaların misillemesi olarak Favignana Adası'nın (Sicilya civarındadır) kıyısında zuhur etmiştir. Yanında 5 kalyata ve 4 fusta vardır. O sıralar Ali Yusuf (Aliuth/Alisuff) adlı Osmanlı reisi (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, Indice-Index, s. 792) 5 yelkenli, 3 kalyata ve 2 fustayla Cerbe Adası'ndan çıkıp Sinan Reis'in yanına, yardıma gelmiştir. 5 fusta da Tunus'tan çıkıp ikisine katılmıştır. İlaveten 19 yelkenli nizama konmuştur. Sinan Reis, Sicilya Krallığı topraklarını epey yağmalayıp zarara yol açmıştır. 30.000 duka'yı yanlarına alıp Napoli'den uzaklaşan Yahudi kökenli bu iki korsan, Palermo'nun iki mil uzağındaki Arenella'ya (Siraküza) yağmaya gelmişlerdir. Hiç kimsenin oraya gitmesine müsaade edilmemiştir. Başka bir Osmanlı korsanı önden gelmiş, bir karaveleyi ele geçirmiş, harp ettiği barçanın reisini öldürmüş, karaveleyi de liman önünde yakmıştır (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, Messina'dan yollanan 22 Nisan 1533 tarihli mektuplar, s. 368-369).

¹³ Hızır Reis'in emrindeki donanma, 1534 senesinde bu kenti Tunus'la birlikte ele geçirecektir.

Belluomo'nun zararlı faaliyetlerinden bahseden diğer bir kaynak, Balyos (bir tür yönetici) ve Komutan Alvise Contarini ve konsey üyelerinin 1533 senesi Mayıs ayında Anabolu'dan Venedik'e yolladıkları muhtelif mektuplardır. Bu mektuplarda anlatıldığı üzere, o dönem Anabolu ve civarında veba hastalığı zuhur etmiş, bütün askerler tepelik alanlara kaçınca kıyılar savunmasız kalmıştır. Bu da bölgenin yöneticisi olan Alvise Contarini ve konsey üyelerinin olası bir korsan akınına karşı teyakkuza geçmelerine sebep olmuştur. Halkın erzak temini sıkıntısı sebebiyle kıyıda ayrılıp iç kesimlerdeki bağ ve bahçelik alanlarda yaşamaya başlamaları üzerine, kıyıda ayrılanlara para ödeme ve beş sene geri dönmekten men edilme gibi cezalar uygulanmıştır. Askerlere ücret ödeme konusunda sıkıntı yaşanınca bölge halkı onlara biraz peksimet, şarap ve para tedarik etmiştir. Contarini ve konsey üyeleri 17 Mayıs'ta Sakız'dan gelen bir firkateden Anabolu konsey üyesi Antonio Barbaro'nun aynı yerden yolladığı 9 Mayıs tarihli mektubu teslim almışlardır (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, s. 556-558).¹⁴ Barbaro, bu mektubunda Rodoslu Reis Lütfi Bey'in (Salihlioğlu, 1963, s. 246; İpşirli, 2003, 234-236; Öztuna, 1963, s. 86)¹⁵ Belluomo'nun kalyonunu bulmak için 10 kadirga ve 2 fustayla denizde devriye gezdiğini bildirmiştir. Aynı mektuba göre Lütfi Reis, Barbaro ve yanındaki diğer kişileri Sinan Reis ve Turgut Reis'in korsan fustalarına esir olmaktan kurtarmıştır. Lütfi Reis'in kurtardığı Venedik kadirgalarıyla birlikte esir alınanlar İzmir'de serbest bırakılmışlardır. Kaçan o korsanların yanındaki esirler ise Sakız'da kalmıştır ve durumlarının çözüme kavuşması için sadarettten gelecek emir beklenmiştir. Aynı mektupta bildirildiği üzere, Koron kuşatması sırasında Mora kıyılarına muhafızlık eden Osmanlı askerlerinin sayısı artırılmıştır. Askerin bulunduğu her bir bölgeye üstüğü bezi (carisea/carisca/cáriazi) ve takviye kuvvet nakledilmiştir. Denizden müdafaa için de 36 gemiden oluşan bir Osmanlı filosu da Limni Adası'nın Kastro (Castri/Castro) mahalline seyretmiştir. (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, 18 ve 26 Mayıs 1533 tarihleri arasında Anabolu'dan yollanan mektuplar, s. 553-554).

¹⁴ Anabolu konsey üyesi Antonio Barbaro, Sakız'dan yolladığı 9 Mayıs 1533 tarihli mektupta kendisi ve yanındakilerin Müslüman korsanların nasıl hücumuna uğradıklarını ayrıntıyla anlatmıştır. 9 Nisan ve 3 Mayıs tarihleri arasında esir tutulan Barbaro ve diğer kişiler, mektupta anlatıldığı gibi, Barbaro'nun pek habis (scleratissimo) diye nitelendirdiği korsanlar tarafından keskin aletle yaralanmış, dövülmüş ve işkenceye maruz kalmışlardır. Barbaro'nun seyahati, Başkomutan Vincenzo Capello'nun emriyle, EGINE (Ayena) Adası'na (Atina kenti yakınlarında bir adadır) gitmesiyle başlamıştır. Vazifesi oranın Rettore'si Simon Ferro'yu teftiş etmek ve onun sebep olduğu yolsuzluk davalarıyla ilgilenmektir. Başvardiyan Giusto Gradenigo'nun dümeninde olduğu Gradeniga adlı kadirgayla seyahat etmiştir ve Başvardiyan Gabriel Curzolano'nun idaresindeki Curzolana adlı kadirga onlara muhafız olarak eşlik etmiştir. 11 Mart'ta söz konusu adaya ulaşan Barbaro, söz konusu rettore'nin defterde (evrakta) sahtecilik yaptığını tespit edip, bununla alakalı 190'dan fazla davayı incelemiş, söz konusu yöneticinin suçlu olduğuna kanaat getirmiş ve yetkili sıfatıyla hukukî süreci başlatarak aleyhinde dava açmıştır. Dönüşte kadirgaları 3 kalyata, 1 fusta ve 2 pergendenin önce üç el falkonet atışıyla pruva kısmından darbe almışlar ve topları çalışmaz hâle gelmiş, sonra ok ve çakmak tüfeği atışıyla yaralanmışlardır Barbaro atılan ok sebebiyle boyun ve kalça bölgesinden yaralanmıştır. Yanındaki Papaz Giovanni Moravia, aldığı ok darbesiyle vefat etmiştir. Hücum eden gemilerin başında Sinan ve Turgut Reisler vardır. Barbaro ve yanındakiler esir alındıktan sonra o korsanlara yüklü miktarda fidye ödemek zorunda kalsalar da Lütfi Reis'in yardımına kadar ellerinden kurtulamamışlardır. Bu korsanlar daha sonra Sakız'dan firar etmişlerdir.

¹⁵ Lütfi Bey, Rodos'un fethinden sonra kalenin tamir ve muhafazasıyla görevlendirilmiştir. 1527'den itibaren "Rodos Kapudanı" şeklinde anılsa da "Rodos Sancakbeyi" unvanı almamıştır. Kapudanlık sıfatı, bölgedeki reislere önderlik etmesinden ileri gelmektedir. Daha ziyade "Yanya Sancakbeyi" olarak anılmaktadır.

Venedik'in Palermo Konsolosu Pellegrino Venero, 1533 senesi Temmuz ayında Venedik'in Cenova Konsolosu Martino Zenturione'yle (Centurione) haberleşmektedir. Zenturione, İspanyol ve İtalyan askerlerin Koron'u kuşatan Kayzer donanması için ne gibi hazırlıklar yaptığından bahsetmiş, Andrea Doria'nın iki ve Belluomo'nun bir kalyonunun Modon'a yardım etmenin dışında, Modon, İnebahtı ve başka bir bölgeyi kuşatmaya hazırlandıklarını öne sürmüştür. Venero'nun takip ettiği diğer bir husus da Cerbe etrafında dolaşan Sinan Reis'in emrindeki fustaların Venedik'in küçük gemilerine hücum etmeleri meselesidir. Sinan Reis'in Koron veya Adriyatik tarafına geçeceği istihbaratını almıştır ve bu konuda an be an malumat toplamıştır. Müslüman korsanların Venedik gemilerine hücumu hem Venedik Cumhuriyeti hem de Palermo konsolosu nezdinde Osmanlı denizcilerine sergilenen tutumu olumsuz hâle getirmiştir. Cumhuriyet ve konsolosu Hıristiyan korsan Belluomo'ya karşı her zaman tedbirli olsalar da Koron kuşatması sırasında onu büyük bir tehlike olarak görmemişlerdir. Hatta Venero, Andrea Doria ve Belluomo'nun kalyonlarının Modon, İnebahtı ve diğer bir bölgeyi kuşatma ihtimalinden bahsederken "Tanrı onlara zafer bahşetsin!" (Dio li doni vitoria!) cümlesini kurmuş, Koron kuşatmasını desteklediğini açıkça ifade etmiştir. Cerbe Adası'ndan çıkıp Venedik gemilerine hücum eden Mağrib çıkışlı fustalar için ise "Tanrı onları yerle yeksan etsin!" (Dio li sconfondi!) cümlesini zikrederek beddua etmiştir (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, Cenova'dan yollanan 12 ve 18 Temmuz ve Palermo'dan yollanan 21 Temmuz 1533 tarihli mektuplar, s. 586-587).

Konsolos Venero; Messina, Palermo ve Napoli'de yürütülen hazırlıkları şöyle özetlemiştir:

"Doria'nın 15 kadirgası (Guazzo, 1544, s. 170v-171r)¹⁶ Messina Limanı'na ulaştı. Bunların 12 tanesi peksimet almak için buraya geldi. Bir tanesi de Koron'a döndü. Başka bir kadirga da donanmanın yardım ulaştıracağını haber vermek üzere başka bir tarafa gitti. En az 2000 salme/5480 hl kapasiteli 5 büyük muhafız gemisi (nefi) Napoli'den toplanan 2500 İspanyol piyadeyle Messina Limanı'na ulaştı. Bir o kadar piyade de burada (Palermo'da) var. Mühimmat yükleyip gemilere binecekler. Peksimet ve mühimmatla yüklü gemiler Messina'ya gitmek üzere bu sabah yola çıktılar. İspanya'nın 19 kadirgası Mağrib yolundan döndüler ve buraya gelmeleri bekleniyor. Peksimet alır almaz yola çıkacaklar. Vardıkları kesin değildir." (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, s. 587).

Konsolos, Cenova'dan aldığı mektuplara istinaden Venedik'e şu malumatı iletmiştir:

¹⁶ Doria'nın yanında 15 kadirga ile üçü kalyon ve diğer üçü karaka olan 15 büyük gemi bulunmaktadır. Bu filo, Koron kuşatmasına takviye kuvvet ve erzak yardımı ulaştırmak üzere 2 Ağustos 1533 tarihinde Sicilya'dan ayrılmıştır. Bu gemilerde bol sayıda İspanyol ve İtalyan piyade ve süvarinin yanında epey cephane taşınmaktadır. Piyadelerin bir bölümü Napoli'den toplanırken, süvarilerin bir kısmı da farklı İtalyan bölgelerinden getirilmiştir. Bu askerî kuvvetler, Doria'ya muhtemel zafer konusunda cesaret ve ümit vermişlerdir.

“Yanında 4 kadirga bulunan Antonio Doria ile Donanma Başkomutanı Prens (Andrea) Doria'nın an be an varmaları bekleniyor. Ayın 18'ine (Temmuz 1533) gelinse de Doria henüz varmamış.” (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, s. 587).

Osmanlı gemilerinin takviye kuvvetleri konusunda da şu malumatı eklemiştir:

“Koron'a en az 20 gemi geldiği, 20 tane geminin de İstanbul'dan gelmesini beledikleri söyleniyor.” (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, s. 587).

1533 senesinin Temmuz ayında Napoli ve Messina'dan bilgi toplayan Konsolos Venero Belluomo'nun Koron kuşatmasına bizzat iştirak edeceğini öğrenmiş, kuşatma hazırlıkları ve korsanın bu hazırlıklardaki rolü hakkında Venedik'i bilgilendirmiştir. Verilen malumata göre, farklı bölgelerden Messina'ya peksimet yollanması emredilmiştir. Venero, 4000 kantar peksimetin donanmaya yollanmak üzere Palermo'dan yola çıkacağını da belirtmektedir. Yine konsolosun bildirdiği üzere, Barcelona'dan gelecek 19 kadirga Palermo'dan peksimet alıp Messina'ya bıraktıktan sonra Mağrib sularına yönelecektir. Başkomutan Doria, emrindeki kalyon, 45 kadirga ve iyi durumdaki 20 büyük gemiyle (nefle) Messina'ya ulaşmıştır. Belluomo'nun kalyonu da yanındadır. 20 gün içinde de Palermo'ya gelmeleri beklenmektedir. Doria, Napoli'den 2500 piyade toplamıştır. 1500 piyade de Palermo'dan alacaktır. Çok sayıda erzak, demir toplar ve başka mühimmatlar götürmüşlerdir. Palermo konsolosu Kayzer donanmasının hedefinin ne olacağını da tartışmaktadır. Modon ve Eğriboz ihtimalleri ön planda olsalar da Palermo'da bulunan Kayzer taraftarı Cenovalıların Venedik donanmasının güçlü olmadığı söylentisini çıkarmaları ve Venedik toprakları olan Zakintos ve Kıbrıs'ın hedef olma ihtimalinin dile getirilmesi konsolosu epey endişelendirmiştir. Bunun üzerine, konsolos da hemen Korfu'yu durumdan haberdar etmiştir. Üstelik, Venero, Mağrib'in iki ezeli rakibi Osmanlılar ve İspanyollar arasındaki bu çatışma döneminde Venedik'in Mağrib Kadirgaları Komutanı'na dikkatli olması ikazında bulunmuştur. Sicilya'daki tahıl sözleşmelerinin iptal edilme veya yüksek fiyattan ihaleye sunulma ihtimali, yukarıda bahsedildiği gibi Venedik'i endişelendirmeye devam etmektedir. Öte yandan, Sinan Reis'in emrindeki 12 fusta Messina'nın Faro bölgesi¹⁷ kıyılarında dolaşarak Kayzer'in donanma hazırlıklarını gizlice takip etmektedir. Konsolos Venero da bu gelişmeleri dikkatle gözlemleyip önemli hadiseleri Venedik'e sürekli bildirmeyi ihmal etmemiştir (Sanuto, Cilt LVIII, 1969, Napoli'den yollanan 13 Temmuz, Messina'dan yollanan 16 Temmuz ve Palermo'dan yollanan 28 Temmuz 1533 tarihli mektuplar, s. 601-602).

Guglielmo di Belluomo hakkında bilgi verenlerden biri de Dhuka isimli bir tüccardır. Ticaret için İspanya, Fransa ve Papalık kıyılarına sıklıkla giden bu tüccar o dönemde Osmanlılar için epey casusluk edip haber taşımıştır. Bu haberler Hıristiyan korsanlar hakkında bilgiler de içermektedir. İşleri için Cenova'ya da uğrayan söz konusu tüccar/casus, İspanya'nın 15 kadirga ve 1 kalyonunun orada bulunduğu bilgisini Osmanlı yetkilileriyle (Ergirikası Sancakbeyi'yle) paylaşmıştır. Andrea Doria'nın emrindeki bu gemiler, Barbaros Hayreddin Reis ve onun emrindeki diğer reislerle mücadelede kullanılmıştır. Siraküza'da İspanya himayesinde bir kalyon ve bir barça hazır edilip Belluomo'nun emrine verilmiştir. Belluomo bu dönemde, yani 1530'lardan sonra

¹⁷ Faro veya Peloro Burnu denen bu bölge Messina'da, Sicilya Adası'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır.

korsandan ziyade St. Jean Şövalyesi unvanıyla anılmaya başlanmıştır (Isom-Verhaaren, 1996, s. 303-306 ve 312).

Doria ve Belluomo'nun kalyonları Koron kuşatmasından önce Volos/Golos Körfezi ve Sisam/Susam Adası (Kastro-Tigani) arasında uzanan dar berzahta görölmüşlerdir. (Guerrazzi, 1864, s. 293). Etrafı irili ufaklı birçok adayla çevrili olan bu berzahta seyreden kalyonlar, Osmanlı filosunu fark ettiklerinde altı topla ateş açmışlardır. Az sayıda topla ateş açılmasının sebebi top sayısının yetersiz olması değildir. Zira Doria idaresinde kanon, kulverin ve farklı türde 60'tan fazla tunç top bulunduğu halde hepsini kullanmamayı tercih etmiştir. Osmanlı kapudanesine topla hücum edip filoya yeteri kadar zarar verebilmişlerdir. Doria'nın komuta gemisini fark eden Osmanlı gemileri de su kesiminin altına ateş açarak gemiyi batırmaya çalışmışlardır. Açılan deliğin tam zamanında üstü�üyle kapatılması sayesinde gemi batma tehlikesini atlattı. Osmanlılar Doria'nın gemisinin dümenini devre dışı bırakıp, sevk ve idaresine zarar vermek için bilhassa pupa kısmını hedef almışlardır. Gemideki toplar bu atışlardan hasar alsalar da Osmanlılar gemiyi batırmaya muvaffak olamamışlardır (Cerezeda, 1871, s. 368-369). Belluomo'nun kalyonu İspanya'nın 1535 tarihli Tunus Seferi'ne (Tracy 2002, s. 145-149; Tabakoğlu 2019, s. 27-29) de katılmıştır. Doria'nın, Portekiz ve Malta'nın top atışlarıyla İspanyol kadırgalarına destek veren seçkin kalyonlarının yanında, Belluomo'nun gemisi de söz konusu çıkartma harekâtında hazır bulunmuştur (Navarrete, 1842, s. 178).

Sonuç ve Değerlendirme

16. yüzyılın siyasî ve iktisadî koşulları korsanlık faaliyetlerini tetiklemiştir. Akdeniz boyunca seyreden, kıymetli mallarla yüklü zengin tüccar gemileri hem Müslüman hem de Hıristiyan korsanları cezbetmiştir. Akdeniz'de yoğun bir şekilde ticaret faaliyeti yürüten Venedik tüccar gemileri bu korsanların yağmalarına maruz kaldıklarından ötürü, korsanlık meselesi Venedikli yöneticilerin resmî yazışmalarına sıklıkla konu olmuştur. Yağmalanan malların belli bölgelerde alıcı bulması ve belli bir iktisadî döngünün oluşması, kıyı ve ada halklarının korsan faaliyetlerini desteklemelerini ve korsanlara sığınak ve erzak temin etmelerini kolaylaştırmıştır. Esirler yoluyla elde edilen fidye geliri ve nitelikli insan gücü de korsanlığı teşvik eden diğer önemli unsurlardır. Bununla birlikte, devletler arası siyasî ve dinî rekabet hem Müslüman hem de Hıristiyan korsanların yöneticiler tarafından himaye edilmelerine, rakibin kıyı ve adalarına akınlar düzenleyip oraları yağmalamalarına sebep olmuştur. Sicilya, Cenova, İspanya, Malta (fetihten önce Rodos) ve Marsilya kıyıları 16. Yüzyıl'ın Hıristiyan korsanlık dünyasının temel merkezleri olarak sıralanabilir. Osmanlıların Rodos'u fethetmelerinden sonra, yani 1522 senesinden itibaren Akdeniz'de seyreden Müslüman gemilere akınlar düzenleyen Guglielmo di Belluomo da bu korsanlardan biridir ve aslen Sicilyalıdır. Fetih sonrasında Malta'ya geçen Saint Jean Şövalyeleri ve Üstâdîzâm bu korsanın baş destekçileridir. Belluomo, aynı dönemde ortaya çıkan Fransız kökenli ve daha çok Marsilya civarında dolaşan muhtelif korsanlarla da iş birliği içinde olmuştur. Onu destekleyenlerden biri de Osmanlıların meşhur sadrazam ve kaptan-ı deryası Cigalazâde Sinan Paşa'nın pederi Visconte di Cicala'dır. Belluomo, yaptığı yağmalar ve Venedik gemilerine verdiği zarar yüzünden başlarda Venedik'in Palermo Konsolosu Pellegrino Venero tarafından Sicilya'nın Genel

Vali ve yöneticilerine şikâyet edilse de Kutsal Roma İmparatorluğu donanmasının 1532-1534 tarihli Koron kuşatmasına dâhil oluşuyla Venedikli yönetici ve konsolosların övgülerine mazhar olmaya başlamıştır. O dönemde korsandan ziyade Saint Jean Şövalyesi olarak anılmaktadır. Andrea Doria'nın bizzat yakınında kalyonuyla donanmaya eşlik etmesi de onun epey itibar kazandığını göstermektedir. Venedikliler kadar Osmanlılar da Dhuka isimli bir tüccar/casus sayesinde bu korsanı yakından takip etmişlerdir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Bertelé, T. (2012). Venedik ve Konstantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri. (çev. Mahmut H. Şakiroğlu). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bostan, İ. (2003). Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı. (ed. İdris Bostan). Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Araştırma Projeleri Dizisi 2/2002. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Bostan, İ. (2009). Adriyatik'te Korsanlık: Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler 1575-1620. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Cerezeda, M. G. (1871). Tratado de Las Campañas y Otros Acontecimientos De Los Ejércitos Del Emperador Cárlos V en Italia, Francia, Austria, Berbería y Grecia Desde 1521 Hasta 1545. Tom. 1. Madrid: La Sociedad de Bibliófilos Españoles.
- Davis, R. C. (2004). Christian Slaves, Muslim Masters: White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy 1500-1800. Early Modern History: Society and Culture. (ed. Rab Houston & Edwad Muir). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Dursteler, E. (2012). Çev. Taciser Ulaş Bilge. İstanbul'daki Venedikliler: Yeniçağ Başlarında Akdeniz'de Millet, Kimlik ve Bir Arada Varoluş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Guazzo, M.(1544). Historie di Tutte Le Cose Degne di Memoria Q Vai dell' Anno MDXXVIII sino Questo Presente Sono Occorse nella Italia, nella Prouenza, nella Franza, nella Picardia, nella Fiandra, nella Normandia, nel Regno di Campagna, nel Regno d'Artois, nella Inghilterra, nella Spagna. nella Barbaria, nella Elemagna, nella Ungaria, nella Boemia nella Panonnia, nella Germania, nella Dalmatia, nella Macedonia, nella Morea, nella Turchia, nella Persia, Nella India, et Altri Luoghi col Nome di Molti Huomini Scientiati, Nouamente con La Giunta et La Tavola Ristampate Scorrette. Venezia (Venedik): Al Segno Della Croce.
- Guerrazzi, F. D. (1864). Vita di Andrea Doria. Vol. I. Milano: Casa Editrice Italiana di M. Guigoni.
- Lane, F. C. (1966). Venice and History. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Malavisi, L. (1844). La Metrologia Italiana ne' Suoi Scambievoli Rapporti Desunti Dal Confronto Col Sistema Metrico-Decimale Del Ragionere L. Malavisi. Modena: Presso I Fratelli Malavisi e Compagno alla Libreria-Agl'Illustri Modenesi.
- Meray, S. L. (1962). Devletler Hukukuna Giriş. Cilt II. İkinci Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Navarrete, M. F. vd. (1842). *Collecion de Documentos Inéditos Par La Historia de España*. Tom. 1. Madrid: La Viuda da Calero.

Öztuna, Y. (1963). *Türkiye Tarihi: Başlangıçtan Zamanımıza Kadar*, Cilt 4-6, İstanbul: Hayat Kitapları.

Pedani-Fabris, M. P. (1994). *I Documenti Turchi Dell'Archivio di Stato di Venezia*. (ed. Alessio Bombaci). Venezia: Ministro per I Beni Culturali e Ambientali Ufficio Centrale per I Beni Archivistichi.

Pitcher, D. E. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*. (çev. Bahar Tırnakçı). 3. bs. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Sanuto, M. (1969). *I Diarii di Marino Sanuto*. Vol. XL, XLI, XLII, LIV, LVI, LVII, LVIII. (ed. Federico Stefani v.d.). Bologna: Forni Editore.

Tabakoğlu, H. S. (2019). *Akdeniz'de Savaş: Osmanlı-İspanya Mücadelesi*. İstanbul: Kronik Yayınları.

Tracy, J. D. (2002). *Emperor Charles V, Impresario of War*. Cambridge: Cambridge University Press.

Makaleler

Brummett, P. (1990). "Kemal Reis and Ottoman Gunpowder Diplomacy". *Studies on Diplomatic History: The Ottomans in Africa* . Vol. V. İstanbul: The Isis Press, 1-15.

Dökmeci, V. (2020). "Rodos'un Fethi Öncesinde (1499-1520) Akdeniz'deki Hıristiyan Korsanlar". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. Cilt XXXV. 1: 63-100.

Erol, B. G. (2012). "Memlûkler Zamanında Kullanılan Gemiler", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. Cilt 3. Sayı 6. Ordu: Ordu Üniversitesi. s. 175-195.

Isom-Verhaaren, C. (1996). "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V". *Turcica, Revue d'Études Turques*. Tome 28. Paris-Strasbourg-Louvain- İstanbul: Éditions Klincksieck, Association pour le Developpement des Études Turques- Éditions Peeters: 299-318.

Lane, F. C. (1973). "Naval Actions and Fleet Organization 1499-1502". *Venice Renaissance* (ed. John Rigby Hale). London: Faber and Faber, 146-173.

Meray, S. L. (1963). "Bazı Türk Andlaşmalarına Göre Korsanlık ve Deniz Haydutluğunun Yasaklanması". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt 18. Sayı 3: 105-188.

Salihlioğlu, H. (1963). "Akdeniz'de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi'nin Mektubu". *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*. Cilt XIII. Sayı 17-18: 241-256.

Tabakoğlu, H.S. (2020). "The 1565 Malta Campaign According to Spanish Archival Documents". *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi: Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar-Süleyman the Lawgiver and His Reign: New Sources, New Approaches*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 105-124.

Sözlük ve Ansiklopedi Maddeleri

İpşirli, M. (2003). "Lütfi Paşa". *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*. Cilt 27. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 234-236.

- Kahane, H. vd. (1988). "Corsaro". The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin. 1. Baskı. İstanbul-Ankara-İzmir: Abc Kitabevi A.Ş., 193-196.
- Nutkî S. (2011). Kamûs-i Bahrî Deniz Sözlüğü (1917-1933 Matbaa-i Bahriye). "Karina Etmek", (haz. Mustafa Paltar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 151.
- Şakiroğlu, M. H. (1993). "Cigalazâde Sinan Paşa". DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi). Cilt 7. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 525-526.
- Şakiroğlu, M. H. (1997). "Halkulvâdî". DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi). Cilt 15. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 375-376.

Makale Gönderim Tarihi: 29.06.2024

Yayına Kabul Tarihi: 23.07.2024

Araştırma Makalesi

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DARÜŞŞAFKA*

Yunus Kılıç**

Öz

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Tanzimat dönemi devlet adamları tarafından Müslüman halkın eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla 1864 yılında kurulmuş bir Cemiyettir. İlk olarak Müslüman ve Gayrimüslim kapalı çarşı esnaf çıraqları ile isteyen halka biraz okuma yazma ve hesap öğretmek için bir okul açılmıştır. Burada yakalanan başarı üzerine daha iyi bir okul açmaya niyetlenen Cemiyet, sadece Müslüman yetim çocuklara eğitim verecek bir eğitim kurumu olarak Darüşşafaka'yı 1873 yılında kurmuştur.

Günümüzde halen varlığını aynı amaçla sürdüren ve birçok önemli bilim adamı, bürokrat ve sanatçı yetiştirmiş olan kurum, kuruluşundan itibaren her zaman iyi eğitim veren ve yetim çocukları hayata hazırlayan bir okul olmuştur. Öğrencilerinin her türlü eğitim araç gereçleri ile başka ihtiyaçlarını ücretsiz karşılayan okulun idari ve mali durumu ise dönemin siyasi iktidarının niteliğinden bağımsız olmamıştır.

Çalışmada diğer kaynaklarla birlikte Cemiyetin 1913 tarihli salnamesi esas alınarak kuruluşundan itibaren Cumhuriyet dönemine kadar yaşanan sorunlar, bunlara çözüm arayışları, iktidarla ilişkiler ve okulda gösterilen eğitim konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Darüşşafaka, Salname, Eğitim.

DARÜŞŞAFKA FROM ITS ESTABLISHMENT TO THE REPUBLICAN ERA

ABSTRACT

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye is a foundation established by Tanzimat statemen to raise education level of Muslim citizens in 1864. In the beginning, a school was opened to teach reading, writing, and calculation to apprentices of the grand bazaar and anyone who demands regardless of their religious origin. After the first successful attempt, the foundation planned to establish a more organized school and founded Darüşşafaka to teach orphans of the Muslim community in 1873.

Darüşşafaka which is existent with the same purpose today, had always been given good education and prepared orphans to life and nurtured many bureaucrats, scientists, and artists since then. The foundation afforded all the expenses of educational tools and other needs of the students. Administrative and financial situation of the school had always been related to the characteristics of the political power.

In the study, the problems experienced, the search for solutions to these problems, relations with the governments and the education given at the school from its establishment until the Republic period, were discussed based on the Society's yearbook dated 1913, along with other sources.

* Bu çalışma Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Mesut Ayar danışmanlığında hazırlanan "H. 1332 (M. 1913) Tarihli Cemiyet-yi Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Araş. Gör. Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, yunuskilic@klu.edu.tr, ORCID ID: 0009-0000-3021-2918.

Keywords: Cemiyet-yi Tedrisiye-i İslamiye, Darüşşafaka, Yearbooks, Education.

Giriş

Modern ulus devletin oluşum sürecinde en etkili olan süreçlerden biri kuşkusuz Fransız Devrimi'dir. Bu süreçten en fazla etkilenen imparatorluklarda, geleneksel olarak dinsel ve cemaatsel yönetim ve denetim altındaki birçok kurum ve alana merkezi hükümetlerin ve gittikçe daha fazla kurumsallaşan bürokrasilerin müdahalesi görülmüştür. Bu alanlardan en önemlisi de kuşkusuz eğitimidir. Eğitim, hem modern ulus devletin ortaya çıkışında ciddi rol oynamış hem de sistemin en önemli yeniden üretim araçlarından biri olmuştur. Dahası bürokratik yönetim ve askeri alanda yapılan düzenlemelerle birlikte eğitim, iktidar alanlarının devlet lehine genişlemesinin en önemli sacayaklarından biri olmuştur. Artık eğitim ve bilim ilerlemenin, ekonomik kalkınmanın güçlü devlet olmanın en temel ölçüt ve aracı olmaya başlamıştır (Alkan, 2000, s. 1).¹

Devletin kalkınma, askeri olarak güçlenme ve tebaanın devlete sadakatini artırılması gibi hedefler için eğitimin araçsal değerini kullanma girişimleri daha somut ve açık hedeflerde tezahür etmiştir. Bunların en önemlilerinden biri de bürokrasi, ordu ve sanayi gibi alanlarda yetişmiş eleman ihtiyacı iken bu elemanları yetiştirecek kurumlar için öğretmen ihtiyacı da sorunun önemli bir parçası olmuştur. İlk açılan kurum ve okullar da bu ihtiyaçların biran evvel giderilmek istenmesinin sonucu olarak kurulmuştur. Fakat özellikle Tanzimat Dönemi devlet adamı ve aydınlarının gündemindeki diğer bir mesele de genel olarak halkın eğitime katılmasının teşvik edilmesi olmuştur (Akyüz, 2008, s. 196-197).

Bu çerçevede XIX. yüzyılla birlikte Osmanlı devlet adamlarının, eğitimi batılı devletlerdeki şekliyle yapılandırmanın ve yaymanın ülkenin sorunlarını çözenin en önemli anahtarlarından biri olduğunu düşünmeye başladıkları söylenebilir. Sultan Abdülmecid 1845 yılında Babıali'ye gelerek vükelaya şu nutku söylemiştir:

“İşte bu defa da huzurumuzda sana (sadr-âzam) ve bilcümle vükelâmıza yeniden tenbih ederim ki, şu akdem-i amal ve efkârımız olan ma'muriyet-i mülk ve tebaa hususunda ne makule esbab ve tedâbir lâzım ve muktazi ise... Ve alel husus bu meram-ı hayriyet encam-ı mülükânemizin ber vefk-i matlûb rehin-i hayyiz-i husul ve kemâl olması dinen ve dünyeviyen her bir hususta izâle-i cehl kaziyeye-i hükmiyesine vabeste olmasıyla menbâ-ı ulûm ve fûnûn ve mehâz-ı sanayi maârif nümün olan mekâtib-i lâzime icad ve inşası ind-i şahanemizde akdem-i umurdan addolunmağla memalikin münasib olan mahallerine iktiza eden mekteplerin tanzimiyle terbiye-î ammenin çaresine bakılsın....” (Kodaman, 1991, s. 9-19)

Ancak birçok alanda olduğu gibi reformist adımları gerçekleştirilmede yöneticiler birçok sorunla karşılaşmıştır. Genel anlamıyla devletin eğitim alanında yapacağı işlerde karşılaştığı iki sorun mevcut medrese sistemi ile mali kaynakların yetersizliği idi. Eğitim alanında yapılacak reformlar ilk elde medrese ve cemaatlerin tekelindeki mahalle/sıbyan

¹ İşin ilginç yanı ilköğretimin zorunlu hale gelmesi, eğitim bakanlıklarının kurulması gibi konularda Osmanlı Devleti birçok devletten önce davranmıştır. Daha fazla bilgi için bkz. Alkan, not 1.

mekteplerine teşmil edilmezken ilk kurulan okulların askeri, tıp ve mühendislik gibi teknik alanlarda olması hem bu alanlardaki ihtiyaçtan hem de olası tepkilerin en aza indirilmesi gayesinden kaynaklanmış gözüküyor. (Alkan, 2000, s. 3) Mali imkânların sınırlı oluğu ise hemen her girişimde karşılaşılan en ciddi sorun olmuştur. Buna elbette yaşanan siyasi ve askeri buhranları da eklemek gerekmektedir. Örneğın Tanzimat Fermanı'nı takip eden birkaç yıl içerisinde Mısır ve Boğazlar Meseleleri ile ilgilenen devlet reformları için yeterli adımları atamamış ancak Mustafa Reşid Paşa'nın 1846'da sadrazam oluşunun etkisi ve siyasi sorunların da nispeten çözülmüş olmasıyla yeniden önemli adımlar kat etmiştir (Kodaman, 1991, s. 9).

Yaşanan siyasi buhranlar ve askeri yenilgiler gibi sorunların devletin reformları hayata geçirmesinin önündeki engellerden olmalarının yanında genel karakterini belirleyen etmenler olması doğaldır. Öte yandan her dönem için geçerli olsa da XIX. yüzyıl uluslararası siyasetinin, rekabet unsurunu daha fazla gündeme getirmiş olduğu da eklenmelidir. Bu bağlamda eğitimle ilgili yapılan düzenlemeler batılı anlamda kurumsallaşmayı temsil ettiğı gibi bu devletlerle rekabet hissinden doğması da kaçınılmaz olmuştur. Üstelik rekabet olgusu yalnız devletlerarası bir belirleyici de değildir. Osmanlı örneğinde özellikle Müslüman unsurun eğitim alanında yapmayı düşündüğü ve giriştiğı hamleler, batı ve batıdaki kurumlar karşısında bir geri kalmışlık psikolojisinden kaynaklandığı gibi Osmanlı tebaası gayrimüslim cemaatlerin yaptıklarından duyulan rekabet hissini bir yansıması olduğunu da söylemek mümkündür (Basiretçi, 2001, s. 22-23) (Özkan, 2009) (Ergin, 1977, s. 489).

Cemiyetin Kuruluş Saiki ve Kuruluşu

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye de bu bağlamda ortaya çıkmış bir eğitim ve hayır kurumudur. Kapalıçarşı çıraklarına okuma yazma öğretim gayesiyle kurulan ve sonrasında Osmanlı ülkesindeki Müslüman yetim çocukların eğitimi için Darüşşafaka mektebini kuran Cemiyet, bu bağlamda Osmanlı'nın son dönemindeki hayırseverlik ve sosyal devlet gibi olguların da tezahür ettiğı bir kuruluştur.

Geleneksel dönemde öksüz ve yetim çocukların iaye, barınma ve eğitimleri için vakıflar kurulmuş, yetimler ailelere evlatlık verilmiş ve eytam nezareti ve sandıkları gibi doğrudan devlet denetimi altında çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. (Kapçı, 2012, s. 13-14; Özbek, 1999; Öztürk, 1999) Klasik dönemde yetim çocukların bakımının geniş anlamıyla aile içinde yapılması da yaygın bir uygulama olması gerektir. Ancak hem vakıf sisteminin bozulmaya başlaması, nispeten klasik anlamını kaybederek çözülmeye başlayan sosyal ilişkiler ve modern sosyal devlet olgusunun devreye girmesi yeni yapıların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Osmanlı'da modern sosyal devletin oluşumu ile ilgili yaptığı çalışmasında Nadir Özbek şu tespiti yapar:

“Merkezi devletin sosyal alana müdahale imkânının sınırlı olduğu tarihsel koşullarda, aile ve kan bağı ilişkileri, mahalle, köy, cemaat dayanışmaları, lonca gibi üretim temelli dayanışmalar, tarikat, zaviye gibi dini içerikli odaklaşmalardan oluşan bir dizi beşerî ilişki, bireyin ailevi, sosyal ve doğal krizler karşısında korunmasını sağlayan bir refah sisteminin temellerini oluşturmuştur. Bu gibi beşerî dayanışma ilişkilerinin yanı sıra

özellikle siyasi erkin yoğunlaştığı kent merkezlerinde, yönetici elitin çeşitli kaygılarla yoksullara yönelik kurumsal bir koruyucu sistem oluşturma eğiliminde olduğunu ve bu tür kurum ve ilişkilerin izlerinin tarihin derinliklerine kadar uzandığını biliyoruz.” (Özbek, 2002, s. 10)

Tanzimat döneminde yönetici sınıfın bu tür girişimleri klasik sistemin izlerini taşıdığı gibi siyasi iktidarın niteliği ve yapılanmasıyla da doğrudan ilgilidir. Söz konusu dönemde modern anlamda bürokrasi oluşmaya başlamış ve Babialı adıyla da yönetim merkezlerinden biri haline gelmiştir. İktidar sahibi olan Babialı'nın eğitim ve hayır işlerinde de söz sahibi olarak bunların merkezi devletin araçları olarak kullanılmasına katkıda bulunmuştur.

Hem eğitim hem de hayırseverlik olgusunun modern devlet bağlamında yeni bir tür vatandaşlık, sosyal alana devlet müdahalesi ve iktidarının yayılması ile meşruiyet ve sembolik iktidar biçimlerinin araçlarından olduğu kuşku götürmez. İşte Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye de Tanzimat bürokrasisinin devletin güçlenmesi gayesiyle giriştiği eğitim ve hayır kurumlarından biridir.

Daire-yi Askeriye Ruznamçecisi Yusuf Ziya Bey Aksaray Sofular mahallesindeki evinden her sabah dairesine gidip gelirken Kapalıçarşı esnaf çıraklarının dükkânlar açılıncaya kadar boşuna vakit öldürdüklerini görür. O zaman komşuları olan Ahmet Muhtar Bey, Vidinli Tefvik Bey ve başkaları da dâhil olarak bazı geceler oturup Müslüman halkın eğitim açısından diğer cemaatlere nazaran geri kalmış olmasını üzüntüyle konuşurlar. Bu toplantılardan birinde Yusuf Ziya Paşa çırakların durumundan bahsedip bunlardan okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma, biraz hesap ve dini bilgiler verilebileceğinden bahsedince hemen işe koyularak Cemiyet-i Tedrisiye'yi kururlar (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 8-9).²

Cemiyet'in kuruluş tarihiyle ilgili bir belirsizlik vardır. 1913 tarihli Salname kesin bir kuruluş tarihi vermezken Ayhan ve Maviş İslam Ansiklopedisi “Darüşşafaka” maddesinde ve Darüşşafakalılar Cemiyeti'nin yayınladığı “Darüşşafaka 1863-1998” adlı eserde kuruluş tarihi 21 Şevval 1280 olarak gösterilir. Ancak bu son kaynakta kuruluş tarihi miladi olarak 30 Mart 1863 kabul edilmiştir (Soydan, 2003, s. 250). Türk Tarih Kurumu'nun takvim çevirme cetveline göre ise 30 Mart 1864 tarihine tekabül eder (Ergin, 1977, s. 487). Darüşşafaka mezunlarından Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami Beylerin 1927 yılında hazırladığı ve 1913 tarihli salname gibi daha sonra yapılan birçok araştırmanın temel kaynaklarından biri olan eserde ise yine Salname gibi kuruluş bilgisi kesin olarak verilmezken Cemiyetin kuruluşunun resmen ilanı olarak 1 Mart 1281 olduğundan bahsedilir. Bunun sebebi ise bu tarihte çıkan nüshasında Tasvir-i Efkâr gazetesinin Cemiyette derslerin başlaması ile ilgili yaptığı haberdir. Kayıt tarihleriyle ilgili duyuru da yine bu haberle ilan olunmuştur. Ancak Tasvir-i Efkâr'ın Cemiyet-i Tedrisiye ile ilgili ilk haberi 12 Nisan 1280 tarihlidir. Bu haberde Cemiyetin teşkil ettiği ve eğitim için Maarif Nezareti'nden istenen okulla ilgili padişah iradesinin

² Buradan sonra Salname. Cemiyet ve Darüşşafaka ile ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla Salname'yi kullanmıştır. Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami Beylerin 1927 yılında hazırladığı kitap da en sık başvurulan kaynaklardan biridir. Bu eser de salnameye sıklıkla başvurmuştur. 1948 ve 1999 yıllarında Darüşşafakalılar Cemiyeti tarafından bastırılan Darüşşafaka isimli kitaplar da 1927 tarihli İzzet ve öte. esas almıştır.

çıkığı haber veriliyor (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 179) (Çelik, 2010, s. 157).

Yine bu kaynakta Cemiyetin ilk nizamnamesinin 1864 tarihli olduğundan bahsedilir. Bu nizamnamenin bazı kısımları salnamede verilmiştir ancak yine tarih yoktur. Bu nizamnameye göre on yaşından büyük ve vaktiyle okuma yazma ve dini bilgileri öğrenememiş olup isteyen herkese ders kitapları ücretsiz verilerek dini bilgiler ve evrak, senet, mektup okuyup yazabilecek derecede okuma yazma eğitim verilecektir. Nizamnamede Cemiyetin maksadı eğitim yaymak olarak gösterilirken azaların görev ve niteliği de belirlenmiştir. Okutulacak dersler ise “Elif-Ba, bu ders arasında şakirdâna okutulacak huruf ve kelimât yazdırılacaktır. Kuran-ı Kerim ve muhtasar ilmihal, hümayunname hülasası ve yahut suhuletli diğer bir kitap (Bu ders arasında imla; hat talim olunacaktır.) hesab-ı hendese herkese lazım olan kavaid-i hendesiye talim olunacaktır. Hulasa veçhile tarih coğrafya.” şeklinde belirtilmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 10-11).

Cemiyetin kurucularından Yusuf Ziya Bey, Ahmet Muhtar Bey, Vidinli Tefvik Bey, Ali Naki Efendi ve mektebin açılışından Paris’e gittiği tarihe kadar imla dersi veren Namık Kemal dışında bu nizamnamenin altında imzası bulunan ilk azalardan bazıları şunlardır: Sonradan Dâhiliye Nazırı olan Memduh Paşa, Adliye Nazırlığı yapacak Manyasizade Mustafa Refik Bey, Viyana sefirliği yapacak Sadullah Paşa, Evkaf Nazırlığı yapacak Galip Paşa, Maarif Nazırlığı da yapacak meşhur yazar Recaizade Mahmud Ekrem Bey (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 12). Bu isimlerin hepsi o dönemde Tercüme odası ya da başka dairelerde küçük rütbeli memurlardır.

Mektebin Açılışı ve İlk Eğitim

Cemiyet eğitim için önce Örucüler’de bir mektebe talip olur. Bu mektep tamir olunacakken yanması üzerine (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 180) Simkeşhane’de Valide Emetullah Kadın Mektebi bu iş için tahsis edilmiştir. Mektebin tamiri ve eğitimin başlaması için Yusuf Ziya Bey’in büyük emek ve gayretleri olmuştur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 94) (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 200). Mektebin eğitim için bir salonu ile muallimlerin dinlenmesi için de bir odası vardır. İlk yıl Müslüman ve Hıristiyan esnaf çırak ve kalfalar, memurlar başta olmak üzere 539 kişi kaydolmuş ve bunların 350si dersleri tamamlamıştır. İkinci yıl bu rakamlar sırasıyla 590 ve 373’tür. Bu çırak mektebine ilgi o kadar yoğun olmuştur ki Cemiyet üyelerinden Cevdet Efendi tarafından Aksaray’da Ebubekir Paşa Mektebi’nde okulun bir şubesi açılmıştır. Cevdet Efendi’nin burada öğrettiği metottan dolayı kendisine Elifbaci Cevdet Efendi dendiği de rivayet olunmuştur (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 3).

Bu mektepte kuruculardan Yusuf Ziya Bey, Ahmet Muhtar Bey, Vidinli Tefvik Bey, Ali Naki Efendi ve birçoğları gönüllü olarak ders vermişler hatta bu dersler için Yusuf Bey Hesab, Vidinli Tefvik Bey de Teshilü’l-hesab adıyla ders kitabı da bastırmıştır. Esasında mektepte okutulacak dersler için diğer muallimler de birçoğ kitap bastırmış ve bunların telif ücretlerini de Cemiyete bağışlamışlardır. Bu kabil basılan kitap sayısı için Ayhan ve Maviş 58 rakamını verirken (Ayhan & Maviş, 1994, s. 7) İzzet ve öte. 1307 (1891-92)

senesine kadar telif ve tercüme edilen 60 kitabın listesini verir (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000).

İlk yıllardaki yoğun talep üzerine ve Cemiyetin kuruluş maksadına riayet etmek için Cemiyet adını Cemiyet-i Tedrisiye-yi İslamiye olarak değiştirir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 10). Muhtemelen bu karardan sonra Hıristiyan çıracak ve ahali derslere kabul edilmemiştir. Valide mektebi ve Ebubekir Paşa mektebinde üç sınıf şeklinde üç yıllık bir eğitim öngörülmüştür. 1874 yılına kadar bu iki mektepte eğitime devam edilmiş o yıl görülen gerek ve Münif Paşa'nın isteği üzerine kapatılmıştır.³

Cemiyet yine kuruluş maksadına uygun olarak 1867 yılında bir de "Mebahis-i İlmiye" adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır. Bu dergiyi çıkarmaktaki amaçlarını ise derginin ilk sayısı rağbet görmesi üzerine okurlara teşekkür yazısında derginin ikinci sayısında şöyle ifade ederler (Günergun, 2007, s. 6):

"Terakki-i hüner ve sanata ki sebeb-i istihsal-i servettir vasıta olan ulum-i riyaziye ve tabiiyyeden ve fünun-i saireden bahs etmek ve hasıl olacak temettu cemiyet-i acizanemizin mesarifine hasr edilmek niyet-i salimesiyle bi-tevfikihi teala saye-i maarifvaye-i hazret-i şahanede tab ve neşrine muvaffak olduğumuz işbu mecmua-yi naçizanemize vatanlarının asar-ı ilm ve maarifle fezyab-ı terakki olmasına heveskâr olan ashab-ı cemiyetin fevka'l-hadd izhar-ı rağbet buyurmalarına arz-ı teşekkür ederiz."

Yusuf Ziya Bey'in ön ayak olması (Günergun, 2007, s. 3) ve özellikle Vidinli Tefvik Bey'in gayretleri ile iki yıl boyunca aylık olarak çıkarılan dergi daha çok matematik üzerinde durmuş ve halka doğa bilimlerini tanıtmak dışında sanayi erbabına az da olsa matematik öğretmeyi hedeflemiştir. Derginin satışından Cemiyete mali destek olmak da amaçlanmıştır. Günergun'un işaret ettiği gibi devrin diğer dergilerinin aksine parasızlık yüzünden değil Cemiyet'in Darüşşafaka'yı açmaya karar vererek diğer faaliyetlerini durdurması ve Vidinli Tefvik Bey'in zamanının olmaması derginin daha fazla çıkmasına engel olmuştur (Günergun, 2007, s. 7-8). Mebahis-i İlmiye kısa zamanda birçok okurun ilgisini çekmiş özellikle Harbiye Mektebi talebelerinin takip ettiği bir dergi haline gelmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 10). Her ne kadar diğer mektep talebelerinin okuduğuna dair kayıt yoksa da yüksek tahsil gören talebeler okur kitlesinin büyük kısmını oluşturmuş olmalıdır.

Darüşşafaka Okulunun İnşası

Cemiyet açılan mekteplerdeki başarıyı ve aza sayısının gittikçe arttığını görünce ilk önce daha planlı bir şekilde eğitim verecek bir iptidai okul açmaya karar verir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 13). Bu sırada Paris sefirliğinden istifa ederek ülkeye dönen ve burada eğitimle ilgili birçok gözlem yapan Sakızlı Esad Paşa Fransa'da asker çocuklarının okuduğu "Prytanée Militaire du la Flèche" tarzında ve yalnız Müslüman yetim çocukların yatılı ve ücretsiz olarak eğitimine hasredilecek bir okulun

³ Münif Paşa'nın mektepleri niye kapattığı üzerine kaynaklarda bilgiye rastlamadık yalnız Cemiyet 1868-69 yıllarında Darüşşafaka'yı açmaya karar verip 1873 yılında eğitime başladığına ve diğer faaliyetlerini tatil ettiğine göre burada eğitim ya tamamen durmuş ya da verimsiz olmaya başlamış olmalıdır.

kurulmasını teklif eder (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 13-14) (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 5). Ayrıca Darüşşafaka'nın kuruluşu ile ilgili daha çok zengin ailelerin çocuklarının devam ettiği Galatasaray Sultanisine karşılık yetim çocukların ücretsiz okutulması fikrine vurgu vardır. Bu teklifin Cemiyetçe kabul edilmesi üzerine hemen işe koyularak arsa satın alınması ve inşaatın başlamasıyla ilgili çalışmalar yapılır.

Yavuz Selim'de Maşuk Paşa Konağı ve civarındaki arsaların Sultan Abdülaziz'in bağışladığı 200,000 kuruş ile satın alınarak Saray başmimarı Ohannes Efendi'nin 100x50x10 ebatlarında iki katlı ve kız ve erkek Darüşşafakası için iki taraflı olarak planını çizmesiyle 26 Rabiülahir 1285 yılında inşaat başlanmıştır. Toplam 30,071,263 kuruş inşaat masrafının arsa bedeli için 210,000 ve inşaat masrafı için olmak üzere 710,000 kuruşunu Abdülaziz Han, 374,900 kuruşunu Maliye Nezareti vermiş geri kalan tutar da Mısır Hıdivi İsmail Paşa dâhil olmak üzere birçok yüksek ve düşük rütbeli memurun bağışlarıyla tamamlanmıştır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 15, 158-160).

Ara sıra parasızlık yüzünden duran inşaat faaliyeti 27-28 Rabiülahir 1290'da biterek Sultan'ın cülus yıldönümünde okulun açılışı gerçekleştirilmiştir. Açılıştan üç gün sonra ise binada eğitime başlanmıştır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 16). İlk sene başvuran 54 yetimden yapılan sınav neticesinde az çok okuma bilen 28 efendi ikinci sınıfa 26 efendi de birinci sınıfa başlatılmıştır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 13). İlk ders ikinci sınıflara "Malumat-ı Nafia" adıyla "erkan-ı askeriyeden Dinibütün lakaplı Kayserili Mustafa Paşa tarafından" verilmiştir.

Cemiyet inşaat faaliyeti devam ederken yeni maksadı çerçevesinde bir nizamname bir de Darüşşafaka'ya dair talimatname hazırlamıştır. Bu nizamnamenin yayınlanma tarihinde de bir belirsizlik yahut yanlışlık vardır. 15 Muharrem 1289 Hicri ve 16 Teşrinisani 1287 Rumi tarihleri nizamnamenin kapağında verilmiştir. Ancak Hicri tarih 25 Mart 1872, Rumi tarih ise 28 Kasım 1871'e tekabül etmektedir. Salnamede ise nizamnamenin çıkmasıyla ilgili padişah iradesi 16 Teşrinisani 1287 olarak gösterilmiştir. Bu durumda bu tarihi kabul etmek makul gözükmemektedir.

Darüşşafaka açılmasına karar verildiğinde Müslüman kız ve erkek yetim çocuklara mahsus olarak düşünülmüş hatta bina bu şekilde tasarlanmıştır. Nizamnamelerde kız öğrencilere okutulacak dersler ve mezun olmaları durumunda yapılacaklar bile belirlenmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 34-41) (Basiretçi, 2001, s. 109-110). Ancak bu karar bazı mahzurlar görülerek uygulanmamıştır. Bu husus vilayetlerde açılması planlanan şubelerle birlikte her fırsatta gündeme getirilmiştir. Hazırlıklar bile yapılmış ancak iki plan da her seferinde sonuçsuz kalmıştır. Darüşşafaka'nın başka şubesi hiç açılmadığı gibi mektebe kız öğrenci de ancak 1971-72 senesinde alınabilmiştir.

Okutulan Müfredat ve İlk Mezunlar

Darüşşafaka'nın ilk programı Esad Paşa'nın Paris'ten getirdiği ve Fleche okulunun programının uyarlanmış halidir. Okutulacak dersler şunlardır (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 40):

Türkçe okuyup yazma, ilm-i akaid, sarf ve nahv-i Arabî, mantık, maani, tarih-i umumi, tarih-i Osmanî, coğrafya, ilm-i hesab, hendese, cebir, hendese-yi resmiye ve menazır, müsellesat-ı müsteviye, topografya, hikmet-i tabiiye, kimya, tarih-i tabii, makine, ilm-i heyet-i kavanin-i devlet-i aliyye, ilm-i servet, defter tutma usûlü (bir nebze).

Birkaç yıl uygulanan bu program üyelerden Süleyman Paşa'nın ders nazırlığı sırasında hazırlayıp Cemiyet tarafından bazı değişikliklerle 1292 (1876) yılında kabul edilen ve 1307 (1891)e kadar yürürlükte olan programla değiştirilmiştir (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 10). Cemiyet nizamnamesinde okutulacak derslerin gerek görüldüğünde ve zamanın icaplarına göre değiştirilebileceği zaten ifade edilmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin Vezaiifini Müşir Nizamname, 1333, s. 4). Zamanının çok üzerinde içeriğe sahip olduğu sekiz senelik programıyla iptidai, rüşdiye ve idadi eğitimlerini içermekle birlikte son iki senesi âlî derece kabul edilmiştir. İlk mezunlarını verdiği 1881 yılından 1894 yılına kadar mektebi bitirenler yüksek okul mezunu sayılmışlardır (Ayhan & Maviş, 1994, s. 8).

Süleyman Paşa bir süre sonra Askeri mektepler nazırlığına tayin olursa da hizmetleri devam etmiştir. Bunların arasında en önemlisi kuşkusuz askeri mektep muallimlerini Darüşşafaka'da gönüllü olarak eğitim vermeye ikna etmesidir. Nitekim uzunca bir süre öğretmen ihtiyacının büyük kısmı bu muallimler tarafından giderilmiştir.

Vidinli Tefvik Bey başta olmak üzere Cemiyet kurucularının doğa bilimleri ve özellikle matematiğe büyük önem vermesi, muallimlerin ekseriyetinin askeri mekteplerden gelmesi ve zaten programının da bunu öngörmesi gibi sebeplerle Darüşşafaka'da matematik ve doğa bilimleri dersleri hep ön planda olmuştur. Bu sayede öğrenciler bu alanda iyi yetiştiği gibi Salih Zeki gibi çok önemli matematikçiler de mezun etmiştir.

Darüşşafaka'da yine yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı ve okulun yatılı olmasından ötürü disiplin ve intizam her zaman yerinde olmuştur. Bununla ilgili Basiretçi Ali Efendi'nin satırları oldukça ilginçtir: "Ramazanda gezdiğim camilerin ekserinde ve hele evvelki Cuma günü Süleymaniye Cami-i şerifinde Darüşşafaka şakirdânını gördüm. Bunların elbisesi gayet güzel ve pek muntazam, terbiye ve askeriyece talimleri dahi yolunda. Hani bölük tertibi üzere dizilip ve cümlesi birden ayak atıp gidiyorlar ve verilen kumandayı icra ediyorlar. Doğrusu bu mektebin müdürü her kim ise himmeti var olsun..." (Basiretçi, 2001, s. 624)

İlk defa 1881 yılında mezun veren Darüşşafaka'yı bitiren sekiz efendi Telgraf Nazırı İzzet Efendi'nin delaletiyle Posta ve Telgraf Nezareti'nde işe başlamıştır. Bu mesele daha önceden düşünülmüş olmalı ki 1880 yılında son sınıfa telgraf dersi eklenmiştir. Bu tarihten itibaren okul adeta bir Telgraf Fen mektebi halini almıştır (Ayhan & Maviş, 1994, s. 8). 1883 senesinde ise ilk mezunlardan üç, 1882 mezunlarından da bir olmak üzere dört kişi Paris'teki telgraf mektebine tahsile gönderilir (Ayhan & Maviş, 1994, s. 8).

Paris'e talebe gönderilmesi bu tarihten sonra her iki yılda bir ikişer mezun usulüyle uzun yıllar devam etmiştir.

II. Abdülhamid Döneminde Darüşşafaka ve Yaşanılan Aksaklıklar

1877-78 Osmanlı-Rus harbi sebebiyle İstanbul'a göç etmek zorunda kalan muhacir çocuklarından bin kadarı okula yerleştirilir. Bundan dolayı eğitime altı ay kadar ara vermek zorunda kalınır. Durumun daha fazla devam etmemesi adına gazetelere ilanlar verilerek çocuk muhacirlerden kızlar evlatlık kabul eden ailelere erkeklerin bir kısmı sanayi mektepleriyle Tophane sanayi alaylarına 15-20 çocuk da Darüşşafaka'ya kayıt edilir. Mektep tamire muhtaç hale gelirken Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Cemiyet reis vekili⁴ Rıza Paşa ve muvazene müdürü Cemal Beylerin gayretleriyle mektep tamir olunur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 18-19).

II. Abdülhamid döneminin baskıcı ortamı kendini göstermeye başladıkça Cemiyet de toplanamaz olmuştur. 1888 yılına gelindiğinde de toplantılarını fiilen iptal etmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 23). Bu dönem aynı zamanda eğitim alanında birçok yeni kurumun açıldığı ve eğitim modernleşmesinin taşraya yayıldığı dönem olmuştur. Abdülhamid yeni okulların açılmasını teşvik ederken maarif teşkilatı ve okulların da denetimini özellikle misyoner faaliyetlere ve yabancı etkisine karşı artırmak istemiştir.

Cemiyet üye sayısı azaldıkça ve toplantı yapamaz hale geldikçe bütçesi de sarsılmış ancak bu dönemde Sadrazam Said ve Cevat Paşaların mektebe önemli katkıları olmuştur. Said Paşa okulu ziyaret edip eksiklerin giderilmesi ile ilgili maliye bütçesinden tayinat desteği sağlarken Cevat Paşa delaletiyle devletten imtiyaz alan şirketler Darüşşafaka'ya yardım yapmışlardır (Ayhan & Maviş, 1994, s. 9). Yine Cevat Paşa mektep mezunlarının Telgraf Nezareti yanında Rüsumat Emaneti'ne kabul edilmelerinde etkili olan isimdir.

Yine Said Paşa'nın delaletiyle 1888 senesi mezunları sultanın huzuruna kabul edilerek kendi yaptıkları tabloları takdim etmişler ve bu daha sonraları bir gelenek haline gelmiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 23). Ancak bu dönemde dört yüzle sınırlı olması gereken talebe sayısı yedi yüze kadar çıkmış mali imkânsızlıklar ve Cemiyetin okul idaresinde söz sahibi olamaması sebebiyle eğitim kalitesi düşmüştür (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 25). Bu durum 1903 senesine kadar sürmüş padişaha okulun durumu arz edildikçe yardımlarda bulunulmuştur.

Adı geçen sene mektep müdürünü şikâyet için beş öğrencinin bağırarak Babialî'ye yürümesi padişaha telgrafla bildirilince – Süleyman Nazif'e göre bu tepkinin kendisine olduğunu düşünen – padişahın talebiyle okul kapatılma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Darüşşafaka'dan mezun ve okulda muallimlik yapan Mehmed İzzet mabeyn tercümanı iken bu kararı duyarak Sadrazam'ı tetkikat yapmaya ikna etmesi üzerine yapılan soruşturmadan mektebin Maarif Nezareti'ne bağlanması ve on bir öğrencinin başka okullara gönderilmesi kararı çıkmıştır (Darüşşafaka 1873: Darüşşafaka Türkiyede İlk Halk Mektebi, 1948, s. 20-22). Padişah okula maliye bütçesinden iki bin kuruş yardım etmeyi

⁴ Cemiyetin nizamnamesine göre doğal başkan sadrazamdır, Cumhuriyet döneminde de aynı şekilde başbakan olarak günümüze kadar devam etmiştir.

ve nizamnamesini istemeyi ihmal etmemiştir (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 24).

1903-1908 arasında Maarif Nezareti idaresi altında yönetilen okul kötü yönetimden devrin sonlarına doğru dirayetli ve gayretli müdürler sayesinde nispeten kurtulmuştur. Yine de yetim çocuklar yanında analı-babalı hatta zengin ailelerin de talebe göndermesine ve bütçenin sürekli açık vermesine engel olunamamıştır. Bu durumda pay sahibi etkenlerden biri de nezaretin gönüllü öğretmenliği kaldırarak ücretli öğretmenler atamasıdır.

İkinci Meşrutiyetin İlanı Sonrası Darüşşafaka

Meşrutiyet'in ilanını müteakip Darüşşafaka mezunları ilk iş 8 Ağustos 1324 tarihinde toplanarak kuruculardan hayatta olanları Cemiyeti ihya etmeye çağırmıştır. İkinci hedef de "hükümet mektebi halini alıp" asli vazifesinden çıkmış mektebi intizama koymak olmuştur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 30). 23 Kanunisanı 1324'te toplanan kongrede Cemiyetin nizamnamesi gereği seçilen idare ve tedris meclisleri üyelerini de içerisindeki simalardan dolayı aynen vermek uygun olacaktır:

Meclis-i İdareye İntihap Olunanlar:

Meclis-i Ayan Reisi Said Paşa, Meclis-i Ayan Reis-i Sanisi Gazi Muhtar Paşa, Maarif Nazırı Abdurrahman Bey, Mısırlı Prens Said Halim Paşa, Müze müdür muavini Halil Edhem Bey, tüccar-ı mutebereden Manizade Hacı Hüseyin Efendi, Tanin gazetesi müessisi Hüseyin Kazım Bey, Posta müdür-i umumisi Fahri Bey, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey.

Meclis-i Tedris Azalığına İntihap Olunanlar:

Meclis-i Sıhhiye Reis-i Sanisi Ahmed Midhat Efendi, Ders Vekili Halis Efendi, Meclis-i Maarif azasından Salih Zeki Bey, Telgraf mühendislerinden Mehmed Emin Bey, Darülfünun ve İstanbul Sultanisi muallimlerinden Mehmed İzzet Bey, Tophane Mubayaat Komisyon Reisi Edhem Paşa, Telgraf fabrikası müdürü Ferid Bey, Darüşşafaka muallimlerinden Fatin Efendi, Telgraf Nezareti muhasebât-ı ecnebiye müdür muavini Hüseyin Remzi Bey, İkdam gazetesi sermuharriri Ali Kemal Bey (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 31). Tedris meclisi üyelerinden Salih Zeki, Mehmed Emin, Mehmed İzzet, Ferid ve Hüseyin Remzi Beyler Darüşşafaka mezunudurlar.

12 Mart 1325'te kuruculardan Ali Naki Efendi'nin riyaset vekilliği altında resmen ihya edilen Cemiyetin ilk işi okulu nezaret elinden almak için girişimleri başlatmak olmuştur. Yedi ay süren yazışmalar sonrası okulun tekrar Cemiyet idaresine geçişi kabul ve ilan olunmuştur (Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye Salnamesi, 1332, s. 31-32).

Bu dönemde Darüşşafaka'ya kabul edilecek öğrencilerde aranan genel şartlar da düzenlenmiştir:

1. On yaşından aşağı ve on ikisinden yukarı olmamak
2. Anadan, babadan yahut yalnız babadan mahrum olmak

3. İlk mekteplerin en az dördüncü sınıfına yükselenlerle o derece tahsil gördükleri imtihanla sabit olanlar arasında yapılacak sınavı kazanmak

4. Hastalığı olmamak ve bünyesi sağlam olmak

Meşrutiyetin ilanını takip eden yıllarda Cemiyetin, okulun idaresini eskisi gibi bir düzen ve intizama koymanın yanında en önemli gündem maddeleri ve meşguliyeti mali vaziyetin düzeltilmesi, okutulacak derslerin “şair-i İslamiye ve asrın icaplarına” göre değiştirilmesi ve Cemiyetin idaresini güçleştiren zorlukların giderilmesi adına nizamname-yi esasinin yeniden düzenlenmesi ve bir dâhili nizamname hazırlanması olmuştur.

Bu dönemde Maarif Nezareti'nin fahrî muallimliği kaldırarak ücretli öğretmen görevlendirilmesi kararı değiştirilmemiş ve bu uygulamanın devamına karar verilmiştir. Bir aralık Darüşşafaka'da eğitim sekiz seneden on seneye çıkarılarak son iki yıla öğretmenlik dersleri koyulmuş, mezunların da öğretmenlik yapması zorunlu addedilmişse de bu karardan hemen dönülmüştür. Bunun gerekçesi ise böyle bir kararın kuruluş gayesine uygun olmayışı ve mezunların yüksek öğretime ve başka mesleklere yönelmesinin kişilerin kararına bırakılmasının hürriyet ortamına daha fazla uyacağı olmuştur. Yine ders programı değişikliği kapsamında mezunların okuldan sonra kendi geçimlerine yönelecek şekilde isteyenlerin de yüksek öğretime daha iyi devam edebilmelerini sağlayabilmek gibi gerekçelerle telgraf, posta, rüsumat, kanunlar, Arapça gibi dersler kaldırılarak yerine ziraat, kimya, felsefe gibi dersler konmuştur (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 18).

İzzet ve öte. göre Meşrutiyet'e kadar ekseriyetle Telgraf Nezareti ile Rüsumât Emaneti'nde ve sair memuriyetlerde çalışan mezunlar arasında bu dönemden sonra serbest ticaret hayatına atılanlar da gittikçe artmıştır. Bunda bu dairelerde çalışma fırsatının gittikçe azalmış olmasının da payı olmuş olmalıdır (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 103).

Darüşşafaka mezun vermeye başladıkça okula şükran borçlarını ödemek isteyen birçok mezun ders vermeye başlamıştır. Darüşşafaka'da fahrî muallimliğin Maarif Nezareti tarafından kaldırıldığı 1319 (1903) senesine kadar iki yüz fahrî muallim gönüllü olarak ders vermiş bunlardan kırk yedisi ise mektep mezunlarından olmuştur (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 87-93). Okulda din derslerini ise çoğunlukla medreseliler fahrî olarak vermişlerdir.

Darüşşafaka'dan neşet eden öğrenciler 1325 yılında kurdukları Darüşşafaka Mezunları Cemiyeti'ni 1327'de feshetmişler ve 1925 tarihinde yine 1325'te kurdukları Çıracık Mektebi'yle birlikte faaliyet göstermek üzere yeniden canlandırmışlardır. Meşrutiyet ortamının serbestliğinden ve belki de Cemiyet, dernek gibi faaliyet yapma coşkuluğundan fayda ile ancak daha da önemlisi ilk kurucuların başlattığı hayır faaliyetine katkı yapmak maksadı ile 1909'da tedrisata başladıkları Çıracık Mektebi'ni kurmuşlardır. Çiçek Pazarı'ndaki bir mektebi Maarif Nezareti'nin izni ve aracılığıyla Evkaf Nezareti'nden alan mezunlar burada “vaktiyle okuyamamış çıracıklara okuma yazma ve hesap” öğretmişlerdir. Burada 1328 sene-yi rumiyesinden 1927 senesine kadar yaklaşık on beş sene 1358 talebe eğitim almıştır (Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri, & Ali Kami, 2000, s. 210-225).

Cemiyetin doğal başkanının sadrazam olması usulü ve ilkesi Cumhuriyet döneminde de başbakan olmasıyla devam etmiş, 1935 yılında ismi Türk Okutma Kurumu olarak değiştirilmiştir. Osmanlı döneminde “müessesat-ı hayriye”den kabul edilen Cemiyet 1940 yılında resmen kamu yararına çalışan dernekler statüsüne dâhil edilmiştir. 1953 senesinde ise kurumun adı Darüşşafaka Cemiyeti olmuştur.

1955 yılında kolej sistemi kabul edilip yabancı dili de İngilizce olmuş olan Darüşşafaka'ya kuruluşundan itibaren gayesi olan ancak bütün girişim ve niyetlere rağmen hayata geçirilemeyen kız öğrenci kabulüne ise Cemiyetçe 1969 yılında karar verilip 1971-1972 eğitim öğretim döneminde uygulamaya sokulmuştur.

Sonuç

İmparatorluğun son yüzyılında eğitimin halka yayılmasının önemini kavramış aydın bürokratların gayretleriyle kurulmuş olan Cemiyet, Müslüman gayrimüslim ayrımı yapmadan okuma yazma bilmeyen esnaf çıraklarına vermekle başladığı eğitim öğretime bugün de devam etmektedir. Birkaç defa ismi ve bazı nitelikleri değişmiş ve birçok badireler atlatmış olmasına rağmen kurucularının, mezunlarının ve bağışçıların gayret ve teşvikleriyle bugün de ülkenin öksüz ve yetim çocuklarına örnek bir eğitim vermeye devam etmektedir.

Günümüzde mali olarak daha iyi durumda olan Cemiyet, yeni bir eğitim kampüsünde hizmetlerine devam etmekle birlikte ülkenin farklı şehirlerinde sınav yaparak öksüz ve yetim çocuklara fırsat verse de Cemiyetin kuruluşundan beri tasavvurda kalmış şube fikrini ise henüz gerçekleştirmemiştir.

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Y. (2008), Türk Eğitim Tarihi, Ankara: PEGEM.
- ALKAN, Mehmet Ö. (2000), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- AYHAN, H. – H. MAVİŞ. (1994), “Darüşşafaka”, DİA, c. 9, s: 7-9
- BASİRETÇİ Ali E. (2001), İstanbul Mektupları, haz. Nuri Sağlam, İstanbul: Kitabevi.
- Cemiyet-i Tedrisiye-yi İslamiye Salnamesi, (H. 1332) Darülhilafetül İslamiye: Hikmet Matbaası.
- ÇELİK, Dilek Y. (2010) “Şinasi'nin Düzyazılarında Devrin Eğitim ve Kültür Anlayışına Bir Bakış”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, cilt 27, sayı 2, s: 149-164.
- Darüşşafaka 1873: Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi. (1948) İstanbul: Akgün Matbaası.
- ERGİN, Osman N. (1977), Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul: Eser Matbaası.
- GÜNERGUN, F. (2007) “Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebahis-i İlmiye”, Osmanlı Bilimi Araştırmaları, c. VIII, sayı 2, s: 1-42.

- Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osman Nuri ve Ali Kami. (2000), Darüşşafaka: Türkiye’de İlk Halk Mektebi: Darüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşıyor?, Yay. haz. Mehmet Kanar, İstanbul: Darüşşafakalılar Derneği.
- KAPCI, Hikmet Z. (2012) Yetimlere Yönelik Bir Eğitim Kurumu Darülhayr-ı Ali, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KODAMAN B. (1991), Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, Ankara: TTK.
- ÖZBEK, N. (1999) “II. Abdülhamid ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Âlî”, Tarih ve Toplum, sayı 182, s: 11-20.
- (2002)“Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet”, Toplum ve Bilim, sayı 92, s: 7-33.
- ÖZKAN, D. (2009), Philanthropy And Appropriation Policies Towards The Orphans And Foundlings Of The Greek Orthodox Community Of Istanbul (1852-1908), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Institute for Graduate Studies in Social Sciences.
- ÖZTÜRK, C. (1999), “Osmanlı’da Bir Meslekî Eğitim ve Çocuk Esirgeme Kurumu: Dârülhayr-ı Âlî”, Milli Eğitim, sayı 143, s: 76-84
- SOYDAN, A. (2003), “Darüşşafaka Tarihinden Kesitler”, İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, sayı 3, s: 249-268.

Makale Gönderim Tarihi: 30.06.2024

Yayına Kabul Tarihi: 24.07.2024

Araştırma Makalesi

MODERN ORDUNUN EVRİMİ: TARİHSEL FAKTÖRLERİ VE SOSYOLOJİK PERSPEKTİFLERİ KEŞFETMEK*

Merve Güntürkün** Adem Başpınar***

ÖZ

Bu makale, modern ordunun tarihsel kaynaklarına sosyolojik bir bakış açısı getirerek feodalizmin etkilerini, ulus-devletin yükselişini, burjuvazinin gelişimini ve savaşın değişen doğasını incelemektedir. Feodalizmden ulus-devlete geçiş, siyasi gücün merkezileşmesi ve ordunun devlet kurumlarıyla bütünleşmesiyle birlikte ordunun örgütlenmesinde ve kontrolünde önemli bir değişime işaret etmiştir. Burjuvazinin yükselişi, bu yeni sosyal sınıfın ekonomik etkisini siyasi güce dönüştürmeye çalışması nedeniyle modern ordunun şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Savaşın değişen doğası, kararlı askerî eylemlere odaklanması ve strateji ile siyasetin bütünleşmesi de askerî kurumun dönüşümüne katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak, savaşın endüstrileşmesi ile teknikleşmesi yanında toplumsal kaynakların seferber edilmesi, devletlerin askerî yeteneklerini en üst düzeye çıkarmaya ve büyük daimî ordular bulundurmaya çalışmasıyla modern orduyu daha da şekillendirmiştir. Bu makalede modern ordunun tarihsel kaynaklarını anlayarak gelişimini şekillendiren ve çağdaş toplumdaki rolünü etkilemeye devam eden karmaşık dinamikler sosyolojik ve tarihsel izleklerle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: modern ordu, feodalizm, ulus-devlet, burjuvazi, savaşın doğası, savaşın sanayileşmesi, mobilizasyon.

The Evolution of the Modern Army: Exploring Historical Factors and Sociological Perspectives

ABSTRACT

This article takes a sociological perspective on the historical sources of the modern army, examining the impact of feudalism, the rise of the nation-state, the development of the bourgeoisie, and the changing nature of warfare. The transition from feudalism to the nation-state marked a significant change in the organization and control of the military, with the centralization of political power and the integration of the military into state institutions. The rise of the bourgeoisie played a crucial role in shaping the modern army, as this new social class sought to translate its economic influence into political power. The changing nature of warfare, its focus on decisive military action, and the integration of strategy and politics also contributed to the transformation of the military institution. In addition, the industrialization of warfare and the mobilization of social resources further shaped the modern army as states sought to maximize

* Bu makale, ikinci yazarın "Askeri Sosyoloji: Tarih ve Kaynaklar" başlıklı yüksek lisans tezine dayalı olarak hazırlanmıştır.

** Merve Güntürkün (Lisans Öğrencisi), Kırklareli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli, Türkiye. E-posta: magunturkun@gmail.com ORCID: 0009-0004-4959-4820.

*** **Sorumlu yazar:** Adem Başpınar (Doç. Dr.), Kırklareli Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Kırklareli, Türkiye. E-posta: abaspınar@klu.edu.tr ORCID: 0000-0002-2125-1832.

their military capabilities and maintain large standing armies. By understanding the historical sources of the modern army, we can gain insight into the complex dynamics that shaped its development and continue to influence its role in contemporary society.

Keywords: modern army, feudalism, nation-state, bourgeoisie, nature of war, industrialization of war, mobilization.

Giriş

Modern ordunun evrimi çeşitli tarihsel, siyasi ve sosyal faktörler tarafından şekillendirilen karmaşık bir süreçtir. Feodal dönemden günümüze kadar ordu; yapısı, bileşimi ve toplum içindeki rolü bakımından önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu makale, feodalizmin, ulus-devletin yükselişinin, burjuvazinin gelişiminin ve savaşın değişen doğasının etkilerini vurgulayarak modern ordunun tarihsel kaynakları üzerine sosyolojik bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır. Bu faktörleri inceleyerek modern ordunun nasıl ortaya çıktığı ve daha geniş sosyal ve siyasi bağlam içinde nasıl konumlandığı konusunda daha derin bir anlayış kazanmak mümkündür.

Feodal dönemin siyasi ve askerî örgütlenmesi modern dönemden farklıydı. 18. yüzyılda ortaya çıkan modern siyasi yapıyı şekillendiren temeller, dayanaklar ve tezahürler feodal dönemin etkilerini taşımaktadır. Moderniteye geçişin siyasi ve toplumsal zorluklarına karşı geliştirilen çözümler, ordunun bu yeni dönemdeki rolünü ve yapısını da etkilemiştir. Ordunun bu dönemde toplumun ve siyasetin neresinde yer alacağı, yeni çağın taleplerini karşılamak için ordunun iç yapısında ne gibi düzenlemeler yapılması gerektiği, o dönemde tartışılan konulardır.

Feodal dönemde, askerî katılım tüm sosyal sınıflar arasında yaygın değildi. Ordular, savaş zamanlarında kral için savaşan aristokrat seçkinler ve onların emrindeki askerlerle sınırlıydı. Düzenli ordular kurulmadan önce askerler, sadece çatışma zamanlarında savaşıyor, barış zamanlarında ise ekonomik faaliyetlerde bulunuyorlardı. Ancak, eski sosyal yapı bozulmaya başladıkça savaş, soyluların tek uğraşı olmaktan uzaklaştı. Önceki dönemlerdeki kısa savaşlar yerine çatışmalar daha uzun sürdü ve stratejik planlama gerektirdi. Savaşların sıklığının artması, insani ve toplumsal kaynakların askerî amaçlar için nasıl daha iyi kullanılabileceğinin yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Bu değişim, daha fazla insanın askerî kurumlarla temas etmesine ve savaşın etkilerini deneyimlemesine neden oldu.

Toplum moderniteye geçerken toplumsal kaynakların daha verimli kullanılması ihtiyacı ortaya çıkmış, bu da daha sonra askerî sosyoloji literatüründe incelenecek olan “modern askerliğe geçiş” de dâhil olmak üzere birçok yeni yaklaşıma yol açmıştır. Modern askerlik uygulaması, geleneksel askerlik hizmetini içeren gönüllü yerel birlikler yerine, nihayetinde vatandaşlığa dayalı zorunlu ulusal hizmeti içeriyordu.

Modern dönemde askerî değişim Avrupa'nın her yerinde aynı anda gerçekleşmemiş olsa da Fransız Devrimi'nin başlattığı süreç, 19. yüzyılın sonlarında neredeyse tüm Avrupa'da birleşik bir askerî örgütlenmeye yol açmıştır. Askerî sosyoloji literatürü ve tarih yazımı alanı, 20. yüzyılda askerî sosyolojinin ortaya çıkışını belirli bir tarihsel bağlamda analiz etmeye odaklanarak orduların kendi iç dinamikleri içinde toplumsal kaynaklarıyla birlikte nasıl konumlandığını ve şekillendiğini anlamayı ve

aydınlatmayı amaçlamaktadır. Orduyu siyasi ve sosyal değişimden ayrı, bağımsız bir yapı olarak görmek, ordudaki değişimleri yönlendiren temel faktörleri gözden kaçırma eğilimindedir. Her ne kadar yeni siyasi ve toplumsal kurumların kendi iç güçleri olsa da modernite ile birlikte ortaya çıkan siyasi merkezileşme bu kurumlardaki değişimin temel itici gücüdür. Bu durumu kavramak için, sonraki değişimlere neden olan zihinsel süreçleri, ekonomik mekanizmaları, siyasi dinamikleri ve sosyal yapıları açıklamak önemlidir. Bunu anlamak, modern gelişmelerin askerî sosyolojinin kurulmasına nasıl zemin hazırladığını betimlemeye yardımcı olurken aynı zamanda onu feodal dönemden ayırır.

Metodoloji ve Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma, “modern” ordunun tarihsel kökenlerini ve sosyolojik evrimini inceleyen sınırlı bir literatür taramasına dayanmaktadır. Çalışma, özellikle feodalizmin sona ermesi, ulus-devletlerin yükseliş, burjuvazi sınıfının gelişimi ve savaşın doğasındaki değişiklikler gibi konuları ele alarak bu olguların modern ordunun şekillenmesine nasıl katkıda bulunduğunu değerlendirmektedir. Bu çalışmanın literatürü, askerî sosyoloji ve askerî tarih alanından ikincil kaynakları kapsamaktadır.

Kaynak seçiminde, askerî sosyoloji ve askerî tarih alanlarından modernite ve modern ordu konularına odaklı, katkıları önemli var sayılan ve alanında etkili kabul edilen eserler önceliklendirilmiştir. Çalışmanın temel aldığı coğrafi alan Kıta Avrupası olup analizler bu bölgenin tarihsel ve sosyolojik dinamikleri üzerinden yapılmıştır. Belirli bir başlangıç tarihi olmamakla birlikte, feodal yapının çözülmesi ve modern devletlerin ortaya çıkış sürecini kapsayan geniş bir zaman dilimi ele alınmıştır.

Bu makale, herhangi bir tekil kuramsal modele veya çerçeveye dayanmamaktadır. Bunun yerine, tarihsel olayların sosyolojik analizini desteklemek için geniş bir kuramsal perspektiften yararlanılmıştır. Bu bağlamda, sosyoloji ve tarih disiplinlerinin kesişim noktaları araştırmanın çerçevesini oluşturmaktadır. Çalışma, özellikle sosyolojik kuramları ve tarihsel olayları birleştirerek modern ordunun evrimini anlamaya yönelik bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, askerî kurumların dönüşümünü analiz etmek için Max Weber ve Anthony Giddens'in sosyolojik teorilerini kullanmaktadır. Bu iki yaklaşımı seçmemizin sebebi onların güç dinamikleri, devlet oluşumu ve modernite hakkındaki derinlikli görüşleridir. Her iki kuramcı da askerî evrimin sosyopolitik temellerini aydınlatan ve askerî güçler ile toplumsal yapılar arasındaki karmaşık etkileşimi anlamak için çok önemli olan eleştirel bakış açıları sunmaktadır.

Max Weber'in bürokrasi ve otorite analizi, ordunun modernizasyonunu incelemek noktasında önemli bir çerçeve sunmaktadır. Weber'in rasyonel-yasal otorite kavramı özellikle önemlidir. Bu otorite biçimi, yürürlüğe konan kuralların yasallığına ve bu kurallar uyarınca otorite konumuna yükselenlerin emir verme hakkına olan inançla karakterize edilir. Askerî dönüşümler bağlamında Weber'in teorisi, modern devletlerde feodal, kişiselleştirilmiş askerî komutadan kurumsallaşmış ve bürokratikleşmiş komuta yapılarına geçişi açıklamaya yardımcı olur. Bu geçiş, askerî örgütlerin daha büyük

bürokratik devlet aygıtına nasıl entegre olduklarını ve böylece operasyonlarında nasıl daha etkili ve sistematik hâle geldiklerini anlamak için çok önemlidir.

Anthony Giddens'in yapı ve eylemlilik ikiliğini ele alan yapılaşma kuramı, askerî kurumların toplumsal yapıları nasıl şekillendirdiğini ve bu yapılar tarafından nasıl şekillendirildiğini analiz etmek noktasında etkilidir. Giddens, toplumsal pratiklerin, tekrar tekrar yinelenen pratiklerin hem aracı hem de sonucu olduğunu savunur. Bunu askerî dönüşümlere uygulamak, askerî pratiklerin ve yapıların sadece mevcut sosyal sistemlerin ürünleri değil, aynı zamanda bu sistemleri aktif olarak şekillendiren aktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, daimî orduların ve ulusal hizmet kavramının gelişimi hem savunma ve güvenliğe yönelik toplumsal ihtiyaçlardan etkilenmiş hem de ulusal kimlik ve yurttaşlık sorumluluğunun şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Weber ve Giddens'in teorilerinin entegrasyonu, hem makro düzeydeki kurumsal değişiklikleri (Weber) hem de askerî organizasyonlar içindeki bireyler ve yapılar arasındaki mikro düzeydeki etkileşimleri (Giddens) yakalayan kapsamlı bir çerçeve sağlar. Bu ikili yaklaşım, askerî yapılardaki değişimlerin yasal gelişmeler, teknolojik ilerlemeler ve sosyal normlardaki değişimler de dahil olmak üzere daha geniş toplumsal değişimlerle derinden iç içe geçtiğini kabul ederek askerî dönüşümlerin incelikli bir şekilde analiz edilmesine olanak tanır.

Bu kuramlar özellikle ordunun rolünün ve organizasyonunun siyasi çalkantılar, teknolojik değişimler veya değişen ulusal güvenlik talepleri nedeniyle önemli değişimler geçirdiği bağlamlarda geçerlidir. Bu makale, bu sosyolojik mercekleri kullanarak askerî kurumlardaki değişim mekanizmalarını tarihsel bir izleme oturtmaya çalışmıştır.

Feodal Dönemde Ordu

Yaklaşık 16. yüzyıldan bu yana, Batı deneyiminde merkezî siyasi aygıtın kurulmasıyla ilgili önemli bir değişim yaşanmıştır. Modern dönemde, siyasi işlerin kontrolü bireylerden ve gruplardan devlet kurumlarına geçmiştir. Ordunun merkezî siyasetle bütünleşmesi bu evrimin bir sonucudur. Bu dönemden önce, askerî örgütlenme merkezîleşmeden yoksundu ve esas olarak çeşitli şekillerde savaş yürütmek için personel toplamaya odaklanmıştır.

Modern öncesi Avrupa'da merkezîleşmiş ulus-devletler yoktu. Egemenlik, imparatorlukların şemsiyesi altındaki yüzlerce prenslik, piskoposluk ve şehir devleti arasında süresiz siyasi örüntüler hâlinde parçalanmıştı (Tilly, 2001, s. 145). 15. ve 16. yüzyıllarda çoğu prensin kendi özel orduları bulunurken 17. yüzyıla kadar paralı ordular yaygındı. Bu kuvvetler genellikle sadece savaş zamanında belirli seferler için toplanır ve genellikle askerler tasarruf etmek üzere yılın büyük bölümünde sivil rollerine geri dönerdi. Bu da askerlerin genellikle haftada sadece birkaç gün görev yaptığı ve zamanlarının geri kalanını hizmetçi ya da inşaat işçisi olarak çalışarak geçirdiği anlamına geliyordu (Wilson, 2003, s. 82, 85–93).

Bu süre zarfında subay, askere aldığı bir grup adamın hizmetlerini teşvik eden bir iş adamı olarak işlev görmüştür. Bu dönemde ordu birlikten, disiplinden ve hesap verebilirlikten yoksundu (Huntington, 2006, s. 22). Feodal beyler, yüksek rütbeli kişilere

devlet ordusuna gerektiğinde asker sağlamaları koşuluyla toprak verir; böylece devletin asker ihtiyacını karşılayarak gücü paylaşırlardı (Finer, 1975, s. 87; Keegan, 1995, s. 178; Mosca, 1939, s. 81). Feodal toplumda bir ya da daha fazla kişi tüm ekonomik, yasal, idari ve askerî işlevleri yerine getiriyordu. Feodal sistem içinde savaşa adanmış askerler vardı, ancak bunları organize bir ordu olarak tanımlamak zordur. Feodal dönemde daimî ordulara benzeyen oluşumlar tipik olarak kentlerde konuşlanmış ve bu kentsel alanlara savunma hizmeti sağlayan asker birlikleriydi (Vagts, 1967, s. 171).

Orta Çağ boyunca şövalyeler, lordlarının otoritesi altında faaliyet göstererek krallığın halkını korumak ve savunmakla görevlendirilmiştir. Derebeyi tarafından bir şövalyeye verilen toprak, çatışma zamanlarında askerî hizmet için örtülü bir yükümlölük getiriyordu ve bu da tarımsal çerçevede ve feodal sistemde hizmet karşılığında mal takasına benzer bir sistemi yansıtıyordu (Earle, 2007, s. 12).

Modern çağda egemen siyasi güç aristokratik elittir. Yönetici otoriteyi oluşturan bu ayrıcalıklı sınıf, toplumu yönetme, idare etme ve koruma işlevleriyle kendisini toplumsal katmanlar arasında önemli bir konuma yükseltmiştir. Sonuç olarak aristokratlar, kendilerini bu statüye taşıyan kaynaklar, fırsatlar ve gelenekler üzerinde ayrıcalıklı bir kontrol elde etmiştir (Örneğin, savaşma ve orduya komuta etme tekeli elinde bulunduran aristokratlar, savaş dışı dönemlerde de bu faaliyeti sürdürebilmek için avcılığı bir spor hâline getirmiştir [bk. Gren, 2002]).

19. yüzyıldan önce subaylar genellikle aristokratlardan ya da paralı askerlerden oluşuyordu. Aristokratlar için savaş, sosyal statülerinin doğal bir uzantısı olarak görölürken paralı askerler için bu, maddi kazanç için bir fırsattı. Ayrıca bu dönemde paralı askerler, hükümetlerin talebi üzerine ya ödeme karşılığında ya da vatandaşlık, toprak hakları ve diğer ayrıcalıkları kazanma beklentisiyle askerlik hizmeti yapan kişilerdi (Huntington, 2006, s. 22–23). Bu askerlerin çoğu kendi ulusları tarafından imparatora ödünç verilen birlikler olarak görev yapmış; bazıları bunu gönüllü olarak yaparken diğerleri işsizlik ve açlık gibi faktörler tarafından zorlanmıştı (Earle, 2007, s. 79; Keegan, 1995, s. 171).

Feodal dönem boyunca, aristokrat sınıf askerî kaynaklar üzerinde münhasır kontrole sahipti. Ancak modernitenin gelişiyle birlikte bu tekel devlete geçmiştir (McNeill, 1982, s. 137). Aristokrasi aynı zamanda subaylar arasında da önemli bir varlık göstermiş ve özel ayrıcalıkları sayesinde hükümet kararlarını ve vergilendirmeyi etkilemiştir. Bu ayrıcalıklar arasında vergi muafiyetleri ve kilit askerî pozisyonlardaki hâkimiyet de vardı ve bunlar genellikle soylu aileler arasında el değiştiriyordu (Barker, 1982; Earle, 2007, s. 79). 18. yüzyılın ortalarında askerî akademilere erişim başlangıçta Fransa ve Prusya'daki soylularla sınırlıydı, ancak zaman içinde giderek genişledi. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, 1789 yılına gelindiğinde, önceki yüzyıllara kıyasla subay olarak görev yapan daha fazla halktan insan vardı (Huntington, 2006, s. 24).

Erken modern Avrupa'daki askerî yapılar zamanın sosyal ve psikolojik çerçevesini yansıtıyordu. Orduların bileşimi ve kontrol mekanizmaları, özellikle teknolojik sınırlamalar göz önüne alındığında, farklı durumlara ve savaşlara gerektiği gibi uyum sağlayarak farklı ihtiyaçları karşılamak üzere tasarlanmıştı. Modern çağda savaş geliştikçe savaşların değişen doğası, sıklığı ve süresi, devletin güvenilir bir aracı olarak

güvenilebilecek güvenilir bir ordunun nasıl yaratılacağı konusunda tartışmalara yol açmıştır (Kennedy, 2002, s. 104). 1789'daki Fransız Devrimi'nin ardından, burjuvazi gibi yeni sınıfların siyasi talepleri askerlik hizmeti aracılığıyla toplumsallaştırılmıştır. Daha önce aristokrasi, topçu ve mühendislik rolleri dışında subay rütbeleri üzerinde fiili kontrole sahipken Avrupa ordularında bu hiyerarşi çözülmeye başlamıştır (Huntington, 2006, s. 22–23). Fransız Devrimi'nin vurguladığı önemli bir sonuç, ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçlara yanıt veren temel bir siyasi perspektifin tanınmasıydı. Bu perspektif, ortaya çıkan ihtiyaçlara yanıt olarak toplumda ve kurumlarında büyük değişiklikleri zorunlu kılmıştır. Özellikle, çağdaş ihtiyaçlar doğrultusunda dönüşüme uğrayan kurumlardan biri, sınıf temelli, modernite öncesi silahlı kuvvetlerin kurumsallaşması kavramıydı.

Feodal Dönem Sonrası

Yeni Siyaset İhtiyacı

Feodal dönemden yeni bir çağa geçiş sırasında Batı dünyası önemli kırılmalar yaşadı. Özellikle askerî alanda ve orduların yapısında köklü değişikliklere yol açan bu kırılmaların başında Fransız Devrimi gelmektedir. 1789 Devrimi'nin ardından Batı dünyasında yeni bir siyasi dönem ortaya çıkmıştır. Sonraki dönüşümlere zemin hazırlayan bu dönemin belirleyici özelliği, Batı'nın toplumlar arası ilişkilerde belirleyici bir konuma yükselmesi ve küresel egemenliği üstlenmesidir (Sezer, 1985, s. 15). Devrim sonrası bu evrede etkili bir figür olan Napolyon, Fransa'yı çağdaş egemenlik dinamiği içinde önemli bir konuma yerleştirerek ve önce Batı, sonra da küresel siyaset üzerinde etkili olarak Avrupa'yı yeniden yapılandırmaya çalışmıştır (Coşkun, 1997, s. 359). Bu dönemdeki çabalarına rağmen, Napoléon'un eylemlerinin daha da önemli değişimleri tetiklediği söylenebilir. Napoléon'un saltanatının ardından Batı'nın büyük güçleri küresel hakimiyet elde etme hedeflerini yeniden yönlendirdiler.

Modern çağın siyasi manzarası doğal olarak geleneksel siyasi uygulamaları değiştirmiştir. Yeni döneme uyum sağlamak amacıyla gerçekleşen bu değişim, siyasi gücün daha fazla merkezileşmesine ve yerel siyasi dinamiklerin ve çözümlerin öneminin azalmasına neden olmuştur. Buna karşılık, hem merkezileşmiş ana siyasi yapı yerel unsurlar üzerindeki kontrolünü pekiştirmeye çalışmış, hem de yerel liderler modern çağda bağımsız yerel yönetim fırsatlarının sınırlı olması nedeniyle merkezi otoriteye uyum sağlama ihtiyacının farkına varmıştır. Bir zamanlar kraliyet otoritesinden özerk olan feodal beyler, bu yeni koşullar altında merkezi güçle iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır.

Batı siyasetindeki değişim, yeni süreçlere uyum sağlayabilen güçlü oluşumların siyasetin örgütlenmesinde merkezi roller üstlenmesine, uyum sağlayamayan yerel güçlerin ise geleneksel konumlarını kaybetmesine yol açmıştır (Coşkun, 1997, s. 162). Bu yeni dönem, ulusal ve hatta küresel siyasi hareketlerin oluşmasına ve örgütlenmesine olanak sağlamıştır. Sadece sınırlı yerel ilişkileri yöneten önceki yapılar, bu değişimlerle birlikte kendi başlarına daha geniş bağlantılar kurmakta zorlanmışlar ve merkezi siyasetle yakınlaşmaya başlamışlardır. Bu yeni dönemde iç güçlerin koordinasyonu ve yönetimi, ülke sınırlarının ötesinde faaliyetler yürütmek için önemli hâle geldi ve böylece merkezileşmeyi meşrulaştırdı. Kendi kendine yetemeyen yerel güçlerin ülke dışında

varlık göstermekten başka çaresi yoktu; bu nedenle hem yurt içi hem de uluslararası etkinliği kapsayan kapsamlı bir yaklaşım şarttı.

Batı dünyasında mutlak hükümetlerin yükselişi, yeniden yapılanma döneminde çok sayıda sosyal sorunla ilişkilendirilmiştir. Kilit konulardan biri, toplumun daha önce marjinalleştirilmiş kesimlerinin entegrasyonuydu (Coşkun, 1997, s. 160). Bu, yeni siyasi düzendeki yerlerini tanımlamak ve çok çeşitli politikaları uygulamak için daha fazla örgütlenme ve yetki gerektiriyordu. Bu arada merkezileşmiş siyaset, toplumsal sorunlara birleşik bir yanıt verilmesini teşvik etti. Bu yeni siyasi ortamı kontrol etme ihtiyacı, merkeziyetçi siyaseti krkleymiş ve önemini vurgulamıştır. Özünde mutlak devlet, egemen çıkarlar için belirli siyasi güçleri birleştirmeye çalışmıştır. Feodal Şehir devleti yapılarının savaşları finanse etmek ve kuşatmaları sürdürmek için yetersiz kalması, daha büyük merkezi idari sistemlere ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur (Mann, 2008, s. 62).

Batı'daki siyasi dönüşümle eşzamanlı olarak meydana gelen ya da onun devamı niteliğinde olan çeşitli ek gelişmeler de ordunun yerleşik yapısını, savaş yöntemlerini ve orduyu etkilemiştir. Bu analizler bir araya getirildiğinde, Batı ordusu ve ordu örgütlenmesindeki değişimin temel katalizörünün siyasi örgütlenme çerçevesinde anlaşılabilceği ortaya çıkmaktadır. Mevcut askerī sosyoloji literatürü, tarihsel köklerini kabul edip savaşın ve ordunun dönüşümünü vurgularken tüm bu evrimi etkileyen altta yatan siyasi erveyi dikkate almayı ihmal etmektedir.

Devletin Merkezileşmesi

19. yüzyıla kadar bireylerin sosyal ağlara katılması ve yerel girişimlerde bulunması yaygındı. Ancak yeni ekonomik ilişkiler ortaya çıktıkça, bu gelişmelere katılmak için merkezi siyasi yapılara daha fazla ihtiyaç duyulmaya başlandı. Bir zamanlar etkili olan bireysel veya yerel örgütlenme, gelişen bu sosyal ve siyasi ortamda yetersiz kalmaya başladı (Coşkun, 1997, s. 39). Bu durum, toplumsal sorunların ele alınmasında ve toplumlar arası ilişkilerin yürütülmesinde önemli bir rol oynayan modern devletin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Devletin örgütlü bir egemenlik aracı olarak nemi, Batı tarihinin bu Orta ağ sonrası döneminde belirginleşmiştir. Devletin nemi, toplumu yeni koşullara adapte etme, yeni sınıfları topluma entegre etme ve kurumları arasında düzeni sağlama gibi zorluklarla karşılaştıkk artmıştır.

Bağımsız feodal birimler modern bir devletin ihtiyaçlarını karşılayamadığı için devlet, toplumdaki kaynakları ve sosyal güçleri bir araya getirip yönetmek ve gerektiğinde yönlendirmekle sorumlu bir kurumu sembolize etmeye başladı. Yeni süreçleri koordine eden merkezi devlet, askerī ve siyasi dinamiklerin i içe geçtiğini gördü. Bu rgtlenme biçimi (Asch, 2003, s. 54) başlangıçta feodal dönemdeki çok sayıda bireysel krallık ve beylik ervesinin ötesinde belirli bir zenginliğin yaratılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olsa da özü öncelikle siyasi ve askerī idi (Coşkun, 1997, s. 155). Sonuç olarak, savaş artık tek tek feodal beylikler arasındaki özel, yerel çatışmalarla sınırlı değildi; devlet hem maliyeyi hem de silahlı kuvvetleri kontrol eden bir varlığa dnştkk soyluların ve eşrafın otoritesi azaldı (Brockling, 2001, s. 83).

Hükûmet orduyu konsolide ederek askere alma sürecini subayların kontrolünden çıkarmış ve hem ordunun hem de askerlerin sahipliğini üstlenmiştir. Buna ek olarak, subaylar sözleşmeli işçi olmaktan çıkıp ordunun daimî unsurları hâline gelmiş ve böylece devlete bağlanmışlardır (Huntington, 2006). Bu değişim, devletin ordunun çeşitli yönlerini kendi kontrolü altında kapsamlı bir şekilde düzenlemesine yol açmıştır. Devlet, subay ve askerlere yiyecek ve barınma sağlamanın yanı sıra, savaştaki etkinliklerini etkileyebilecek sağlık ve eğitimle ilgili sorunları ele almaktan da sorumlu hâle geldi.

İktidarın devlet tarafından merkezleştirilmesinin bir sonucu olarak, geleneksel sınıflar siyasi ayrıcalıklarını kaybetmiş ve otorite hükümdarın elinde toplanmıştır. Bu durum, kraliyet ayrıcalıklarının ülke çapında yaygın bir şekilde kullanılmasına yol açmıştır (Tilly, 2001, s. 181). Bu bağlamda, heterojen bir güç olarak etkinliğine ilişkin endişeler nedeniyle ordunun millileştirilmesine doğru bir kayma olmuştur. Napolyon, 1789'dan sonra merkezi orduların ortaya çıkmasıyla birlikte, Fransa'daki silahlı kuvvetler için hükûmet ile vatandaşlar arasında doğrudan bir bağ oluşturan farklı bir örgütsel yapı getirmiştir (Paret, 1992a, s. 65–66; Tilly, 1990, s. 107–114). Bu bağlantı, insanları ulusal hedefler için seferber ederken ordu ile toplum arasındaki engelleri ortadan kaldırdığı için merkezleşmenin sağlanmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Buna ek olarak, 19. yüzyıldaki endüstriyel ve ekonomik ilerlemeler ulaşım ve iletişim gibi altyapıyı geliştirdikçe, devletin idari yetkileri daha da genişledi ve gündelik işlere daha fazla müdahale edilmesine olanak sağladı (Giddens, 1985, s. 172–192). Bu değişiklikler, merkezleşmiş devletlerin ve bunlarla ilişkili ekonomik süreçlerin yarattığı zorluklara odaklanan sosyolojik gelişmelere yol açmıştır (Giddens, 2001, s. 3–4). Ordu bu değişimlerden etkilenip yeni dinamiklere uyum sağladıkça, erken dönem sosyologlar arasında kapsamlı bir tartışma konusu olmuştur.

Burada sunulan tarihsel anlatı, 18. yüzyıl Avrupa'sının her yerinde aynı şekilde ortaya çıkmadı. Örneğin İngiltere, daha önce bahsedilen toplumsal uzlaşısı ve merkezleşmeyi çoktan sağlamıştı. Ancak, askerî sosyolojinin odak noktası olan modern ordu ve savaş kavramı Fransa ile daha güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Bu nedenle açıklamalar Fransa'ya odaklanma eğilimindedir.

Fransa'da feodal sistemdeki yönetici sınıf, parçalı siyasi kontrolünü güçlendirmeye ve çeşitli sosyal grupların muhalefetine rağmen bölünmüş otoritesini sağlamlaştırmaya ihtiyaç duyuyordu. Feodalizmin parçalı yapısı Fransa'da devam ederken, siyasi ve ekonomik otoritenin yönü merkezi bir devlete doğru kaymıştır. Feodal bir gücü monarşik egemenliğe yükselten bu merkezleşme sürecinde Fransız mutlakîyetçiliğinin gelişimi, feodal mirasıyla olan bağlarını hâlâ koruyordu (Feodal merkezleşme süreci ve Fransa ile İngiltere arasındaki fark için bk. Aston & Philpin [1985]). Mutlakîyetçi devlet, diğer ademimerkeziyetçi yapılarla bir arada var olmuş ve onlarla gerilimler yaşamıştır. Soyluların, kilisenin ve yerel yönetimlerin çeşitli kademeleri, eski bağımsız askerî, siyasi veya hukuki güçlerini korumak için merkezi devletle birlikte çalışmıştır. Buna karşılık, merkezi devlet bu güçlerle çatışmak yerine onları çeşitli yollarla bütünleştirdi.

Modern dönemde hem askerî kurumun hem de toplumun önemli ölçüde dönüşümüne yol açan kilit devlet uygulamalarından biri, devletin şiddet ve savaş üzerindeki kontrolüdür (Wilson, 2003, s. 76). Napolyon'dan önce şiddetin merkezleşmesi söz konusu değildi; yerel prensler, özel girişimciler ve subaylar orduyu

ve askere alma süreçlerini kontrol ediyordu. Ancak Avrupa'da devletler gücü merkezileştirdikçe, şiddeti de sivillerin elinden alarak tekelleştirdiler.

Gücün münhasır kontrolü, merkezileşmiş devlet otoritesinin doğal bir gelişimi olarak görülebilir. Ordunun siyasi meseleler üzerindeki etkisi zaman içinde önemli ölçüde artmış, devletlerin varlığını ve gücünü bu tekele bağımlı hâle getirmiştir. Eski feodal sistemlerden ulus-devletlere geçildikten sonra, bu devletler gücü kullanımını doğrudan kontrol ederek hakimiyetlerini güvence altına almışlardır (Giddens, 1985, s. 125). Avrupa'da 1648 ve 1789 yılları arasında meydana gelen büyük yapısal değişiklikler, siyasetin gücü üzerindeki önceliğini tesis etmede önemli bir rol oynamıştır (Wilson, 2003, s. 102). 18. yüzyıl boyunca hükümetler kendi kontrollerini sağlamlaştırmak için özel orduları yasaklamış ve silah taşımayı suç saymıştır. Delloların yasaklanması, silah üretiminin düzenlenmesi, özel silahların ruhsatlandırılması ve silahların kamusal alanda sergilenmesinin kısıtlanması gibi önlemler, devletin şiddet üzerinde bir tekel elde etmesine katkıda bulunmuştur. Buna ek olarak, şehirlerde kamu düzeninin rutin olarak sağlanması, gcl feodal beylerin kontrolü altındaki özel orduların dağıtılmasına yol açarak onları şatolarını terk etmeye zorladı; kan davaları da yasaklandı (Tilly, 2001, s. 125–128).

Gücü kullanımı üzerindeki kontrol, siyasi otoritenin sürdürülmesinde çok önemli bir faktördür ve devletlere nüfusları düzenlemek için meşru gücü sağlar (Poggi, 1963, s. 69). Gücün bu hakimiyeti, Weber'in modern devletler üzerine yaptığı çalışmalarda merkezi rolünü vurgulamasıyla birlikte, ilk günlerden beri sosyolojinin önemli bir yönü olmuştur. Askeri sosyoloji, kurumsallaşma dönemini tartışırken Weber'in analizinden yararlanmıştır.

Weber, modern devletin gelişimiyle ilgili iki konu tespit etmiştir. Bunlardan ilki, şiddet ve yönetim araçlarının mülkiyetinin ve kontrolünün tek bir otoritede toplanması ve bu kontrolün devlet çıkarları lehine bireylerden ve grplardan uzaklaştırılmasıdır. Devletler geliştikçe, bu araçlar üzerindeki kontrol özel grplardan ve feodal beylerden devletin tekeline geçmiştir (Coşkun, 1997, s. 71). Weber, sosyolojik olarak modern devletin ancak fiziksel gücü ve şiddet gibi belirli somut mekanizmalarıyla tanımlanabileceğini savunur (Brockling, 2001; Poggi, 2008, s. 100; Weber, 2006, s. 79–80).

Yapılandırılmış bir devlet otoritesinin kurulması, fiziksel gücü kullanımı için gerekli kaynakların yönetimini gerektirmiştir. Sonuç olarak, idari kaynakların kontrolünü denetleyecek bürokratik bir çerçevenin oluşturulması elzem hâle gelmiştir (Weber, 2006, s. 82). Merkezileşme yoluyla, tam bir toprak hakimiyeti arzulayan siyasi varlık, bunu yapmasını sağlayan tüm araçlar üzerinde egemenlik kurmalı ve kendi dışındakileri kendi kontrolü altına almalıdır.

Burjuvazinin Gelişimi

Feodalizmden moderniteye geçişin bir yönü de yeni sosyal sınıfların ortaya çıkmasıdır. Feodal dönemde siyasi gücü elinde bulunduran aristokrasi, burjuvazi gibi etkili sosyal grpların yükselişi nedeniyle yeni döneme uyum sağlamakta ve etkisini

sürdürmekte zorlanmıştır. Ekonomik nüfuzlarını siyasi güce dönüştürmek isteyen burjuvazi, bu geçiş döneminde siyasetin şekillendirilmesinde ve yapılandırılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Burjuvazinin yükselişi, merkezi devletin şekillenmesinde çok önemli bir rol oynadı. Ticaret ve sanayi yoluyla zenginleşen bu sınıf, desteğini kralın arkasına atarak onu liderleri olarak konumlandırdı ve toplum içinde kendilerine bir alan açtı. Değişen sosyal ve siyasi ortamın farkına varan hem hükümdar hem de feodal beyler, değişimin yaklaşmakta olduğunu anladılar. Sonuç olarak burjuvazi, yeni bir sınıf olmanın zorluklarıyla boğuşurken, bu değişimleri etkilemek için elverişli koşullardan da yararlandı.

Burjuvazinin modern siyaset üzerindeki etkisi en belirgin şekilde, önceki dönemden farklı olan yeni askerî yapıda görülmektedir. Burjuvazi düzenli orduları finanse etmeye başladı ve hem masraflarını hem de savaşın artan yoğunluğunu ve sıklığını karşıladı. Bu yeni koşullar altında ulus-devlet siyasetini sürdürmek için merkezi bir hükümet ve profesyonel bir ordunun şart olduğunu kabul eden burjuvazi, devletin etkinliğini artırmak için askerî kaynaklara önemli yatırımlar yaptı. Burjuvazi, ulusal ordular kurmaya kaynak ayırarak ve yerel lordlar tarafından kontrol edilen özel orduları ortadan kaldırarak siyasi gücün merkezileşmesine ve ordunun devlet otoritesiyle uyumlu hâle gelmesine yardımcı olmuştur (Vagts, 1967, s. 46). Ulusal ordulara geçiş sadece iç çatışmalardan kaynaklanmıyordu, aynı zamanda bu yeni dönemde Avrupa egemenliğini savunmak ve küresel etkinliği artırmak için de önemli bir araç olarak hizmet ediyordu.

Burjuvazi, ticaret ve üretimi kontrol etmenin yanı sıra bürokrasi üzerinde de tekel kurmuştu. Yeni ortaya çıkan bu alanlarda nüfuz kazanamayan aristokrasi, geçmişte kendileri için bir ayrıcalık ve statü kaynağı olan ordu üzerindeki kontrolünü sürdürmeye çalıştı. Özünde, siyasete dâhil olan eski sosyal sınıflar, azalan güç dinamiklerini korumak için orduya yöneldi. Burjuvazinin organize ve ulusal ordulara verdiği destek bu bağlama uymaktadır. Bazı ülkelerde aristokrasi, silahsızlanmanın çatışma zamanlarında ulusu tehlikeye atacağını savunarak eski konumlarını güvence altına alan kurumları korumaya çalışmıştır (Vagts, 1967, s. 48–52). Aristokratlar, yalnızca soylu statülerine dayanarak orduda prestijli ve kalıcı rütbelere hak kazandıklarını düşünüyor ve bu son kurumdan vazgeçmek istemiyorlardı.

Feodal dönemde, teknik hizmetler hariç tüm sektörlerde makamlar satın alınabiliyordu. Ayrıca askerî bir rütbeye sahip olmak da mülkiyete bağlıydı. Askerî rütbelerin yüksek maliyeti, düşük ücret ve emeklilik haklarının olmaması, yalnızca barış zamanlarında bile kendilerini geçindirecek yeterli gelire sahip olanların askerî rütbeler üzerinde tekel sahibi olduğu anlamına geliyordu (Huntington, 2006, s. 25). Bu konum 19. yüzyıla kadar aristokrasi tarafından sürdürülmüştür. Bu süreçte burjuvazi, ordu ve savaştaki etkin rolü, ekonomik ve sosyal boyutları nedeniyle subay sınıfının kontrolünü aristokrasiden alma ve bazı düzenlemeler getirme çabalarını yoğunlaştırmıştır. Sonuç olarak, subay sınıfına girmek için artık aristokrat olmak gerekmiyordu; bunun yerine, merkezi devlet yönetimi ve modern savaş durumları için gerekli görülen asgari genel eğitim standartlarının yanı sıra temel mesleki eğitim gereklilikleri getirildi. Askerî eğitim kurumları, ordunun bir kurum olarak resmileştirilmesi ve yapılandırılmasında merkezi bir

rol oynamış ve 19. yüzyıla gelindiğinde subayların bu kurumların ürünü hâline gelmesine yol açmıştır (Huntington, 2006, s. 42).

Ulus-Devlet

Ulus-devletin 19. yüzyıldaki yükselişi, kararların sınıfsal ve dini faktörlerden ziyade ulusal çıkarlara göre alınmasına doğru bir kaymaya yol açmıştır (Kennedy, 2002, s. 107). Ulus kavramını merkeze alan modern devlet, yönetimini çeşitli bürokratik sistemler hâlinde yeniden yapılandırmıştır (Finer, 1975, s. 87). Fransız Devrimi'nin (1789) entelektüel etkisi bu süreci ilerletmiş ve merkezileşmeyi artırmıştır. Bu durum, burjuvazinin nüfuzunu ÷lke içinde ve uluslararası alanda genişletme çabalarıyla aynı döneme denk gelmiştir. Büyük ölçekli üretimi mümkün kılmak için feodal dönemin parçalı ekonomik, siyasi ve hukuki yapılarını bütünleştirmek gerekiyordu. Yönetimi tek bir dil altında merkezileştirmek ve ÷lke çapında tek tip yasalar geliştirmek bu çabanın bir parçasıydı. Sonuç olarak, modern merkezi devlet, kurumları arasında resmi koordinasyon kurarken, tanımlanmış sınırlar içinde nüfusunu yönetmede özerk hâle geldi (Poggi, 2008, s. 27; Tilly, 1975, s. 70).

Ulus devletler ortaya çıktıkça, paralı askerlik sistemi ulusal bir orduya dönüşerek modern orduyu yeniden tanımladı. Bu dönüşümde, feodal dönemin değerleri artık geçerli olmadığından, askerlik hizmeti ulusal kimlikle bağlantılı hâle gelmiştir. Sosyal hareketlilik de devletin askerî kapasitesinin genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır (Posen, 1993, s. 81; Tilly, 2001, s. 49). Milliyetçilik, özellikle ordu içinde eğitim yoluyla kitleleri harekete geçirmek için devletler tarafından aktif olarak teşvik edilmiştir. Bu da toplumun tüm kesimlerinden çeşitli asker alımlarına yol açarak ordunun kimliğini toplumu yansıtacak ve onun desteğini kazanacak şekilde şekillendirmiştir.

Zorunlu Askerliğe Geçiş

Askerî sosyoloji literatürü, 18. yüzyıldan itibaren Batı'nın ordu deneyiminde önemli değişiklikler meydana geldiğini öne sürmektedir. Bunlar arasında feodal ve aristokratik ordudan zorunlu askerliğe geçiş ve zorunlu askerliğin gönüllü, profesyonel bir orduya dönüşmesi yer almaktadır. Ancak bu açıklama, modern devletlerde devlet siyasetinin bir uzantısı olarak siyasetin savaş üzerindeki etkisini göz ardı etmektedir. Devletin kurumsallaşması yoluyla siyasi gücün merkezileşmesi, bu yeni dönemde ordularda yapısal değişikliklere yol açmıştır.

Zorunlu askerlik kavramını ortaya atan bu tartışmalar, askerî sosyoloji literatüründe daha sonraki tartışmalar için temel ve referans oluşturmuştur. Bunlar arasında askerî ve siyasi alanlar arasındaki etkileşim ve silahlı kuvvetlerin siyasi otoriteler tarafından kontrolü gibi konular yer almaktadır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren, askerî ve siyasi roller arasındaki ayrımın giderek kurumsallaşması, bu konudaki tartışmaların görünürlüğünün artmasına yol açmıştır (Lindemann & Martin, 2003). Bu dönemde devlet, otoritesini merkezileştirmeye ve ordu içinde bağımsız bir karar alma yapısının oluşmasını engellemeye çalışmıştır. Bu durum, bu sürecin nasıl gelişeceği ve sivil siyasetin ordunun konumlanışını nasıl etkileyeceği üzerine tartışmalara yol açmıştır.

Devam eden bu tartışma, çağdaş askerî sosyoloji literatürünün en önemli konularından biri hâline gelmiştir.

Feodal siyasi sistemin gerilemesiyle birlikte devletin önemi ve etkisinde gözle görülür bir artış olmuştur (Black, 2003, s. 14). Bu durum, erken modern dönemde askerî personel için sözleşmeye dayalı düzenlemelerden zorunlu askerliğe geçişe yol açmıştır. Bu geçiş, 16. yüzyıl Fransa ve İspanya'sında tam sözleşmelilik ile başlamış, bunu 18. yüzyıl Fransa ve Prusya'sında zorunlu askerlik takip etmiştir. Son olarak, devrim sonrası Fransa'da genel zorunlu askerlik norm hâline gelmiştir (Howard, 1976; Lynn, 1996).

Askerî sosyoloji literatürü, ordunun işlev ve yapısındaki dönüşümün Napoléon ile ilişkilendirilebileceğini ve modern düzenli ve profesyonel bir ordunun ortaya çıkışına işaret ettiğini öne sürmektedir. Zorunlu askerliğin Fransız Devrimi'nden kaynaklandığı konusunda yaygın bir mutabakat vardır (Finer, 1975, s. 100; Hintze, 1975, s. 205; Janowitz, 1983, s. 31; Paret, 1992a, s. 56, 1992b; Zürcher, 2003, s. 10, 13). Düzenli orduya geçiş 1814'ten sonra, Fransa'nın genel zorunlu askerlikten profesyonel orduya geçmesiyle gerçekleşmiştir. Bundan önce, 17. yüzyıldan beri paralı askerlik hüküm sürmekteydi. 1702'den beri Fransa'da ve 1732'den beri Prusya'da yedek kuvvet olarak zorunlu askerlik uygulamasına yönelik sınırlı girişimler olmuştur. Büyük ve etkili bir orduya duyulan ihtiyaç, 1793 yılının başlarında Fransa'nın işgal tehdidiyle karşı karşıya kalmasıyla ortaya çıkmış ve yurttaş temelli ordulara toplu asker alımına yol açmıştır. 1793'teki silahlanma çağrısından sonra Fransa'daki asker sayısı 983.000'e yükseldi. Bu sayı 1789'da sadece 156.000 idi. Benzer şekilde Prusya da 1812'de başlattığı askerî reformlar sonucunda asker sayısını 1813'te 60.000'den 270.000'e çıkardı. Ayrıca aynı büyüklükte bir yedek ordu da kurmuştur (Keegan, 2007, s. 432–434).

Zorunlu askerlik uygulaması 1701 yılında Danimarka'da, 1704 yılında İspanya'da ve ertesi yıl Rusya'da başlamıştır. Avusturya ve Bohemya'da 1771 yılında başlamış, ancak Napolyon Savaşları sırasında, 18. yüzyıla kadar yaygın bir kabul görmemiştir (Keegan, 2007, s. 444). Vatandaşlardan oluşan bir ulusal ordunun tüm Avrupa'da yaygın olarak kabul görmesi 1870'lerin sonlarına kadar gerçekleşmemiştir. 19. yüzyıldan önce savaş, komuta eden generallerin bireysel uzmanlıkları etrafında dönüyordu. Askerlik hizmetinin resmileşmesi ve profesyonelleşmesi 19. yüzyılın başında Prusya düzenlemeleriyle başladı. Prusya hükûmeti 1808 yılında subayların atanmasına ilişkin bir kararname yayınlayarak sürecin başlangıcını ve daha sonraki uygulamalarını belirlemiştir. 1875 yılına gelindiğinde, askerî profesyonelliğin temel unsurları tüm Avrupa'da belirgindi, ancak bu unsurlar sadece Prusya'da kapsamlı bir sisteme dönüştü (Howard, 1976, s. 87). Prusya'da 1806'daki Jena yenilgisinden sonra bir dizi reform parça parça uygulamaya konmuş ve 1814 tarihli Zorunlu Askerlik Kanunu ile doruğa ulaşmıştır. Erkek nüfusun bir ila üç yıl arasında düzenli orduda, ardından birinci ve ikinci sınıf yedek askerler (Landwehr) olarak ve son olarak da yalnızca düşman işgali durumunda aktif hâle gelen Landsturm milislerinde hizmet etmesi bekleniyordu (Black, 2003, s. 19–20).

Napolyon Savaşları'ndan sonra Avrupa ülkeleri, Fransa da dahil olmak üzere aristokratik ordu modelini sürdürmüştür (Huntington, 2006, s. 39). Ancak, daimî bir ordunun kurulması bu geleneksel yaklaşım ve zihniyetten önemli bir uzaklaşmayı temsil etmiştir. Mevcut literatür, Fransa'daki aristokratik ordu modelinin devamlılığını ve ulusal bir orduya evrimini aşırı basitleştirme eğilimindedir. Fransa'nın siyasi nüfuz sahibi olmak için mücadele ederken, askerî örgütlenmesinin etkili bir model oluşturmadığı savunulmaktadır. Buna karşılık, Prusya'nın milli ordu modelini güçlü bir şekilde uygulaması, siyaseti etkilemedeki başarısı nedeniyle diğer devletleri de bu modeli takip etmeye zorlamıştır.

Prusya, vatandaşları için evrensel ve zorunlu askerlik hizmetini başarıyla uygulayan ilk devlet olmuştur (Lucassen & Zürcher, 2003, s. 14). 1860 yılına kadar diğer devletlere karşı önemli bir avantaj sağlamayan bir model oluşturmuştur. Ancak, iyi eğitilmiş profesyonel subayların kontrolü altında asker sayısı, seferberlik, konuşlanma ve ikmalde hız ve verimliliğe yapılan vurguyla Prusya ordusu bir "kitle ordusuna" dönüşmüştür (Earle, 2007, s. 246; Howard, 1976, s. 100; Kestenbaum, 2002, s. 118; Posen, 1993, s. 104). Bu modelin diğer ülkeler tarafından yaygın olarak benimsenmesi, Prusya'nın 1866'da Avusturya'ya ve 1870-71 Fransa-Prusya Savaşı'nda Fransa'ya karşı kazandığı zaferleri takip etti.

Savaşın Doğasının Değişmesi

Modernitenin getirdiği değişimlerin bir sonucu olarak hem ordunun yapısı hem de savaşın karakteri önemli değişikliklere uğramıştır. Savaşların öncelikli olarak toprak işgali ve vergilendirmeye odaklandığı modern öncesi dönemlerin aksine, modern savaşın odağı, toprak genişlemesine gerek duymadan karşıt ordularla savaşmaya kaymıştır (Earle, 2007, s. 144). Bu dönemde Clausewitz gibi askerî stratejinin önde gelen isimleri, zafere ulaşmak için düşman kuvvetlerinin tamamen yok edilmesini içeren kararlı bir savaşa duyulan ihtiyacı vurgulamışlardır. Merkezi devletlerin yükselişiyle birlikte savaş siyasetle iç içe geçmiş ve siyasi gücün korunmasında önemli bir araç hâline gelmiştir (Earle, 2007, s. 324-332). Delbrück bunu "devlet politikasının başka araçlarla yürütülmesi" olarak tanımlamıştır (Earle, 2007, s. 147-158 ve s. 361). Ordular içindeki küçük grup faaliyetlerinden merkezi devlet politikalarını şekillendiren büyük kurumlara

doğru evrim, bu dönemde ordunun toplum ve siyasete yoğun bir şekilde dahil olmasına yol açmıştır.

Modern çağda ulus-devletler bir yandan kendi etkinliklerini artırmaya çalışırken, diğer yandan da toplumun tüm yönlerini kapsamlı bir şekilde sistematikleştirmeye ve düzenlemeye çalışmışlardır. Maddi, kültürel, askerî ve ekonomik alanlar, egemenlik çatışmalarının uzantıları oldukları için savaş ve ordudan derinden etkilenmektedir. Ordu, bu siyasi gündemin sürdürülmesi ve uygulanmasının yanı sıra etkinin ulusal sınırların ötesine yansıtılması için de hayati önem taşımaktadır; bu nedenle, örgütlenmesi toplumdaki tüm potansiyelleri kapsayacak şekilde gelişmiştir. Örneğin, şehirler askerî kampları andıran yapılara bürünmeye başlamıştır. Bu yeni siyasi çerçevenin örgütlenmesi bütün bir toplumsal yapının koordinasyonunu gerektirdiğinden, toplumsal yaşam artık ordunun ve savaşın ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir. Clausewitz'in savaşta zaferin rakibin mutlak imhasını gerektirdiği yönündeki perspektifi bu dinamiği etkili bir şekilde yakalamaktadır. Bu da savaşın ve ordunun siyasi etkinliği en üst düzeye çıkarmak ve toplumsal kaynakları harekete geçirmek için nasıl temel araçlar olarak işlev gördüğünün altını çizmektedir. Sonuç olarak savaş, bir yönetimin ve nüfusunun varlığının ya da yokluğunun simgesi hâline gelmiştir.

Ancak askerî ve siyasi tarih üzerine mevcut akademik literatür, değişimi tetikleyen kilit faktör olarak savaşın sanayileşmesine öncelik vermektedir. Bu yaklaşım, savaşın ve askerî dönüşümün öncelikle teknik süreçler olduğunu ima etmekte ve daha geniş siyasi sonuçlarını göz ardı etmektedir. Savaşın teknikleşmesi ve sanayileşmesine burada özetlenen siyasi perspektiften bakmak daha eksiksiz bir kavrayış sağlar.

Savaşın Endüstrileşmesi

Fransa, 17. yüzyılın büyük bir bölümünde Avrupa'daki baskın askerî güç olarak öne çıktı. Fransa 1660'larda silahlı kuvvetlerini yeniden düzenleyerek kendisini kıtadaki en büyük ve tek kalıcı güç hâline getirdi. Bu yeniden yapılanma, daha mutlak bir yönetime geçişle aynı zamana denk geldi ve 1720'lere kadar Avrupa'nın çoğunda yoğun askerî faaliyetlere yol açtı. Bu değişiklikler, Avrupa'nın Vestfalya sonrası devletler sistemi içindeki siyasi üstünlük mücadelelerinin yanı sıra ekonomik ve sömürgeci zenginlik mücadeleleri tarafından yönlendirilmiştir (Wilson, 2003, s. 85–93). 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Avrupa'daki savaşlarda zayıflığın en az %20 olduğu ve kayıplardan sonra piyade birliklerinin takviye edilmesinde zorluklar yaşandığı görülmüştür. Piyade birliklerini teknolojik savaşa karşı daha az savunmasız hâle getirmek için dağıtarak uyum sağlamaya çalışıldı, ancak bu, birliklerin kontrolü ve motivasyonu ile ilgili yeni zorluklar ortaya çıkardı. Bu sorunların üstesinden gelmek için devletler, genç nüfusları arasında ortak bir kültürel ve tarihi kimliği teşvik ederken yedek kuvvetler oluşturmaya başlamıştır (Posen, 1993, s. 89).

Modern öncesi savaş, zaferin yalnızca maddi faktörlere bağlı olduğu ve her iki tarafın da eşit derecede manevi olarak görüldüğü mekanize bir olay olarak görülüyordu (Earle, 2007, s. 318). Modern çağda stratejistlerin odağı savaşta insan ruhunun öneminin farkına varmaya yönelmiştir. Du Picq ve Foch gibi öncü düşünürler savaşın manevi yönünün önemini vurgulamıştır (Earle, 2007, s. 319). Çağdaş strateji, askerlerin hem

toplu hem de bireysel olarak motivasyonunu ve disiplinini sağlamaya çalışmış, dışman kuvvetlerinden çok temel bir insan özelliği olan korkuyu bastırmaya vurgu yapmıştır. Tarihsel analizler disiplin ve güvenin taktiklerin temelini oluşturduğu sonucuna varmıştır.

Stratejik düşüncenin uzun bir geçmişi olsa da bu dönemde Avrupa ordularında disiplin, planlama ve örgütsel sürekliliğe odaklanması ve savaş zamanı operasyonlarında öngörülebilirliğin artan önemi, stratejik ilkelerin uygulanmasını kolaylaştırmıştır (Black, 2003, s. 20). Devrim ve Napolyon Savaşları (1792-1815), büyük vatandaş orduları, büyük strateji ve kararlı askerî eylemlerle karakterize edilen yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Wilson, 2003, s. 76).

18. ve 19. yüzyıllar, stratejinin geçerliliğini derinden etkileyen önemli teknolojik gelişmelere sahne olmuştur. Taktik yenilikler, özellikle savaş teknik ve stratejilerinde devrim yaratan barutun kullanılmaya başlanmasından sonra, savaş deneyim ve uygulamalarını yeniden şekillendirmeye başlamıştır (Wilson, 2003, s. 103). Silahlar daha fazla yıkıcı g ve daha uzun menziller sağlayacak şekilde geliştikçe, geleneksel savaş biçimleri yerini yeni strateji ve taktiklere bırakmıştır. Sonuç olarak, eğitimsiz ordular kendilerini ateşli silahlara sahip dışmanlara karşı koyamaz halde buldular (Keegan, 2007, s. 171). Aynı zamanda, askerî organizasyon yapıları ve askerlik anlayışı da bu değişen stratejik paradigmalara uyum sağlayacak şekilde evrilmiştir. Bu gelişmeler, özellikle savaş sırasında askerlerin moral, motivasyon ve disiplininin korunmasıyla ilgili olarak askerî sosyoloji literatürüne katkıda bulunan tartışmalara yol açmıştır. Clausewitz'inki gibi etkili eserler de dahil olmak üzere strateji çalışmaları askerî sosyolojiyi etkilemiş olsa da sosyolojik metodolojiden ayrılması nedeniyle alandan farklı olmaya devam etmektedir.

18. yüzyıldan bu yana, bireysel askerlerin silahlarının yanı sıra topçu ve makineli tüfeklerin ateş gücünde de önemli bir artış olmuştur. Bu durum, cephaneliklerde günde çok sayıda mermi üretebilen özel makinelerin kurulmasına yol açmıştır (Keegan, 2007, s. 447). Savaşın sanayileşmesi sadece silah endüstrisini etkilemekle kalmadı, aynı zamanda savaşın değişen doğası ve artan talepleri nedeniyle başka endüstrilerin de ortaya kmasına neden oldu. Demiryolları gibi altyapılar, meydan muharebelerinin sonunu getirerek ve cephe hatlarının ortaya kmasına yol açarak çok önemli bir rol oynamıştır. Tüketim malları ve gıda için seri üretim teknikleri de askerî ihtiyaçlar ve savaşın sürdürülebilirliği bağlamında geliştirildi.

Ordunun Yükselişi ve Toplumun Seferber Edilmesi

Modernitenin gelişiyle birlikte, orduların ve çatışmaların boyutu hızla artmış, devletlerarası savaşların çoğalmasına yol açmış ve toplumsal kaynakların kapsamlı bir şekilde seferber edilmesini gerektirmiştir. Bu dönüşüm, orduyu sadece ulus-devletlerin konsolidasyonunda değil, aynı zamanda bölgesel etkilerinin genişlemesinde de araçsal hâle getirmiştir. Son iki yüzyılda savaş, orduların genişlemesi ve askerî operasyonların yoğunlaşmasıyla birlikte bir makineleşme sürecinden geçmiştir (Earle, 2007, s. 399). Sadece Avrupa 1900'den sonra 237 savaşa tanıklık etmiş, bu sayı milenyumun başında 275'e yükselmiş ve 115 milyon kayıp gibi şaşırtıcı bir rakama ulaşmıştır. 19. yüzyılda Batı dünyasında 205 savaş ve sekiz milyon ölüm yaşanırken, 18. yüzyılda 68 çatışma ve dört

milyon ölüm görülmüştür (Tilly, 2001, s. 123). Askerlerin çoğalması özellikle 15. yüzyılda başlamış, Fransa 1794 yılına kadar 1.169.000 askere sahip olmuştur. Özellikle 18-25 yaş arası evlenmemiş erkeklerden oluşan 1794 Fransız ordusu 770.000 askerden oluşan müthiş bir güç oluşturarak aristokrat paralı askerlere karşı dengeyi değiştirmiş ve Fransa'nın askerî gücünü pekiştirmiştir (Keegan, 2007, s. 181).

Quincy Wright, savaşın evrimini dört farklı aşamaya ayırır: a) ateşli silahlar çağı (1450-1648), b) profesyonel ordular ve hanedan çatışmaları çağı (1648-1789), c) savaşın genişlemesi (1789-1914) ve d) savaşın totaliter bir girişime dönüşmesi (1914-1942). Buna ek olarak Wright, modern savaşları artan ölçekleri ve sıklıkları ile karakterize etmektedir (Wright, 1942).

Ulus-devletlerin başkalarının zararına nüfuzlarını genişletme ve küresel hakimiyet için tüm kaynaklarını seferber etme hırsı, savaşın kapsamını ve karmaşıklığını genişleterek insan gücüne olan talebin artmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, önemli kayıplar beklerken avantaj elde etmek için çok sayıda asker bulundurmaya giderek daha fazla önem verilmeye başlandı. Sonuç olarak, Avrupa orduları her yıl askere alınanların sayısını artırmaya ve savaşta kaybedilenlerin yerini alacak yedekler oluşturmaya çalıştı. Benzer bir eğilim, toplam nüfusun yaklaşık %10'unun askere alındığı 1861 Amerikan İç Savaşı sırasında da görüldü; savaş öncesi otuz iki milyon olan nüfusun bir milyonu Güney, iki milyonu ise Kuzey için savaştı. Bu çatışma 620.000'den fazla kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Bu rakam her iki dünya savaşı, Kore Savaşı ve Vietnam Savaşı'nda ölenlerin toplamından daha fazladır (Keegan, 2007, s. 438-445).

Avrupa tarihi, artan çatışma sıklığının yanı sıra, toplumsal kaynakların seferber edilmesine yönelik gelişen bir eğilimi de yansıtmaktadır. Daha önceki dönemlerde, savaşın yürütülmesi öncelikle amirallerin ve generallerin görev alanıydı. Ancak bir ulusun kaynaklarının tam anlamıyla seferber edilmesi, sadece askerî sınıftan daha geniş bir yaklaşım gerektirmektedir. Sonuç olarak, siyasi liderlik, sivil kurumların dışlanması, savaşın zorunluluklarının da gösterdiği gibi, ulusal kaynakların etkili bir şekilde organize edilmesini engellediğini kabul ederek, bu sürecin düzenlenmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir (Earle, 2007, s. 400). Feodal dönem, asker toplama ve donatmadan sorumlu askerî girişimcilerin ortadan kalkmasının parasal ya da başka türlü toplumsal maliyetlere yol açması nedeniyle siyasi yapıda bir değişime tanık olmuştur (Asch, 2003, s. 67). Bu eğilim, 1688'den 1815'e kadar hükûmetin savaş harcamalarındaki istikrarlı artışla daha da kötüleşti (Mann, 1993, s. 221-226). Devletler, bu artan ekonomik ve sosyal yükleri dengelemek için mevcut kaynaklar hakkında sistematik olarak bilgi toplayarak karşılık verdi (Poggi, 2008, s. 70). Doğrudan yönetime geçiş sürecinde devletler, hane halkı vergilendirmesi, genel askerlik, nüfus sayımı ve polis sistemlerinin kurulması gibi önlemlerle toplumsal yaşamın çeşitli alanlarına nüfuz ederek toplumsal araçları ve kaynakları titizlikle kaydetmeye başladı. Sonuç olarak askerî örgütlenme, devlet müdahalesini daha önce özel ve yerel olarak yönetilen alanlara genişletmek için bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır (Tilly, 2001, s. 187).

Modern savaş, kitlesel seferberlik bağlamında toplumun tüm yönlerini etkileyecek şekilde genişledikçe, savaş ve askerî katılım kavramları da silahlı kuvvetler içindeki geleneksel sınırlarının ötesine geçerek tüm toplumların ayrılmaz meseleleri hâline gelmiştir. Bu değişim özellikle zorunlu askerliğin yaygınlaştırılmasıyla kendini göstermiş

ve bir ulusun toplumunun insan ve maddi kaynaklarının önemli bir kısmını savaş çabalarına ayırdığı topyekûn savaş olarak bilinen bir duruma yol açmıştır (Kennedy, 2002, s. 150). Bu tür toplumsal seferberliklerin ilk örnekleri 1793 yılında Fransa'da, siyasi otoritelerin Fransız toplumunun her kesiminden destek toplama ihtiyacına işaret eden Genel Seferberlik sırasında görülmüştür. Bu senaryoda, gençler aktif savaş görevi için askere alınırken, nüfusun diğer üyeleri lojistik ve geri destek rollerinde hizmet vermiştir (Ralston, 1966, s. 66).

Savaşa yaygın katılım, artan sayıda insanın askere alınmasına yol açmış, bu da sadece toplumu değil, endüstriyel ve teknolojik operasyonları da etkilemiştir. Sonuç olarak, hükümetler savaşın etkilerini yönetmek ve merkezi yönetişimi uygulamak için önemli kaynaklar ve üretken kapasite tahsis etmiştir (Kennedy, 2002, s. 151).

Sonuç

Sonuç olarak, modern ordunun tarihsel kaynakları feodalizmden ulus-devlete geçişe, burjuvazinin yükselişine, savaşın değişen doğasına, savaşın sanayileşmesine ve toplumsal kaynakların seferber edilmesine kadar izlenebilir. Bu faktörler modern ordunun yapısını, bileşimini ve toplumdaki rolünü şekillendirmiştir.

Feodal dönem boyunca orduya katılım aristokrat seçkinlerle sınırlıydı, ancak eski toplumsal yapı yıkılmaya başladıkça savaş soylulara özgü olmaktan çıktı. Ulus-devlete geçiş, siyasi iktidarın merkezileşmesine ve ordunun devlet kurumlarıyla bütünleşmesine yol açmıştır. Burjuvazinin yükselişi modern ordunun şekillenmesinde çok önemli bir rol oynadı, çünkü bu yeni sosyal sınıf ekonomik etkisini siyasi güce dönüştürmeye çalıştı. Savaşın kararlı askerî eylemlere odaklanan değişen doğası da askerî kurumun dönüşümüne katkıda bulunmuştur.

Ayrıca, savaşın sanayileşmesi ve toplumsal kaynakların seferber edilmesi modern orduyu daha da şekillendirmiştir. Devletler askerî yeteneklerini en üst düzeye çıkarmaya ve büyük daimî ordular buldurmaya çalışmış, bu da yeni teknolojilerin geliştirilmesine ve askerî altyapının genişletilmesine yol açmıştır. Ordu devletin bir aracı hâline gelmiş, devlet ordu üzerinde mülkiyet ve kontrol sahibi olmuş ve askerî yaşamın çeşitli yönlerini düzenlemiştir.

Modern ordunun tarihsel kaynaklarını anlayarak, gelişimini şekillendiren ve çağdaş toplumdaki rolünü etkilemeye devam eden karmaşık dinamikler hakkında fikir sahibi olabiliriz. Bu makalede sunulan sosyolojik perspektif, modern ordunun şekillenmesinde siyasi, sosyal ve ekonomik faktörler arasındaki etkileşimi vurgulamaktadır. Merkezileşmenin, yeni sosyal sınıfların yükselişinin, savaşın değişen doğasının ve toplumsal kaynakların seferber edilmesinin askerî kurumun evrimini anlamadaki önemini vurgulamaktadır.

Genel olarak modern ordu, yapısını, bileşimini ve toplumdaki rolünü şekillendiren tarihsel, siyasi ve sosyal güçlerin bir ürünüdür. Askerî sosyoloji çalışmaları bu dinamikler hakkında değerli bilgiler sunmakta ve ordu ile daha geniş sosyal ve siyasi bağlam arasındaki karmaşık ilişkiyi daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu tartışmalar, Batı toplumlarındaki önemli değişimleri ve ordunun bu toplumlar içindeki artan önemini yansıtan tarihsel bir bağlamda askerî sosyolojinin evrimsel yürüncesinin altını çizmektedir. Bu değişikliklerin kökeni, Fransız Devrimi'ni takiben güç dinamiklerindeki değişimlere ve Prusya'nın hâkim zihinsel çerçeveleri ve uygulamaları ustalıklı özümsemesiyle örneklenen müteakip gelişmelere dayanmaktadır. Savaş ve askerî meselelere yönelik artan ilgi, modern stratejik düşüncenin ortaya çıkışını hızlandırmış ve savaş tarihi ile askerî analizlerin etkinliğini artırmaya yönelik analizleri teşvik etmiştir. Askerî sosyoloji kurumsallaştıkça, birikmiş tarihsel bilgiye dayanan kendine özgü bir sözlük ve açıklayıcı çerçeve geliştirdi. İç diyaloglarda, Avrupa bağlamındaki toplumsal dönüşümler, tarihsel bağlamlarda ortaya çıkan toplumsal düzenin hatlarını çizmeye odaklanarak sosyolojik söylemin merkezi temaları hâline geldi. Buna ek olarak, sosyoloji bir disiplin olarak olgunlaştıkça bu toplumsal değişimlerin nedenleri, etkileri ve çözüm yolları da önem kazanmıştır. Başlangıcından bu yana askerî sosyoloji, ordu ve savaş konularını daha geniş tarihsel ve sosyal çerçeveler içine yerleştirmiş, askerî kurumların ideal yapısı, siyasi yönetimle ilişkileri ve genel olarak toplumla etkileşimleri hakkındaki soruları ele almıştır.

Sonuç olarak, modern ordu, yapısını, bileşimini ve toplum içindeki rolünü şekillendiren bir dizi tarihsel süreçten geçerek evrimleşmiştir. Feodalizmden ulus-devlete geçiş, burjuvazinin yükselişi ve savaşın değişen doğası modern ordunun şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Siyasi gücün merkezileşmesi, toplumsal kaynakların seferber edilmesi ve savaşın sanayileşmesi, askerî kurumun dönüşümüne katkıda bulunmuştur. Modern ordunun tarihsel kaynaklarını sosyolojik bir perspektiften anlayarak, gelişimini şekillendiren ve çağdaş toplumdaki rolünü etkilemeye devam eden karmaşık dinamikler hakkında fikir sahibi olabiliriz.

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu çalışma, modern ordunun tarihsel ve sosyolojik temellerini incelerken özellikle Kıta Avrupası'nı merkeze almaktadır. Bu tercih, bölgenin askerî ve siyasi tarihindeki zenginlik ve çeşitlilikten ötürüdür. Ancak, bu yaklaşımın bir sonucu olarak diğer bölgelerdeki askerî yapılanmalar incelenmemektedir. Ayrıca, çalışmanın ikincil kaynaklara dayalı olması, belirli tarihsel olaylar ve süreçler hakkında birincil kaynakların sağlayabileceği derinlemesine bilgilere ulaşamaması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, makalenin bulguları, analiz edilen bölgeler ve dönemlerle sınırlı olarak yorumlanmalıdır.

Bu çalışma, modern orduların evrimi ve bunun sosyolojik etkileri üzerine yapılmış mevcut literatüre dayanmaktadır. Modern orduların gelişimi üzerine yapılan son çalışmalar, bu alanın çok disiplinli yapısını ve geniş teorik çerçevelerini yansıtmaktadır. Örneğin, John Keegan ve Jeremy Black gibi tarihçilerin çalışmaları, askerî tarih yazımında kültürel ve yapısal faktörlerin rolünü vurgulamaktadır. Sosyolojik açıdan, Charles Tilly ve Michael Mann'ın devlet yapılanması ve savaş teorileri, askerî değişimlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini ele alır. Bu çalışma, bu teorileri temel alarak Avrupa'daki modern orduların nasıl şekillendiğine dair bir çerçeve sunmaktadır.

Bu kapsamda yapılacak farklı çalışmalar, modern orduların evrimine ilişkin son gelişmelerin ve karşıt teorilerin daha derinlemesine incelenmesinden fayda elde edebilir. Özellikle teknolojik ilerlemelerin etkisini ve küresel siyasi dinamiklerin askerî yapıları şekillendirmedeki rolünü inceleyen çalışmalar yeni perspektifler sağlayabilir. Bu makalede bu iki yaklaşım ele alınmamıştır. Bundan dolayı son teknolojik ve siyasi gelişmelerin rolünü tartışan literatür ile Batı dışı askerî evrimle karşılaştırmalı bir analiz bu çalışmanın en önemli eksikliğidir.

KAYNAKÇA

- Asch, R. G. (2003). Otuz Yıl Savaşları dönemi: 1598-1648. J. Black (Ed.), *Top, tüfek ve süngü: Yeniçağda savaş sanatı 1453-1815* içinde (Y. Alogan, ev., s. 52–75). Kitap Yayınevi.
- Barker, T. M. (1982). *Army, aristocracy, monarchy: essays on war, society, government in Austria, 1618-1780*. Columbia University Press.
- Berger, P. (1963). *Invitation to sociology: a humanistic perspective*. Doubleday.
- Black, J. (2003). *Top, tfek ve sng: Yeniağda savaş sanatı 1453-1815* (Y. Alogan, ev.). Kitap Yayınevi.
- Brockling, U. (2001). *Disiplin: askerî itaat retiminin sosyolojisi ve tarihi*. Ayrıntı Yayınları.
- Coşkun, İ. (1997). *Modern devletin doğuşu*. Der Yayınları.
- Earle, E. M. (2007). *Modern stratejinin ustaları* (S. Koak, ev.). Doruk Yayınları.
- Finer, S. E. (1975). *Military forces and state making*. C. Tilly (Ed.), *The formation of national states in Western Europe (84–163)*. Princeton University Press.
- Giddens, A. (1985). *The nation state and violence*. Polity.
- Giddens, A. (2001). *Sosyoloji eleştirel bir giriş* (. Yıldız, ev.). Phoenix Yayınevi.
- Gren, J. A. (2002). *The aristocracy of Norman England*. Cambridge University Press.
- Hintze, O. (1975). Military organization and the organization of the state. In F. Gilbert (Ed.), *The historical essays of Otto Hintze (178–215)*. Oxford University Press.
- Howard, M. (1976). *War in European history*. Oxford University Press.
- Huntington, S. P. (2006). *Asker ve devlet: sivil asker ilişkilerinin kuram ve siyaseti* (K. U. Kızılaslan, ev.). Salyangoz Yayınları.
- Janowitz, M. (1983). *The reconstruction of patriotism: education for civic consciousness*. University of Chicago Press.
- Keegan, J. (2007). *Savaş sanatı tarihi* (S. Koak, ev.). Doruk.
- Kennedy, P. (2002). *Büyük güçlerin ykseliş ve kşleri* (B. Karanakı, ev.). Türkiye İş Bankası Kltr Yayınları.
- Kestnbaum, M. (2005). Citizen-soldiers, national service and the mass army: The birth of conscription in revolutionary Europe and North America. In L. Mjset & S. van Holde (Eds.), *The comparative study of conscription in the armed forces* (Comparative Social Research, Vol. 20, pp. 117–144). Emerald Group Publishing Limited. [https://doi.org/10.1016/s0195-6310\(02\)80025-4](https://doi.org/10.1016/s0195-6310(02)80025-4)

- Lindemann, T., & Martin, M. L. (2003). The military and the use of force corporate interests and war. In G. Caforio (Ed.), *Handbook of the sociology of the military* (99–111). Springer.
- Lucassen, J., Zürcher, E. J. (2003). Zorunlu askerlik ve direniş: tarihi çerçeve. E. J. Zürcher (Ed.), *Devletin silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da zorunlu askerlik (1775- 1925)* içinde (s. 1–22). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Lynn, J. A. (1996). The evolution of army style in the modern West, 800-2000. *International History Review*, 18(3), 507–545.
- Mann, M. (1986). *The sources of social power: a history of power from the beginning to AD 1760*. Cambridge University Press.
- Mann, M. (1993). *The sources of social power: the rise of classes and nation-states, 1760-1914*. Cambridge University Press.
- McNeill, W. H. (1982). *The pursuit of power: technology, armed force, and society since A.D. 1000*. University of Chicago Press.
- Mosca, G. (1939). *The ruling class* (H. D. Kahn, trans.). McGraw-Hill.
- Paret, P. (1992a). Conscription and the end of the ancien regime in France and Prussia. In P. Paret (Ed.), *Understanding war: essays on Clausewitz and the history of military power* (pp. 53–74). Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691216034-006>
- Paret, P. (1992b). Nationalism and the sense of military obligation. In P. Paret (Ed.), *Understanding war: essays on Clausewitz and the history of military power* (pp. 39–52). Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691216034-005>
- Poggi, G. (2008). *Devlet: doğası, gelişimi ve geleceği*. İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Posen, B. R. (1993). Nationalism, the mass army, and military power. *International Security*, 18(2), 80–124. <https://www.sneps.net/t/images/Articles/94posen%20nationalism%20mass%20army.pdf>
- Ralston, D. B. (1966). *Soldiers and the state: civil-military relations in modern Europe*. Heath.
- Sezer, B. (1985). *Sosyolojinin ana başlıkları*. İÜEFY.
- T. H. Aston & C. H. E. Philpin (Eds.). (1985). *The Brenner debate: agrarian class structure and economic development in pre-industrial Europe*. Cambridge University Press.
- Tilly, C. (1975). *The formation of national states in Western Europe*. Princeton University Press.
- Tilly, C. (1990). *Coercion, capital and European States, AD 990-1990*. Mass.
- Tilly, C. (2001). *Zor sermaye ve Avrupa devletlerinin oluşumu* (K. Emiroğlu, çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Vagts, A. (1967). *A history of militarism: civilian and military*. The Free Press.
- Weber, M. (2006). *Meslek olarak siyaset* (A. Timuçin & M. Sert, çev.). Çivi Yazıları.
- Wilson, P. (2003). Eski rejimde savaşlar, 1648-1789. J. Black (Ed.), *Top, tüfek ve süngü: Yeniçağda savaş sanatı 1453-1815* içinde (Y. Alogan, çev., s. 85–93). Kitap Yayınevi.
- Wright, Q. (1942). *A study of war*. University of Chicago Press.
- Zürcher, E. J. (2003). *Devletin silahlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da zorunlu askerlik (1775- 1925)*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Makale Gönderim Tarihi: 19.07.2024

Yayına Kabul Tarihi: 25.07.2024

Araştırma Makalesi

KUYUDAN ÇIKARTILAMAYAN TAŞ: BUSBECQ'İN KADERCİ TÜRK SÖYLEMİ ve LOWRY'NİN MAKALESİ ÜZERİNE*

Hasan Hüseyin Koşar**

ÖZ

Kadercî Türk stereotipi 16. yüzyıldan itibaren Batılı seyyahların notlarında dile getirdikleri bir kavramdır. Söylemin oluşumunda Kanuni Sultan Süleyman devrinde Habsburglar İmparatorluğu'nun elçisi olarak bulunan Busbecq'in Türk Mektupları adlı kitabı çok etkili olmuştur. Tarihçi Lowry ise bir makalesinde Fatih Sultan Mehmet ile Kanuni arasında veba dönemindeki tutumlarına dayanarak bir analogi kurmuş ve Osmanlı devletinin daha sünni/ortodoks bir yapıya büründüğünü iddia etmiştir. Bu iddiasını desteklemek amacıyla Busbecq'in kitabında yer alan bir diyaloga atıf yapmıştır. Ancak Lowry bu diyalogu ve ortamı doğru değerlendirmemiştir. Bu makale Lowry'nin söz konusu makalesinden yola çıkarak Busbecq'in kitabını ve Lowry'nin atıf yaptığı diyalogu değerlendirecektir. Ayrıca Türk kaderciliği stereotipini de tarihçilerin değerlendirmesi üzerinden özet halinde sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: kadercî Türk, stereotip, Busbecq, Heath w. Lowry, veba, Kanuni Sultan Süleyman, Batılı seyyah.

THE STONE THAT CANNOT BE REMOVED FROM THE WELL: ON BUSBECQ'S FATALISTIC TURK DISCOURSE AND LOWRY'S ARTICLE

ABSTRACT

The fatalistic Turk stereotype is a concept mentioned in the notes of Western travelers since the sixteenth century. The formation of this discourse was greatly influenced by Busbecq's book, "The Turkish Letters," written while he was the ambassador of the Habsburg Empire during the reign of Suleiman the Magnificent. In an article, historian Lowry drew an analogy between Mehmed the Conqueror and Suleiman based on their attitudes during the plague period and claimed that the Ottoman state had become more Sunni/orthodox. To support his claim, he referred to a dialogue in Busbecq's book. However, Lowry did not evaluate this dialogue and its context accurately. This article will evaluate Busbecq's book and the dialogue Lowry referred to, based on Lowry's aforementioned article. It will also summarize the fatalistic Turk stereotype through historians' evaluations.

Keywords: fatalistic Turk, stereotype, Busbecq, Heath W. Lowry, plague, Suleiman the Magnificent, Western traveler.

* Bu çalışma Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Faruk Doğan danışmanlığında hazırlanmakta olan "Türk Kaderciliği Kavramının Oluşumu ve Dönüşümü/Kadercilik Atfının Tarihi, Karşı Argümanlar ve Örnekler" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir

** Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD Doktora Öğrencisi, hhkosar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5619-7955.

Giriş:

Leopold von Ranke'nin tarihi bir bilim olarak tanımlayan kuralları sonrasında "tarihçi" artık bilim yapan kişiye dönüştü. Belgelendirmek, kaynak kullanımı ve bunların anlaşılır bir şekilde kullanımı tarihçi için yeterli olamazdı elbette. O, kaynakları yorumlamalı, sorgulamalı, kendi içinde tutarlı bir kurgu ortaya koymalıydı. Tarihin bu kurgu tarafını olduğundan fazla önemseyenler bir ara edebiyatla tarihi iç içe sunmayı teklif etmişlerse de tarihin bilim tarafını ortadan kaldırmak anlamına gelecek bu girişim ciddiye alınmayarak akim kaldı. Tüm bunlara bakarak elimizdeki bu belgeyi "kurgu"ların hakikat binasına bir taş daha koymasını beklemek hakkımızdır.

Tarihçilerin ezber kavramları tekrarlamaları büyük bir sorundur. Geçmiş zamanların söylemlerini yinelenmek ise en büyük tehlikelerdendir. Türk kaderciliği de bu tehlikeli ezberlerden biridir. Türklerin kaderciliği öncelikle Batı'da çeşitli motivasyonlarla işlenen zamanla karine haline gelmiş bir kavramdır. Hatta belki de bir kavramdan öte pejoratif (aşağılayıcı, kötüleyici) stereotip (kalıp, tipleme) olarak adlandırmak gerekir. Edward Said'in Oryantalizm'inde Batı'nın Doğu'yu sömürgeleştirme amacıyla bilimsel çalışmalar içerisinde kullandığı kavramlar arasında yer alsaydı bile kavramın tarihi çok eskilere, muhtemelen 16. yüzyıla dayanır. Ancak günümüzde oryantalizmi çoktan tarihin bir parçası haline gelmiş, modası geçmiş bir düşünce olarak tanımlayabiliriz. Diğer taraftan çok eskilere dayanan bu tarz ezber kavramların tetkik edilmesini bekleriz.

Bu makale Heath Lowry'nin bir makalesinde kurduğu bir hüküm, onun üzerinden yapılan veba ve Türk kaderciliği hakkındaki tartışmalar ile kaynak olarak alıntılıdığı Ogie de Busbecq'in metnine odaklanarak yıllardır süren bir tartışmaya geniş bir bakış atmayı hedeflemektedir.

1. Lowry'nin ve Busbecq'in anlatısı

a. "Kara Ölüm" sırasında Osmanlı kroniklerinde veba anlatısının olmamasının peşinden giden tarihçi...

Amerikalı Osmanlı tarihçisi Heath W. Lowry klasik dönem çalışmaları sırasında karşısına çıkan çok önemli bir soruyu gündeme getirmişti. Anadolu'nun modern ve deniz ticareti öncesi konumu dolayısıyla doğal bir transportasyon uğrağı olması pek çok salgın hastalığın da taşındığı merkezlerden biri haline dönüşmesine sebep olmuştur. Birinci veba pandemisi olarak bilinen Justinianus Vebası da (541-750) dâhil olmak üzere İstanbul ve Anadolu'nun doğal veba odakları arasında olduğu kabul edilen ve bilinen bir olgudur. (Panzac, 1997, ss. 40-66) İşte buna dayanarak Lowry bir tarihçi olarak üzerine düşeni yapar ve Osmanlı klasik döneminde, üstelik de Avrupa vebadan kırılırken Osmanlı resmi metin ve kroniklerinde vebadan neredeyse hiç bahsedilmemesinin peşine düşer. Burada Lowry'nin hakkını teslim etmek gerekmektedir.¹

¹ Nükhet Varlık'a göre 14. ve 15. yüzyıl kroniklerinde vebadan bahsedilmemesi ya da bölük pörçük parçalar halinde geçmesi şehirleşmeyle alakalıdır. Şehirleşme düzeyi arttıkça veba ve diğer felaketler daha fazla anlatılır. İkinci olarak vebanın anlatılmaya değer bir olay olarak değil anlam taşımasına bağlanabilir.

Lowry 2003 yılında yayınlanan “*Pushing The Stone Uphill: The Impact of Bubonic Plague On Ottoman Urban Society in The Fifteenth And Sixteenth Centuries*” isimli makalesinde (Lowry, 2003) işte bu soruya cevap aramaya çıkıyor gözükmektedir. Yazar, bazı kroniklerde vebanın adının şöyle bir geçmesi karşısında Osmanlı yazarlarının vebadan bahsetmemesinde başka sebepler aranması gerektiğine kanaat getiriyor. Ona göre belki de bu yazarlar devleti aciz göstermeme hatta güçlü gösterme telaşıyla vebadan bahsetmemektedirler. (Lowry, 2003, s. 105)

b. Fatih’in kaçışları ve Limni (tin-i mahtum anlatısı)

Lowry Bizanslı kronik yazarları Dukas ve Kritovulos’un metinlerine dayanarak Fatih Sultan Mehmet’in 1455,1467, 1471, 1472 ve 1475 yıllarındaki beş seferinin, varış yerinde ya da sefer yolunda veba bulunması nedeniyle ertelediğini ya da yapılmadığını tespit eder. (Lowry, 2003, s. 103) Yine Fatih’in veba da dâhil pek çok hastalık ve zehirlenmeye iyi geldiğine inanılan, kutsal olarak kabul edilen *terra sigillata* ya da *tin-i mahtum* toprağına sahip olmak amacıyla Limni adasını ele geçirmek istediğini iddia etmektedir. Lowry bunun Fatih’in hem bir ilaç kaynağına sahip olması hem de bu ilacın kontrolü yoluyla stratejik bir hamlesi olarak okumaktadır. (Lowry, 2003, s. 104)

Makalede ayrıca her ne kadar Osmanlı belge ve kroniklerinde çok güçlü bir şekilde veba geçmese bile İstanbul’un inşa ve imarı ile nüfusunun arttırılması amacıyla yapılan çabalara rağmen nüfusun bir türlü arttırılamamasını, İstanbul’da vebanın varlığına kanıt olarak göstermektedir. İstanbul’un fethi olan 1453’ten 1465’e kadar geçen 12 yılda yaşananları dönemin kronikleri olan Sphrantzes, Oruç Bey ve Kritovulos’un yazdıkları üzerinden değerlendiren Amerikalı tarihçinin bulguları tahmininde haklı olduğu izlenimini vermektedir. (Lowry, 2003, ss. 111-125)

c. Süleyman’ın kaderciliği

Lowry makalesinin devamında yaklaşık yüzyıl sonrasına, Kanuni devrine gider. Burada karşımıza çıkan isim ise Ogier Ghislain de Busbecq’tir. (Lowry, 2003, ss. 105-106) Habsburg Devleti’nin temsilcisi sıfatıyla, aralıklı olarak iki dönemde sekiz yıl Osmanlı topraklarında kalan Busbecq’in kaleme aldığı dört mektup sağlığında kitap olarak yayınlanmış ve sonrasında gelen Batılı seyyahlara ilham kaynağı olmuştur. Elçinin “Türk Mektupları” o kadar ilgi görmüştür ki geç Ortaçağ’da, Batı’da Türk algısının yeniden oluşmasında belki de en önemli eser olarak ön plana çıkmıştır.

Busbecq’in bir Rönesans ve Barok dönem ismi olduğunu da unutmamak gerekir. Elçinin anlatımları pek çok Batılı seyyahla karşılaştırdığında daha seküler, sistemli ve doğruya yakın bir görüntü vermektedir. Ancak Osmanlı topraklarında kültürel farklılıklar ve düşman bir ülkenin temsilcisi olarak bulunması asla göz ardı edilmemelidir. Dönem hakkında verdiği bilgiler çok kıymetli olmakla birlikte modern zamanlardaki Türk

ncs ise 16. yüzyıla birlikte Osmanlı tarih yazımının gelişmesi olarak yorumlanabilir. (Varlık, 2017, ss. 93-99).

stereotipinin oluşumunda etkisi de yadsınamaz.² Buna göre kaderci Türk stereotipinin başlangıcını Busbecq'e tarihlemek, kendisinden sonra gelen Batılı seyyahları etkilemesi göz önüne alındığında yanlış olmasa gerektir.

Busbecq'in Osmanlı topraklarında bulunduğu altıncı yılının sonlarında, 1561 yılında İstanbul'da çok şiddetli bir veba salgını yaşanmıştı. Elçi, maiyetinin de isteği üzerine Başvezir Rüstem Paşa'ya giderek başka bir yere nakil istemişti. Bu kısmı Busbecq'in metninden doğrudan okuyalım:

“Bana sirayetini önlemek düşüncesiyle bu hastalıktan kaçmak için Rüstem'e haber gönderip başka bir yere naklime müsaadesini istedim. Rüstem'in tabiatını bildiğimden bu adımı atmakta biraz tereddüt etmiştim. Ancak bunu hem kendimin hem de maiyetimin sağlığını ihmal ettiğim düşünülmesin diye de yaptım. Rüstem bu hususu Sultana arz edeceğini bildirdi ve ertesi gün efendisinden aldığı şu cevabı yolladı: Maksadım ne idi, yoksa kaçmayı mı düşünüyordum? Bu illetin Tanrı'nın oku olduğunu ve takdir edilen hedeften şaşmadığını bilmiyor muydum? Onun menzili dışına çıkmak için nereye saklanabilirdim ki? Eğer Tanrı beni yok etmek istiyorsa kaçmak veya saklanmak beni kurtaramazdı. Kaderden kaçmanın faydası yoktu. Şu sırada onun da evi vebanın ortasındaydı, buna rağmen kendisi bir yere kıvıldamıyordu. Ben de aynı şekilde olduğum yerde kalsam daha iyi ederdim. İşte böylece ölümün kol gezdiği o vebalı evde yaşamaya mecbur oldum.” (De Busbecq, 2014, s. 198)

Tarihçi Lowry makalesinin son kısmını yukarıdaki alıntıyı baz alarak Fatih ve Kanuni zamanlarında vebaya karşı yaklaşımların farklılığı üzerinden değerlendirir. Lowry bizzat “Kutsal Roma İmparatoru'nun elçisinin ilk elden gözlemlerine dayanarak” Kanuni'nin ağzından bunları aktardığını belirtir. Hem Fatih hem de Süleyman hakkındaki kaynakların “içeriden sesler değil Osmanlı'ya bakanların dışarıdan” olduğunu iddia eder. (Lowry, 2003, s. 128)

Heath Lowry'ye göre II. Mehmed'in 1455 ile 1475 yılları arasında vebanın yakıp yıktığı yerlerden kaçtığı hatta İstanbul'da olduğunu duyduğunda geri dönerek aylarca başkentten uzaklaşmasının “vebanın bulaşıcı doğasının farkında olduğunun ve önceden belirlenmiş bir inanış yerine onun *özgür iradeye* bağlı” olmasının delili şeklinde sunar. Ki bunun 15. yüzyılda salgın patlak verdiğinde Osmanlı'nın genel tavrı olduğunu ekleyecektir. 16. yüzyılın ortasında ise bu “kendini koruma”nın Sultan Süleyman'ın söylediği iddia edilen sözler üzerinden kaderci bir tavra dönüştüğünü yazarak bir asırda neden böyle bir farklılığın oluştuğunu sorar. (Lowry, 2003, s. 129)

² Busbecq'in hümanizm çağının bir ismi olması ayrıntısı önemlidir. Zira Avrupa'da mezhep ayrımının yaşanması ile birlikte özellikle Orta ve Kuzey Avrupa ülkeleri Protestanlık akımından etkilenmişlerdir. Bu mezhep ayrımı düşünsel planda kalmayıp diğerinin inançsızlık/küfür içinde olmasıyla suçlanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla hem dini hem siyasi kavgalarda bazı dini terimlerin üzerinden suçlamalar yaygınlaşmıştır. İşte kadercilik kavramının da Türkler yani Müslümanlara ait olan kötü bir haslet olduğu ibaresi üzerinden diğer mezheplere Türkler gibi din dışılık atfında bulunulması da arka planda yatan düşüncelerden biri olmuştur.

Tarihçinin cevabı basittir. Lowry, Osmanlı tarihinin fay hattı ve dev bir dönüm noktası olarak 1516-1517'deki Arap dünyasının ele geçirilmesini yani Yavuz'un fetihlerini işaret eder. Heath Lowry burada Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ilk iki yüz yıllık devrede Bizans ve Balkan hinterlandında hüküm sürmesine rağmen onların etkisi altında kaldığını, bunda en büyük sebebin ise on altıncı yüzyılın başında bile imparatorluğun nüfusunun "ezici kısmının" Hristiyan olmasına bağlar. Osmanlı yöneticilerinin bu gerçeğe dayanan bir pragmatizmle Hristiyan ve Müslümanlar arasında ince bir ayrımla hareket ettiklerini iddia emektedir. Diğer taraftan 800 yıllık İslam tecrübesinin Osmanlı'daki etkisinin fazla olmadığını da ekler. Osmanlı yönetici sınıfının "halk İslamı"nı benimsedikleri, "hem geleneksel pratiklere hem de Müslüman elbisesi içindeki Hristiyan inançlarına" izin veren bir yaklaşım sergilediklerini de iddia eder.

Ancak 16. yüzyılla birlikte bu heterodoks İslam anlayışının hızla Ortodoks bir anlayışla İslam Devletlerinin liderine evrildiğini yazar. Heterodoksluğa mesafe konularak Sünniliğin ön plana çıkartılmasında hem Doğu'daki Safevi İran'ın heterodoksluğuna kontrast olmak hem de Sünni İslam'ın liderliğini ele almanın amaçlandığını belirtir. (Lowry, 2003, ss. 129-130)

Lowry bundan sonra veba konusundaki iki meseleyi ön plana taşır. Bunlar Batılı veba tarihçilerinin "kaderci Türk" ateşine taşıdıkları odunlardan olan "bulaşma" ve "kaçma" sorunlarıdır. Lowry, tanınmış Akdeniz veba tarihçisi Michael Dols'u da kaynak vererek yukarıda aktardığı II. Mehmed'in "Hristiyan Avrupa'da tümüyle yaygın olan" bulaşma ve kaçma konusundaki düşüncelerini tekrar eder. Bu bakış açısının Ortodoks İslam anlayışında olmaması nedeniyle kaçma ve bulaşma düşüncesinin Kanuni zamanında özellikle devletin üst kademelerinde terk edildiğini belirtir. "Açıktır ki" diyor Lowry, "1450 ile 1550 arasında Osmanlılar çağdaşları Batı Avrupalıların veba konusundaki görüşlerini reddederek çağdaşları İslam dünyasında yaygın olan daha kaderci bir tavra büründüler." (Lowry, 2003, s. 131)

2. Lowry ve Busbecq'in Destekçileri

Batılı seyyahların pişirdikleri "kaderci Türk" stereotipini örneklerken kullandıkları en önemli argüman veba üzerine olmuştur. Temel olarak üç iddiayı dile getiren ve kalıp olarak kullanan seyyahlara göre; veba zamanlarında Türkler alinyazısına olan imanları nedeniyle hastalığa karşı önlem almanın gereksiz olduğunu söyler, günlük hayatlarına devam ederlerdi. Batılıların ikinci argümanı ise Türklerin, vebadan hayatını kaybedenlerin elbiselerini ve diğer kişisel eşyalarını kullanmaktan çekinmedikleriydi. Seyyahlar üçüncü olarak Batılıların veba zamanlarında panik halinde kaçmalarını Türklerin alayla karşıladıklarını iddia ederlerdi.

Lowry'nin makalesinde İslam düşüncesi konusunda referans verdiği veba tarihçisi Michael W. Dols'a göre İslam kaynakları veba konusunda şu üç kavramı ön plana çıkarırlar:

1. Vebalı olan bölgeye ne girmeli ne de oradan kaçmalıdır;
2. Veba Allah'tan Müslümanlara şehitlik yoluyla sunulan bir ikram/hediye iken iman etmeyenler için bir azaptır;

3. Bulaşma yoktur. (Dols, 2019, s. 109)

Micahel Dols, İslam hukukçularının (fukaha) ve filozoflarının vebanın oluşturabileceği muhtemel zararlar ile cihat arasında bir analogi kurduklarını ve şahadet teriminin veba sorununda benzer şekilde kullanıldığını iddia eder. (Dols, 2019, s. 113) Dols 15. yüzyılın en önemli İslam alimlerinden muhaddis (hadis alimi) İbn Hacer El-Askalânî (ö. 852/1449) üzerinden veba ile İslam arasındaki ilmi bağı okumaya girişir. El-Askalânî 19. yüzyıla kadar olan dönemin tıp anlayışının temeli olan ve ister Müslüman ister Hristiyan olsun bütün entelektüellerin ve tıpçıların hastalıklara yaklaşımı olarak tarif edebileceğimiz miyazma (miasma) teorisinin vebayı açıklayamadığını fark etmiştir. El-Askalânî, “kötü hava” üzerinden hastalıkları ve sağlıklı olma halini açıklayan teorisinin, vebanın sağlıklı havaya sahip olduğu düşünülen bölgelerde neden etkili olduğu ile yan yana iki evden birinde veba gözükürken diğerinde gözükmemesinin miyazma hakkında şüpheler oluşturduğunun bilincindedir. Bir din adamı olarak El-Askalânî vebanın sebebini cinlere bağlar. (Dols, 2019, ss. 116-117)

Dols muhtemelen miyazmanın meseleyi açıklayamamasından olsa gerek, sadece Müslümanların değil Hristiyan ve Yahudi inançlarında da benzer şekilde *olağanüstülük*le açıklama çabasını örneklendirir Kara Ölüm'e neden olduğu varsayılan 1346'daki Kefe kuşatması sırasında, kuşatılmış Hristiyanların, bazı ilahi okların Moğolları vurduğunu gördüklerini ve bunun da Moğollara veba bulaştırdığını iddia ettiklerini yazacaktır. (Dols, 2019, s. 118)

Dols son olarak İbn Hacer'in, enfeksiyon ve dolayısıyla bulaşıcılığın olmadığına dair ortodoks görüşü ileri sürdüğünü yazar. Dols, El-Askalânî'nin Panzac'ta da yer alan bir hadis üzerinden örnek verir:

“Bir bedevi, Peygamber'e sorar: “Ey Allah'ın elçisi, dinç, diri ceylan gibi develerden oluşan bir sürüm vardı. Ancak uyuz bir deve sürüye katıldı ve tüm develeri uyuz yaptı.” Peygamberin bulaşma fikrini reddeden cevabı şöyledir: “İlk deveyi uyuz eden kimdir?”” (Dols, 2019, s. 119; Panzac, 1997, s. 158)

Dols İslam'dan önceki cahiliye Araplarının bulaşma fikrine sahipken Hz. Muhammed'in bu sözlerle bulaşıcı enfeksiyon fikrini reddettiğini de iddia etmektedir. (Dols, 2019, s. 119)

Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850) kitabında Daniel Panzac her ne kadar Busbecq'ten hiç bahsetmiyorsa da kadereci Türk stereotipini uzun uzun işler. Osmanlı halkının tavrını belirleyen din olduğunu iddia eden Panzac, bu düşüncelerini Fransız konsolosların notları ile El-Ceberti ve İbn-i Hacer El-Askalânî'nin kitapları üzerinden aktarır.

Veba salgını sırasında, Müslümanların davranışlarında din belirleyici bir rol oynar. Hastalığın kaynağı Allah'dır. Bütün karşı koyma olasılıklarını devre dışı bırakıp, Allah'ın iradesine boyun eğmeyi telkin eden de budur. Durumu kabullenmek, her alinyazısına boyun eğmek daha kolaydır. Üstelik kurban şehit mertebesine yükselmektedir. Alışılmış davranış, olacağa boyun eğmek ve katlanmaktır. (Panzac, 1997, s. 150)

Panzac diğer yandan İslam'ın da veba konusunda kaçmaya cevaz vermeye istekli olmadığını, ilk dönem İslam alimlerinin eserlerinden başlayarak gösterirken, 16. yüzyılda Taşköprüzade gibi bazı isimlerin kaçmaya dair dini argümanlarını aktarmaksızın El-Askalânî'nin dua, muska ve cinler üzerinden ibarelerinin tekrar ettiğini iddia eder. (Panzac, 1997, ss. 158-161)

Ethan Menchinger ise 16. 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı bürokratik elitinin düşünsel ve siyasi mücadelelerinde kader, kadercilik, özgür irade üzerine çalışan modern zaman tarihçisidir. 18. yüzyılın son döneminde yaşamış vakanüvis ve bürokrat Ahmed Vasif Efendi ile diğer bazı devlet adamlarının özellikle ordunun aldığı sürekli yenilgileri kaderle izah etmeye çalışan iktidardaki bürokratlar ile İbn Haldun'un Romalı Galen'e (*Galenos/Câlinûs*) dayanan, devletleri de insana benzeten, dolayısıyla Osmanlı'nın yıkılış dönemine geçtiği yolundaki varsayımlarda bulunanlara karşı kader üzerinden tartışmaları değerlendirmiştir. Osmanlı'daki ilk uyanışlar ve Vasif ve benzerlerinin değerişimini Osmanlı Batılılaşma/yenileşme hareketinin temeli olarak örneklendirmiştir. (E. L. Menchinger, 2016, ss. 445-466, 2022)

Diğer taraftan Menchinger bir başka makalesinde kader konusundaki fihki tartışmaları kronolojik olarak aktararak başladığı ve Osmanlı fatalizmini yeniden değerlendirmek gerektiğini iddia ettiği makalesinde "dönemin Osmanlılarının koyu bir kadercilik içinde olduğunu" iddia edecektir. (E. Menchinger, 2022, s. 36)

Yazar daha önceki makalesinde (*Free will, predestination, and the fate of the Ottoman Empire*) Batılı seyyahların veba üzerinden kaderci Türk/Müslüman ithamında bulduklarını ancak bunu oryantalist bir motivasyonla yaptıklarını yazar. Osmanlıların kadere iman etmekle birlikte "kaderci tutumları" benimsemediklerini aktarırken 17. yüzyıl yazarı Katip Çelebi'nin ataleti yeren ifadelerinin ve kaderci tutumları din dışı olarak değerlendirdiğini belirtir. (E. L. Menchinger, 2016, ss. 449-450)

Fakat Menchinger kaderci ithamının Osmanlı tarihinin "kirli" ve aslında bir yönüyle yasaklı kelimeleri olduğunu da belirtir. (E. Menchinger, 2022, s. 9) Kadercilik teriminin pejoratif stereotip içinde kabul edildiğini, oryantalistlerce oldukça güçlü bir şekilde ve çok kullanıldığını belirtir.³ Özellikle Nükhet Varlık, Yaron Ayalon ve Sam White gibi isimlerin, Batılı tarihçilerin dinin insan hayatındaki (özellikle İslam'ın Türk insanı üzerindeki) önemine gereğinden fazla vurgu yaptıklarını; oysa insani, psikolojik ve sosyolojik değerlendirme ve açıklamaların ön planda tutulmasını daha doğru bulduklarını ifade eder. Yine bu isimlerin kaderci Türk stereotipini, "karikatür bir oryantalizme mahkum ederek" potansiyel olarak utanç verici olan bu söylemin enine boyuna tartışılmasına engel olduklarını da yazar. (E. Menchinger, 2022, ss. 17-18) Ancak Menchinger, Osmanlıların teolojik literatürünün kaderci olduğunu belirterek buna göre değerlendirme yapmanın daha doğru olacağına vurgu yapar.

³ Menchinger dönemin Batılı seyyahlarının kadercilik atfında genelde karşı oldukları daha koyu bir Hıristiyanlık yorumu olan Kalvinizmin (predestinarians) tabiriyle soteriolojik (Hristiyanlığın kurtuluş ve sevap meseleleriyle ilgilenen ilahiyat problemi ve dalı) yaklaşımını baz alarak yorum yaptığını iddia etmektedir. (E. Menchinger, 2022, ss. 15-16).

3. Karşı çıkanlar/ muhaliflerin söylemleri

Osmanlı veba tarihi üzerine yazan isimlerden Birsen Bulmuş, Lowry'nin yorumunu direkt olarak değerlendirmemiş ancak onun Dols, Ullman ve özellikle de Panzac'tan etkilendiğini belirtmiştir. Bulmuş, bu isimlerin El-Askalânî'nin yazdıkları ile Arap toplumunun genel itibarıyla İslam etkisiyle kaderci olduklarına dair ön kabulleri sahiplendiklerini, Türklerin başlarda kaderci olmamalarına karşın özellikle Yavuz'un fetihleriyle birlikte bu dini mirası da aldığı iddiasını kalıp şeklinde tekrarladıklarına işaret eder. Bu tarihçilerin, Sultan Süleyman'ın 1528 Viyana Kuşatmasıyla zirveye çıkardığı devletin 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen sürede dağılma, bozulma ve sosyoekonomik olarak geri kalmasını da söz konusu mirasa sahip çıkılmasına verdiklerini söyler. (Bulmuş, 2005, ss. 9-10, 2010, ss. 45-46) Bulmuş özellikle 16. ve 17. yüzyıl İngiltere'sinde de vebaya karşı dua, mistik ve dini argümanlara sahip basılı materyallerin varlığı ile karantina üzerinden dönen siyasi tartışmaları göz önüne getirerek kaderci Türk kavramına ve genel olarak veba konusunda yapılan tartışmalara farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Osmanlı devletinde felaketler ile devlet ve halkın yaklaşımlarını araştıran Yaron Ayalon ise her türden felakete toplum ve birey düzeyinde verilen tepkilerin dinsel kimlikle değerlendirilmesinin yanlış olduğunu vurgular. Ayalon dinin temel düzenleyici ilke olmadığını, bunun o kadar da önemli olmadığını iddia eder. Tarihçi araştırmalarından elde ettiği bulgularda bölge insanının felaketler karşısındaki tepkilerinin İslam'a ya da Ortadoğu'ya has olmadığını, antik çağlarda da örnekleri görülebilecek evrensel insan davranışları olduğunu söyler. (Ayalon, 2020, s. 3) Ayalon Ortadoğu ve Osmanlı coğrafyasının, tarihi olarak bilinen ve döngüsel olduğu ortaya konmuş felaketlerle karşılaştığını, bölge insanı tarafından da bunun kabul edilmiş bir fenomen olduğunu aktarır. (Ayalon, 2020, ss. 12-13) Yaron Ayalon, Busbecq'in aktardığı meselenin muhtemelen dönem olarak "Osmanlı sarayını sarmış olan dinsel bir tutkuyla" alakalı olabileceğini düşünmektedir:

"Belki de bu sıralarda Osmanlı sarayını dinsel bir tutkunun sardığını, dolayısıyla da Sultanın bulaşıcılık karşıtı bir yaklaşım benimsediğini varsaymak pek de yanlış olmaz. Süleyman büyük olasılıkla Busbecq'in isteğini reddedebilmek için böyle bir eğilimi bahane etmişti. Sultanın Rüstem aracılığıyla verdiği bu yanıtta açıklamadığı bir şeyi sonraki Sadrazam Ali Paşa (salt. 1561-1565) açıkça ifade ediyordu. Busbecq'e göre her şey "bir konunun Sultan'a nasıl sunulduğuna ve onun [sadrazam] konuyu, ona [sultan] daha üstün olduğuna kuşku bırakmayacak biçimde nasıl anlattığına bağlıydı." Bekleneceği gibi kısa bir süre sonra Ali Paşa, Busbecq'e Sultanın kentten ayrılmasına izin verdiğini bildirmişti." (Ayalon, 2020, ss. 81-82)

Lowry de dahil olmak üzere veba tarihçilerinin ve Batılıların kaderci Türk stereotipine en sert eleştiri ise kitabını Lowry'nin makalesinden kısa bir süre sonra yayınlayan veba tarihçisi Nükhet Varlık olmuştur. Ayalon gibi Varlık da "din, bir salgına verilen sosyal cevapta biricik belirleyici olarak alınamaz" der. (Varlık, 2017, s. 101) Varlık veba tarihçilerinin Akdeniz'deki etiyoloji (tıpta bir hastalığın nedenlerinin araştırılması) ve bulaşma konularında din ayrımı yaparak bir tür oryantalist yaklaşımla hareket ettiklerini yazar. Akdeniz'in bir bütün olduğu, günümüz bilimsel bulgularının da veba

konusunda söz konusu yaklaşımı ortaya koymasına rağmen Batılı bazı veba yazarlarının ırk, din ve kùltür ayrımı yoluyla veba konusunda yazdıklarının yanlış olduğunu iddia eder. (Varlık, 2017, ss. 100-101) Nùkhet Varlık'a göre veba tarihçileri dönemin insanların veba hakkındaki bilgi seviyesine bakmaksızın hastalığa bugünün kodlarıyla (presentist yaklaşımla) bakmaktadırlar. Bu tarihçilerin vebaya karşı önlem alma konusunu da yine şehirleşme ve modern devlet bağlamında ele aldıklarını da belirtir. (Varlık, 2017, s. 89, 96) Nùkhet Varlık Busbecq'in aktardığı "sultanın kaderci ifadelerini" ise siyasi bağlamda değerlendirmeyi daha doğru bulmaktadır. Zira elçinin temsil ettiği Habsburglar, Osmanlı devletinin "emperyal cihan hakimiyeti" mücadelesindeki en ciddi rakiplerinden biridir. Dolayısıyla Sultan Süleyman'ın cevabını ihtişam, debdebe ve siyasi mesaj verme gayreti ile birlikte okumak gerekir:

"Avrupalılarla ilişkilerinde Osmanlılar hayranlık yaratmak için ihtişam ve debdebe, korku yaratmak için ise şiddet şeklinde kendini ortaya koyan kesinlikle özgül bir tarz geliştirmişlerdi. Bu çerçevede okunduğunda, Süleyman'a atfedilen sözler önerildiği gibi mutlaka bir kadercilik anlamına gelmez, ama onun, stoacı anlamda bir cesaret erdemi göstererek ve vebanın yarattığı dehşete karşı açıktan meydan okuyarak yüksek bir ahlaki pozisyon aldığı bir retorik anlamına gelir." (Varlık, 2017, s. 105)

4. Aslında ne olmuş olabilir?

Peki bu da dâhil olmak üzere pek çok tartışmaya sebep olan Busbecq kimdir? Bugün Alman İmparatorluğu olarak da bilinen Kutsal Roma (Germen) İmparatorluğu (Habsburg) sınırları içinde bulunan (günümüzde Fransa'nın) Lille şehrinde soylu bir Flemenk ailenin gayrimeşru çocuğu olarak doğan Ogier Ghislain de Busbecq, iyi bir eğitim almış ve I. Ferdinand zamanında, Osmanlı Devleti ile Almanların arasında yapılan anlaşmanın bozulması üzerine apar topar 1555'te Türkiye'ye gönderilmiştir. (Busbeke, Ootgeer Giselij van, t.y., s. 466)

Busbecq, daha önce Venedik'te iken tanıştığı Macar asıllı meslektaşı Nikolaus Michault'ya Türkiye'de yaşadığı ve gördüklerini, Michault'nun talepleri üzerine yazdığı dört uzun Latince mektubu Osmanlı'daki görevi bittikten sonra kitap halinde yayınlamıştır. (Busbeke, Ootgeer Giselij van, t.y., s. 467; De Busbecq, 2014)

Öte yandan Busbecq'in ilk gelişi sırasında Osmanlı'daki ortam ise tam bir kaos hâkimdi. Almanların Transilvanya bölgesini ele geçirmesi sonrasında dönemin Habsburg elçisi Malvezzi iki yıl tutsak tutulduktan sonra serbest bırakılmıştı. 1553'te ise Sultan Süleyman ođlu Mustafa'yı boğdurmuş ve damadı da olan (Hürrem'in kızı Mihrimah'ın eşi) vezîriâzam Rùstem Paşa'yı azletmişti. Diğer taraftan řah Tahmasb'ın başında bulunduğu Safevilerin Doğu Anadolu'da Erciř, Ahlat ve Erzurum'u ele geçirmesi üzerine İran'a bir sefer düzenlemiş ve Nahçıvan, Revan ve Karabađ'ı ele geçirmişti.

İşte Busbecq 1555'te İstanbul'a geldiğinde Sultan Süleyman Amasya'da Safevilerle bir anlaşma yapmaya hazırlanıyordu. Busbecq başkentte devrik vezîriâzam Rùstem Paşa ile resmi bir görüşme yapacak ve onun yakında tekrardan göreve geri döneceğini umduğu yolundaki söylemlerine şahit olacaktı. (De Busbecq, 2014, s. 29) Ardından I.

Ferdinand'ın emirleri ve tekliflerini iletmek üzere Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere Amasya'ya gitmişti. Bu ilk yolculuğunda, Türklerin gündelik yaşamı hakkında oldukça önemli gözlemleri yapan ve bunları mektubunda aktaran Busbecq, İran elçisiyle bir anlaşma yapılmasına şahit olacak ancak ülkesi adına herhangi bir anlaşma yapmadan Viyana'ya geri dönecektir.

1556 yılının başında “uzun sürecek bir dönem için” I. Ferdinand'tan tekrar emir alarak İstanbul'a hareket eder. Busbecq dostu Michault'nun bu tehlikeli işi neden kabul ettiği sorusuna ise yerine başkasını bulamamış olmasını gösteren bir cevap verir. (De Busbecq, 2014, s. 86) Yani Busbecq bu ikinci ve uzun yıllar sürecek gelişinde istememektedir. İşte bu kısım Lowry de dahil olmak üzere pek çok tarihçinin ve Busbecq sonrası Türkiye'ye gelen Batılı seyyahların tekrar ettikleri kaderci Türk stereotipinin ortaya çıkmasına sebep olacak ortamı anlamamız için çok önemlidir.

Zira Busbecq kaldığı zaman zarfında tarassut halinde, bir çeşit yarı esaret içinde yaşayacaktır. İstemediği halde, Çemberlitaş'ta bulunan Elçi Hanı'nda ikamete zorlanacak, her hareketi başına verilen askeri personelin (çavuş olarak isimlendirdiği) kontrolü ve izni çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Busbecq Edirne'de yapılan barış görüşmelerinin ardından İstanbul'a gönderilir. Aynı yerde kalmaktan sıkıldığı için, kendisine nezaret etmesi için görevlendirilen çavuşuna diğer elçilerin yaptığını örnek göstererek masrafları kendisince karşılanmak koşuluyla bir ev kiralamasına izin verilmesi talebini iletir. Ancak paşalar (muhtemelen Rüstem Paşa) “dört bir yanındaki pencerelerin demir parmaklıkları ve tek bir girişi”⁴ olan elçi hanında kalmasının gözetlenmesi daha uygun olacağını düşünerek bu öneriyi reddeder. Busbecq ironiyle az sayıda maiyetle kalması dolayısıyla bazı paşaların ev kiralaması fikrini desteklemiş olarak ne derece kibar olduklarını göstermiş olacaklarken diğer pek çoğunun “daha da nazik davranarak” eski mekanı olan Elçi Hanına “kapatıldığını” aktarır. (De Busbecq, 2014, s. 104)

Bu esaret veya rehinlik durumu aslında bir tür diplomasi oyunuydu. Busbecq bunu Türklerin şüpheli olmasına ve Hristiyan devletlerin temsilcilerinin gerçek niyetlerini öğrenmek istemelerine bağlamaktadır.

“Türkler şüphelidir ve Hristiyan hükümdarlar tarafından gönderilen elçilerin bir seri talimatlarla geldiklerini düşünürler. Onlara göre elçiler duruma ve o andaki şartlara uygun olanı ortaya sürer. Eğer mümkünse öncelikle en müsait şartlarla anlaşmaya çalışırlar. Başarı elde edemezlerse giderek daha ağır şartları kabule yanaşırlar. İşte bu nedenle gözdağı vermenin gerekli olduğunu düşünürler. Elçileri savaşa tehdit ederler ve nerdeyse esir muamelesi yaparlar, onlara mümkün olan her şekilde huzursuzluk yaratırlar. Böylece elçilerin, kendilerine son ana kadar saklamaları emredilmiş olan talimatları, çektikleri sıkıntılar yüzünden bir an

⁴ Busbecq bu durumun sebebini “Türkler böyle güzel yerleri yabancılara çok gördüğünden pencerelere demir parmaklıklar koyarak manzarayı kapatmakla yetinmeyip bir de ahşap kepenklerle büsbütün örtüp temiz hava almayı da engellemişler. Bunlar özel hayatlarını Hristiyanların gözlerinden uzak tutmak isteyen komşuların şikâyeti üzerine yapılmış olmalı.” diye açıklar. (De Busbecq, 2014, s. 105).

önce ortaya çıkarmasını sağlamaya çalışırlar.” (De Busbecq, 2014, ss. 150-151)

Bu ikinci gelişinde imparatorundan ne gibi emirler getirdiği İstanbul’daki paşalar tarafından öğrenilmek istenmiş ancak Busbecq bu konuda herhangi bir bilgi vermemiştir. Busbecq bu tutumu sonucu paşaların sinirlendiklerini ifade eder.

Diğer Türklerle konuştuğumuz zaman onlar da paşaların bu görüşlerini doğruladı. Bize yapacakları en hafif muamelenin aramızdan iki kişinin berbat bir zindana atılmak, üçüncünün de, yani benim, burnumun ve kulaklarımın kesilip efendime geri gönderilmek olacağını sandıklarını söylediler. Bütün bunlardan başka ikametgâhımız [Elçi Hanı] önünden geçenlerin haşin ve düşmanca bakışları da bizi endişeye boğuyor, kötü şeyler olacağını hissettiriyordu. Ardından bize daha sert davranmaya başladılar. Kimseyi yanımıza sokmuyorlar, dışarı çıkmamıza da izin vermiyorlar, bize elçiler gibi değil, her hususta esir muamelesi yapıyorlardı. Bu durum altı ay sürdü. Geleceğin bizler için neler hazırladığı hakkında hiçbir fikrimiz yok. Tanrı nasıl takdir ettiyse öyle olacak. Kismetimizde ne varsa, haklı ve şerefli bir vazife uğruna acı çektiğimiz düşüncesi bizi teselli edecek. (De Busbecq, 2014, s. 88)

Kendini “bir hapishanenin taş duvarları arasında tecrit edilmiş biri” olarak tanımlayan Busbecq(De Busbecq, 2014, s. 108) Rüstem Paşa’nın kendisine dayattığı bu esir hayatını nispeten haklı da bulmaktadır. Çünkü başta vezîriâzam ve diğer üst düzey görevlilerinin iki endişesi vardı. İlk olarak sultan oldukça yaşlıdır ve sağlığı meşakkatli bir sefere dayanamayabilir. Nitekim Busbecq de ilk seyahatinde bu gerçeği görmüş, Amasya’da karşılaştığı altmış yaşındaki Kanuni’nin cildinin bir hastalık ya da bacağında çıkan bir tür yaradan ötürü bozuk olduğunu, ancak elçilere sağlığını ve gücünün yerinde olduğu düşüncesini versin diye yüzüne bir tür kırmızı pudra sürdüğünü aktarmıştır. (De Busbecq, 2014, ss. 70-72)

Rüstem Paşa’nın diğer korkusu ise Mustafa’nın boğdurulması sonrasında taht kavgalarının bitmemesidir. Zira Süleyman’ın Hürrem’den olma diğer oğlu Bayezid da babasına isyan etmiş ama bu ilk isyan sorun çıkmadan bastırılmış, Bayezid ise affedilmemişti. Fakat Avusturya üzerine yapılacak bir sefer bu huzursuzluğun tekrardan ortaya çıkmasına sebep olabilirdi. Mustafa vakasında görevden alınan Rüstem Paşa çok muhtemel ki bu durumu kendi hakimiyeti için de tehdit olarak görmekteydi.

“Burada kalmamı çok arzu eden Rüstem bana daha serbestçe hareket imkânı sağladı. Tabii, hepimizin birden gitmesinin düşmanlıkların patlak vermesine ve henüz başlayan sulh müzakerelerinin kesilmesine sebep olacağını fark ediyordu. Özellikle bu sıralarda bir dış güçle savaşmaya karşıydı. İleri görüşlü biri olan Rüstem, Süleyman’ın Macaristan’a sefer açması halinde oğullarının bunu mutlaka fırsat bilip yeniden bazı teşebbüslere girişeceğini düşünüyordu. Bu nedenle bizi evine çağırarak sulh yapılması için imparatora sunmamızı istediği hususları meslektaşlarıma teferruatlı olarak uzun uzun anlattı. Burada kalıp üstlendiğim vazifeyi terk etmemem ve başarılı bir sonuca ulaşana kadar sebat etmem için beni zorladı.” (De Busbecq, 2014, s. 99)

Rüstem Paşa'nın yaşlı bir adamla kendisi hakkındaki konuşmalarını duyan Busbecq; *"-sultanın oğulları arasındaki kavgaların artık herkesçe malum olması ve korku duyulan ciddi kargaşalığın patlama noktasına gelmesi nedeniyle- niçin imparatorla sulh akdedip Süleyman'ı bu hususta endişeden kurtarmadığını sormuş. Rüstem de cevap olarak bundan daha çok arzu edilen bir şey yok, ama nasıl çare bulunacak ki, o benim taleplerimi kabul edemezdi ben de onun isteklerine uyamazdım"* şeklinde aktarır. Rüstem Paşa ardından her iki tarafın taleplerinin diğeri tarafından kabulünün mümkün olmaması üzerine şöyle der:

"Ve reddederek beni boyun eğmeye zorluyor. Şartlarımı kabul etmesi için ne gerekiyorsa yapmadım mı? Birkaç yıldan beri onu esaret altında tutuyorum, türlü şekillerde huzursuz ediyorum, kaba davranıyorum. Ama ne fayda? Yüreği her şeye karşı büsbütün sertleşti. En sıkı şekilde kapalı tutmaya dikkat ediyoruz, o da kapıları sürgüleyerek kendisini içeriye kilitliyor. Eminim ki bir başkası olsa bu sıkıntılardan kurtulmak için çoktan dinimizi kabul ederdi ama o hiç aldırıyor." (De Busbecq, 2014, s. 150)

Busbecq de bu oyunu sürdürerek, istediği anda çekip gidebilecekken gitmeyen, gönüllü bir sürgün olduğu izlenimi vermeye çalışır. Gitmeye hazır bir şekilde atları ve develeri hazırda tuttuğunu belirtir. *"Türkler böylece efendimin bütün buyruklarını yerine getirdiğime ve sadece yola çıkış müsaadesi verilmesini beklediğime inansınlar istiyorum."* (De Busbecq, 2014, s. 115)

Hatta ona hizmet eden Türk kavasların bazılarının "rahat kişilikte olmaları" sonucu "dışarı çıkmasını engellemediklerini" ancak buna rağmen bu teklifleri reddettiğini belirtir. *"Beni memnun etmenin veya canımı sıkmanın onların elinde olduğunu düşünmelerini istemiyorum."* (De Busbecq, 2014, s. 148) der. *"Kapalı tutulmayı önemsemediğim düşüncesine sahip olmamalarını tercih ederim."* (De Busbecq, 2014, ss. 142-143) şeklinde bir cevap verir. Zaten yılda iki ya da üç defa, o da imparatorun gelen mektupları ile bazı talimatları bildirmek için ikametinden çıktığını ifade eder. (De Busbecq, 2014, s. 142)

Bir tartışmaları sırasında Rüstem Paşa'ya *"yıllarca esir olarak tutuldum. Hayatta olup olmadığımı ülkemde bilen hiç kimse yok."* demiştir. (De Busbecq, 2014, s. 210) Busbecq'in esareti ancak Rüstem Paşa'nın ölümünden birkaç gün önce gevşeyecektir. (De Busbecq, 2014, s. 223) Busbecq, durumun bu kadar uzamasını Rüstem Paşa'ya yönelik yoğun rüşvet iddialarına ve Paşa'nın kendisinden rüşvet alarak onun tarafında görünmekten çekinmesine bağlamaktadır. (De Busbecq, 2014, s. 225)

Yani başta Rüstem Paşa olmak üzere devletin ileri gelenleri Busbecq'in kontrol altında tutulmasına azami özen göstermişler diğer taraftan kaçmasından da endişe etmişlerdir. Bu durum Rüstem Paşa öldükten sonra da devam etmiş ve yeni vezir-i azam Semiz Ali Paşa da benzer şekilde hareket etmiştir. Nitekim veba dolayısıyla yer değişikliği talep eden Busbecq'in bu isteği Ali Paşa tarafından kabul edilmiş ve elçi Büyükkada'da kalmaya başlamıştı.

Paşalardan bazıları nerdeyse iki aydır adada oturup uzun zaman ortada görünmeyişinden rahatsız olmuşlar. Bundan Ali'ye bahsederek ona şehre dönmemin daha uygun düşeceğini söylemişler. Ya kaçmaya kalkarsam ne

olacaktı? Elimde kaçmamı mümkün kılacak tekneler bulunduğuna, bundan istifade edecek imkâna sahip olduğuma dikkat çekmişler. Ali de onlara endişe duymamalarını, benim iyi niyetimden şüphesi olmadığını söylemiş. Yine de bunları anlatması için bana bir çavuş yolladı. Gelen adam hiç belli etmeden etrafı kolaçan etti. Kaçmaya niyetli olduğuma dair hiçbir emare bulamayınca benden bir hediye ve bir de Ali'nin gösterdiği itimada aykırı bir davranışta bulunmayacağımdan emin olmasını bildiren mektubumu alarak döndü. Böylece adadaki ikametim üçüncü ayına girmiş oluyordu. Sonra da çağrılmadan, uygun bir zamanda şehre döndüm. (De Busbecq, 2014, s. 204)

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde başta yeni bir taht kavgası olmak üzere çeşitli sıkıntılar ortaya çıkmıştı. Ekim 1553'te Şehzade Mustafa'nın katli ile ertesi ay Kasım'da sultanın en küçük oğlu Cihangir'in vefatları (Emecen, 2010, s. 69) sonrasında taht için Selim ve Bayezid aday olarak kalmıştı. Hürrem Sultan ile kızı Mihrimah ve damadı Rüstem Paşa'nın kontrolü iyice ele aldıkları bu dönemde iki şehzade arasında başka problemlerin çıkması istenmiyordu. Bu Kanuni'nin de arzu etmediği bir konuydu. Ancak Sultan daha çok Selim'den yana tavır takılmaktaydı ki bu durumu gören Bayezid çok rahatsızdı. Nihayet 30 Mayıs 1559'da Bayezid Selim ile Konya Ovası'nda karşılaşır ve yenilerek süratle İran'a kaçar.

Bu durum Busbecq tarafından son derece olumlu karşılanmıştır. Zira örnekleri daha önce defalarca yaşanan böylesi bir durum Habsburgları rahatlatacak hatta isteklerini alma konusunda avantajlı bir konuma getirecekti.

Böyle olmasını da isterim, çünkü Beyazid'in akıbeti bizim menfaatlerimizle sıkı sıkıya bağlıdır. Türkler bu işi halledene kadar bize kolay kolay silah çekmezler. Şimdi de efendime verilmek üzere içinde sulh şartları yazılı bir mektubu göndermem için baskı yapıyorlar ve beni efendimin istekleriyle nerdeyse mutabık olduklarına inandırmaya çalışıyorlar. Bu mektubun içinde neler yazılı olduğunu bilmiyorum. Adet olduğu üzere bana bir suret vermeleri gerekirken bundan kaçınmaları, bunun bir aldatmaca olduğu hissini uyandırıyor. Ben de mahiyetinden bilgim olmayan herhangi bir mektubu imparatora göndermeyi reddediyorum. Bu hususta ısrarla direnmeye ve adil olmayan sulh şartlarını kabul etmeyeceğini bildiğim için, efendimi onların kaçamak sözlerle dolu mektuplarına cevap vermek zahmetinden kurtarmaya kararlıyım. Hangi şart teklif edilmiş olursa olsun, sulhu geri çevirmek düşmanlığa giden yolu açıyor gibi görünebilir. Fakat ben her şeyi sürüncemede bırakarak geleceğin neler göstereceğini bekleyip görmek düşüncesindeyim. (De Busbecq, 2014, s. 179)

Bayezid'in 1559 yazında İran Şahı Tahmasb tarafından alıkonulması sonrasında oluşan *status que* her ne kadar Busbecq'i rahatlatmış ve hatta istediği anlaşmayı elde etmeye yaklaştırmışsa da Osmanlı Devlet adamlarını da o derece rahatsız etmiş ve ellerini bağlamıştı. Lowry'nin alıntı yaptığı Busbecq'in veba dolayısıyla yerini terk etme izni ve Kanuni'den aldığı cevabın tarihinin 1561 olduğunu da anımsayalım.

Diğer taraftan artan nüfusa paralel şekilde ekonomik şartların bir türlü istenen seviyeye ulaşmaması işsizliği artırırken, yer yer halk ayaklanmalarına neden olmaktaydı.

Rüstem Paşa'dan başlayarak rüşvetin oldukça yaygınlaşması ve Şehzade Mustafa'nın idamıyla birlikte askerlerin de huzursuzluğunu arttırmıştı. (Emecen, 2010, s. 70) Busbecq Osmanlı askerinin disiplinini ve gücünü överken düzenli ordunun kontrol dışına çıkarak iktidara yönetim anlamında ortaklık iddiasında bulunabileceğini belirterek tehdidi öngörmüştür. Artan memnuniyetsizlik ile yukarıda saydığımız diğer sebepler askerler zaman zaman taşkınlıklar sergilemesine sebep olabiliyordu.

Örneğin Şehzade Bayezid'i bu ikinci isyanı sonrası kovalayan sultan, Busbecq'i Anadolu'daki orduğâhına davet etmişti. Elçinin İtalyan kökenli adamları ile yeniçeriler arasında bir gerginlik çıkmış, yeniçeriler İtalyanları dövmüşler ve kovalamışlardı. Busbecq olaylardan duyduğu rahatsızlığı Rüstem Paşa'ya iletmış, vezîriâzâmın olayı Kanuni'ye aktarması üzerine Sultan Busbecq'e şu cevabı vermişti:

Kavganın haberi Rüstem'in kulağına gidince bana bir adamını yolladı - onun kelimelerini kullanıyorum - "her ne sebeple olursa olsun bu keratlarla çatışmaktan kaçınmamı" ihtar etti. "Tabii," dedi, "savaş halinde öyle dizginlenemez bir duruma geliyorlar ki Süleyman bile onlara hükmedemiyor, hatta bizzat kendisine zarar vermelerinden korkuyor." Ve bunlar Rüstem'in ağzından çıkmış boş laflar değildi, efendisinin duyduğu huzursuzluğun pekâlâ farkındaydı. Yeniçeriler arasında üstü örtülü bir memnuniyetsizlik olması ihtimali ve bunun en çaresiz durumdayken patlak vermesi kadar hiçbir şey Süleyman'ı korkutmuyordu.

Sultanın endişeleri yersiz değildi. Muvazzaf bir ordunun büyük faydaları vardır, ancak bunun yanı sıra bir takım özel tedbirler alınmasını gerektiren sakıncaları da söz konusudur. Bu sakıncaların başta geleni hükümdarın her an bir isyan endişesi altında olması ve egemenliğini askerler dilediği bir başkasına devredecek güce sahip bulunmasıdır. Bunun çarpıcı misallerine tarihte rastlamak mümkündür. (De Busbecq, 2014, s. 172)

Burada Sultan Busbecq'e askerler hoşnutsuzluğunun Almanlara karşı bir savaşa neden olabileceği yollu bir gözdağı ve mesaj vermek istemişte olabilirse de bu durum sıkıntıyı gözler önüne sermekteydi.

Ayrıca Bayezid'in peşinde giden padişah, oğlunun yolundaki mıntıkalara haber vermesine ve önlemler alınmış olmasına rağmen onu yakalayamamış ve İran'a kaptırmıştı. Busbecq bu duruma sebep olarak askerler isyan etmesinden çekinen paşaların sultanı hızlı hareket etmekten alıkoymasını olarak gösterir.

Anlatmış olduğum gibi Amasya'yı askerlerle hafif bir yürüyüş düzeni içinde terk etmiş olan Beyazid sonradan öyle süratle yol almış ki çoğu zaman gideceği yere, yaklaştığı haberinden önce varıyormuş. Onu arayıp bulmaları emredilenlerden büyük bir kısmının kendisini beklemediğini ve hazırlıksız olduklarını görmüş. Yola çıkmış olması bile, İran'a gideceğinden kuşku duymayan Süleyman için ciddi bir darbeydi. Süleyman'ı hassa piyadeleri ve süvarileriyle İran'a doğru yola düşerek gövde gösterisinde bulunmaktan alıkoymak pek mümkün görünmüyordu. Fakat akıl hocaları kendisinin bu aceleci davranışını, ordunun ihanetine uğrayabileceğini öne sürerek engellediler. (De Busbecq, 2014, s. 176)

Busbecq'in metnine ve dönem hakkındaki tarihçilerin yazdıklarına baktığımızda Busbecq'in veba konusunda söyledikleri hakkında artık bir yorum yapabiliriz. Yukarıda alıntıladığımız ve Kanuni'nin "yoksa kaçmak mı istiyorsun?" diye sormasındaki amaç büyük ihtimalle elçinin ülkesine kaçarak her iki tarafın da istemediği bir savaşın fitilinin ateşlenmesi ihtimalidir. Batıların üst sınıflarındakilerin veba zamanlarında kaçması bilinen ve doğal kabul edilen bir olguydu. Gelgelelim 1561'deki bu veba salgını patlak verdiğinde Şehzade Bayezid İran'da hapisti ve gerginliğin nasıl sonuçlanacağı belirsizdi. Nitekim Busbecq'in yazdıklarından durum Habsburglar için oldukça avantajlı bir hali işaret etmekteydi. Osmanlı devlet adamları Almanların İran'a gizli bir anlaşma yaparak beklenmedik bir saldırı yapmasından, bu olumsuz durumda yeni bir cephe açılmasından endişe ettikleri açıktır.

Ayrıca sıkı bir gözetim altında yaşayan Busbecq'in gözlerden uzak bir yere gitmesi, onun kontrol edilememesi ve istihbaratın yeterince alınamaması anlamına da gelmekteydi.

Tüm bunların yanında Lowry, metni tam olarak aktarmayı tercih etseydi, devamında yaşananları ve Busbecq'in cümlelerini görebilseydi konunun başka bir boyutunu daha görmüş olabilecektik. Zira yukarıda da anlattığımız gibi Rüstem Paşa kayıvalidesi ve eşi ile birlikte yaşlı sultanı kontrol eder hale gelmişlerdi. (Emecen, 2010, s. 70) Dolayısıyla bir konunun sultana aktarım şekli oldukça önem arz ediyordu. Busbecq'in anlatımında Kanuni'ye ait olan bu sözcüklerin onun ağzından çıkıp çıkmadığını bilemiyoruz zira oldukça etkili bir aracı vasıtasıyla iletişim kurulabilmekteydi. Nitekim bu olaydan kısa bir süre sonra -büyük ihtimalle vebadan- ölecek olan Rüstem Paşa'nın yerine ve Busbecq'in oldukça iyi iletişim kurduğu Semiz Ali Paşa başvezir olacaktı. Bu dönemde tekrar izin isteyen Busbecq'e vezir hemen izin verecek ancak Sultana da haber vermeden bunun gerçekleşmesinin bazı sıkıntılara sebep olabileceğini gerekçe gösterecekti. Ali Paşa ertesi gün Kanuni'nin izniyle Busbecq'in Büyükkada'ya çekilmesine izin verecekti. Vezîriâzam bir konunun padişaha arz ediş şeklinin önemini şöyle belirtecektir:

Tanrı adına sağlığımız için en çok güvendiğimiz kişiyi [doktoru Quacquelben] aramızdan alınca Ali ile ilk tecrübemi yaşadım. Kendisine haberci yollayarak daha önce Rüstem'e yaptığım müracaatı tekrarladım. Bana dilediğim yere gitmem için müsaade ettiğini, fakat sultana da başvurmanın akıllıca olacağını bildirdi. Zira sultan serbestçe dolaşan adamlarıma tesadüf ederse kendisinin haberi olmadan mekân değiştirmiş olmama kızabilirdi. Herhangi bir hususun sultana sunuluş tarzına bağlı olduğunu söyledi. Dolayısıyla kendisi bunu o şekilde arz edecekmiş ki muvafakatini alacağımdan kuşku duymamam gerekirmiş. Kısa bir süre sonra da nereye istiyorsam gidebileceğim haberini gönderdi. (De Busbecq, 2014, s. 199)

Yine hatırlanacağı üzere Busbecq Osmanlıların Batılı elçilerden aşırı derecede şüphelendiklerini aktarmıştı. Geçmişten günümüze sürecek şekilde yabancı elçilik ve misyonların ülkeleri adına istihbarat faaliyetleri yürüttükleri de düşünüldüğünde Sultanın ve Rüstem Paşa'nın bazı kritik bilgilerin Busbecq'in eline geçmesinden endişe etmiş olabileceği de düşünülebilir. Nitekim yaklaşık 30 yıl sonra 1593 yılında Habsburg

elçisi Friedrich von Kreckwitz'in maiyetinde bulunan Baron Wratislaw (Baron W. Wratislaw, 1996) ve Friedrich Seidel'in (Seidel, 2017) hatıratlarından öğrendiğimize göre Avusturya'ya yapılacak seferin planları sarayın içinden rüşvetle ele geçirilmiş ancak bu bilgiler Habsburg İmparatoruna ulaştırılmadan Elçi Hanındaki odalarında bulunmuş, tüm elçilik personeli suçüstü yapılarak kısıvrak yakalanmış ve yaklaşık üç yıl zindanda kalmışlardır. (Baron W. Wratislaw, 1996, ss. 8-9)

Diğer taraftan konu hakkında Nühket Varlık'ın Sultanın güçlü ve korkusuz görünme isteğiyle söz konusu ifadeleri kullanmış olabileceği şeklindeki düşünceleri, Kanuni'nin yabancı başkentlerde konuşulan hastalığı ve yaşlılığı ile yukarıda saydığımız diğer sıkıntılar birlikte değerlendirildiğinde yabana atılmaması gereken bir yorum olmakla birlikte birincil bir düşünce sayılamaz. Yine Yaron Ayalon'un sultanın gereksiz ve tuhaf bir dindarlığa kapılması Busbecq'in Sultanın yaşlandıkça daha da sofulaştığı yolundaki yorumuyla⁵ düşünülünce mantıksız gelmemektedir. Bu ise Lowry'nin tepeye çıkartma iddiasındayken kuyuya attığı taşı çıkarmak için gösterilen iyi tarihçiliğe örnek olarak verilebilir.

5. Türklerin Kaderciliği ve Busbecq

Veba tarihçilerinin de dâhil olduğu Türk Kaderciliği stereotipi bu makalenin konusu değildir. Ancak Busbecq'in asırlarca okunan ve kendisinden sonra gelen pek çok Batılı seyyahı etkilediği de göz önüne alındığında *Türk Mektupları*'ndan önce hiç rastlamadığımız "kadercı Türk" ithamının bir pejoratif stereotip haline geldiğini görürüz. Bundan dolayı Busbecq için kadercı Türk söyleminin müsebbibidir diyebiliriz.⁶

Dols, Panzac gibi veba tarihçileri ile Menchinger ve Lowry gibi daha yakın dönemin tarihçileri de bu diskurunun doğru olduğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Hatırlanacağı üzere Panzac Türklerin felaket zamanlarında dinlerinin yönlendirdiği doğrultuda hareket ettiğini söylemiştir. Panzac'a göre Türklerin ve Hristiyanların veba gibi felaketlerle karşılaştıklarında tutumları benzerlik ve farklılıklar gösterir. Ancak Hristiyanların ilk günah kavramı ve felaketlerin Tanrı'nın bir çeşit cezalandırması olduğuna, Müslümanlarda ise durumun farklı olduğunun ve Hz. Muhammed'in söylemleri doğrultusunda bu tarz felaketlerde ölmenin şehit olmak yani bir çeşit ödüllendirme olarak görülmesi gerektiğine inanıldığını belirterek kaçma davranışının ve vebaya olan yaklaşımın belirlendiğini öne sürer. (Panzac, 1997, ss. 166-167)

Emrah Safa Gürkan ise özellikle bu çağlarda yaşayan insanların din konusunda söylediklerine pek de güvenilmemesi gerektiğine dair çarpıcı örnekler verir. Gürkan

⁵ Busbecq Sultanın son dönemlerde iyice sofulaştığını aktarır. Buna göre yaşlı ve dindar bir kadının tavsiyesine uyarak erkek çocuklardan oluşan bir "koro"yu dağıtarak müzik aletlerini yaktığı; ayrıca yemeklerini gümüş sahanlarda yerken yine benzer sebeplerle toprak kapları tercih ettiğini iddia eder. Ayrıca kendisi ve maiyetini etkileyen bir olay da padişahın yine kendisini vesveselendiren bir adamın etkisiyle İstanbul'da şarabın satışını yasaklamasıdır. (De Busbecq, 2014, ss. 196-198).

⁶ Varlık bu söyleme ilk olarak Busbecq'ten çok kısa bir süre önce Osmanlı topraklarına gelen Fransız doğa bilimci Pierre Belon'un kitabında (Pierre Belon, Pierre Belon Seyahatnamesi İstanbul ve Anadolu Gözlemleri (1546-1549) Antakya, Adana, Konya, Afyon, Kütahya, Bursa, çev. Hazal Yalın (Kitap Yayınevi, 2020).) rastlandığını söyler ki haklıdır. (Varlık, 2017, s. 104) Ancak Busbecq'in kitabı hem etki hem de bilinirliği sebebiyle Belon'dan çok daha önde ve geniş kapsamlıdır.

Akdeniz'deki korsanları anlattığı kitabında tarihçilerin bazısının ezber bilgiler üzerinden varsayımlarını tekrar etmesini eleştirir ve “*milli devlet paradigmasına hapsolmuş bir tarihçilikten ve onun lanse ettiği homojen toplumsal bloklardan uzaklaşması*” gerektiğini belirtir. (Gürkan, 2021, s. 17):

Ortaya çıkan folk İslam bazen kitabi kaidelerin uzağında eklektik bir yapı sergilemektedir. On altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki ayrı din arasındaki geçişkenliğin arttığını, Akdeniz ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde daha da kalınlaşan sınırların anlamını yitirmeye başladığını görüyoruz. Satır aralarını ustalikle okuyabilen ve anakronizmin tuzaklarına karşı hazırlıklı tarihçiler, ihtidasına pişman olan Cezayir'deki mühtedilerin, kalplerinde Hz. İsa'yı korudukları sürece görünüşte Müslüman gibi yaşamalarının hiç önemli olmadığını düşünmelerini Peder Gracian gibi doktrin eksikliğine bağlamak zorunda değildir.”(Gürkan, 2021, s. 81)

Zaten Busbecq de sanılanın aksine din konusunda dönemin insanların sabit olmayan tavırlarına örnekler verir. Günümüzde tuhaf olarak görülebilecek bu davranışlar o dönemin sıradan insanları için çok normaldi:

Diğer meselelerde ise yabancı milletlerin eski âdetlerine, kendi dini akidelerine ters düşse bile büyük saygı duyarlar. Ancak bu halkın alt tabakası için doğrudur. (...) Rum papazların bir geleneği vardır. Her yıl baharın belirli bir gününde sanki kapalı imiş gibi tasavvur ettikleri denizin sularını kutsayarak açarlar. Denizciler bu gelenek yerine getirilmeden kendilerini dalgalara rahatça emanet edemezler. Türkler de bu geleneğe kayıtsız kalmamıştır. Bir deniz yolculuğuna çıkacakları zaman Rumlara suların kutsanıp kutsanmadığını sorarlar. Kutsanmadığı cevabını alırlarsa yelkenlerini indirirler. Ancak kutsandığı söylenirse teknelerine binip yelken açarlar. (...) Bana söylediklerine göre bu düşünce öyle kök salmış ki bazı Türkler çocuklarını gizlice vaftiz ettirmeyi bile arzularmış. Bu geleneğin birtakım iyi tesirleri olduğuna ve sebepsiz yere başlatılmadığına inanırlarmış. (De Busbecq, 2014, ss. 145-146)

Busbecq bu tuhaf tutumların anlaşılması için oldukça tatmin edici bir açıklama yapar. Dönemin insanları bu âdetlerin eski insanlar tarafından boşuna konmadığını dolayısıyla buna uymanın gerekli ve zararsız olduğuna inandıkları yollu bir izahta bulunurlar.⁷

Aslında Panzac bile örneğin veba konusunda Müslümanların hiç de dinleri doğrultusunda hareket etmemiş olduklarına dair bir anekdot aktarır:

⁷ Emrah Safa Gürkan da özellikle denizciler arasında zor anlarda kaptanların dini ne olursa olsun mürettebatın kendi dinleri üzerine dua ile Tanrı'dan yardım istemelerine engel olmadıklarını ifade etmektedir. Ayrıca “*Bu dini eklektizm ve aldırılmazlık (indifferentizm) kendisini özellikle denizde göstermektedir. Korsanların limandan ayrılmak için Cuma veya Pazar gününü tercih etmeleri*” ve *ele geçirdikleri Hristiyan gemilerinin pupalarından Magdalenalı Meryem, Aziz Yakub, Araf gibi Hristiyanlığı çağrıştıran ya da Neptün (Poseidon) gibi hümanizma akımının dışında kalmış Osmanlı kültüründe karşılığı olmayan sembolleri çıkartmamaları*” (Gürkan, 2021, ss. 82-83).

Kızıldeniz'deki Yanbu limanına geldiğimde salgın kudurmuştu... Halkın çoğunun dağa doğru kaçtığını göldüm. Niçin korktukları sorulup eğer kaderde ölüm varsa onları dağda da bulacağı söylendiğinde şu yanıtı veriyorlardı: "Veba, erdemli insanları bir an evvel yanına çağırarak için Allah'ın yeryüzüne gönderdiği bir lütuftur. Fakat biz henüz kendimizi bu lütfaya layık görmüyor ve bir başka zamana kadar bir kenara çekiliyoruz." (Panzac, 1997, s. 153)

Busbecq de dâhil Batılı seyyahların Türkleri kadercî olmakla itham ettikleri çerçevede veba örneğinin dışına çıkmamaktadır. Diğer pek çok doğal afet ve felaket konusunda Batılı seyyahlar nedense Türkleri kadercî olarak aktarmazlar. Ayrıca maddî olanakların felaket zamanlarında kaçış ve ikinci el elbise kullanımını etkilediğini de tarihçilerin göz ardı etmemesi gerekir.⁸

Ancak tüm bunların ötesinde insanların kimliklerini dinleri ile tanımladıkları, bilim ve teknolojinin pek çok soruya cevap vermeye yetmediği bir çağda insanların tutumlarının ve yaşadıkları olumsuzlukları izah etme çabalarının daha Tanrı merkezli olduğu ortadadır. Modernleşme, şehirleşme, bireycilik ve teknolojinin insanların tutumlarının daha seküler olmasına sebep olduğu açıkça görülebilir.⁹

Diğer Batılı seyyahlar gibi Busbecq de Tanrı'ya inanan inanç sahibi bir Hristiyandı. Dolayısıyla anlatımlarında pek çok kere kadere olan inancından bahsetmiştir. Hattâ kadercî diyebileceğimiz eğilim ve söylemler dönem düşünüldüğünde hiç de şaşırtıcı olmayacaktır.

Örneğin vazifesinin zorluğu hakkında; "*Geleceğin bizler için neler hazırladığı hakkında hiçbir fikrimiz yok. Tanrı nasıl takdir ettiyse öyle olacak. Kısmetimizde ne varsa, haklı ve şerefli bir vazife uğruna acı çektiğimiz düşüncesi bizi teselli edecek.*" (De Busbecq, 2014, s. 88) diyor. Busbecq çekilecek her türlü çilenin sonucunun da kutsal mükâfat düşüncesiyle kabul edilebilir olduğunu anlatır. Yine "*Ne zaman döneceğimi soruyorsunuz. Facilis descensus Averni [Cehenneme gitmek kolaydır].*" (De Busbecq, 2014, s. 79) "*Buraya gelirken bana yol gösteren Tanrı uygun gördüğü zaman yurduma dönmeme de yardımcı olur.*" (De Busbecq, 2014, s. 93)

Cerbe Deniz Savaşı'nın (1560) ardından; "*İspanyollar da yenildikten sonra bize karşı duracak bir güç kaldı mı?*" diyorlardı. *Adamlarım da bu alaycı sözleri üzüntüyle dinlemek*

⁸ Bulaşma meselesi, İslam'da ve Osmanlı'da tartışmalı bir konudur. Panzac ve Dols'un son derece marjinal sayılabilecek ve benzerleri o çağlarda Batı'da da bulunabilen El-Askalânî'nin kitabını kaynak olarak kullanılmaktadır. Halbuki hem Varlık hem de Justin K. Stearns bu konuda Osmanlı aydınlarının kafalarının karışık olduğunu belirtirler. Hatta Kanuni'nin şeyhülislamı Ebüssuûd Efendi'nin kaçışa cevaz verdiği iyi bilinmesine karşın bunlar görmezden geliyorlar. Bu konuda (Varlık, 2017, ss. 114-115) bulaşma hakkında Justin K. Stearns, *Infectious Ideas: Contagion in Premodern Islamic and Christian Thought in the Western Mediterranean* (JHU Press, 2011).

⁹ Sekülerleşme konusunda çalışan din sosyoloğu Volkan Ertit, şehirleşme ve bireyselleşme, kapitalizm ile teknolojik gelişmelerin özellikle de tıp alanındaki insanların dini açıklamalardan seküler olanlarına yönelme eğiliminde olduğunu iddia etmektedir. Ertit'e göre bu kişiler bir Tanrı inancına sahip olsalar bile önceki yıllardaki emsallerine göre daha seküler davranışlar sergilemektedir. Bu durum kadere iman etme ve kadercî tutumlarda da değişim göstermektedir şeklinde yorumlanabilir. Volkan Ertit, *Sekülerleşme Teorisi* (Liberte Yayınları, 2020). Özellikle 5., 6. ve 7. Bölümler.

zorunda kalıyordu. Olanlar Tanrı'nın takdiri idi. Hiçbir şey bunu değiştirmeyeceği için katlanmak gerekiyordu." (De Busbecq, 2014, s. 187) şeklinde yazacaktır. Bayezid'in dört oğlunun da babalarıyla birlikte idam edilmeleri hakkında "Kader Bayezid'in dört oğlunu da aynı akıbete sürükledi." (De Busbecq, 2014, s. 236) diyecektir.

Bu kaderci izahlar sadece Busbecq'e has değildir. Cerbe'de esir alınan komutanlardan biri olan De Sande şöyle demiştir: "De Sande Dîvan'a, yani paşaların meclisine çıkarıldığında Rüstem ona kendi topraklarını savunmaktan aciz olan efendisinin nasıl olup da bir başka hükümdarın topraklarına saldırdığını sordu. O da yorumda bulunmaya hakkı olmadığı, vazifesi icabı efendisi tarafından verilen emirleri sadakatle yerine getirdiği, fakat talihin kendisine gülmediği" cevabını verdi." (De Busbecq, 2014, s. 192)

Ancak Lowry de dâhil pek çok Batılı tarihçi Busbecq'in bu ifadelerini görmezden gelirken onun kaderci Türk stereotipini oluşturan şu izahını ön plana çıkarmışlardır:

"Türkler vebaya karşı kayıtsız kalmalarını ve bu hastalıktan korunmalarını engelleyen bir düşünceye sahip. İnsanın ne zaman ve ne şekilde öleceğinin Tanrı tarafından alınlarına yazılmış olduğuna inanıyorlar. Bundan dolayı bir kimsenin kaderinde ölmek varsa bundan kurtulmaya çalışması boşunadır, eğer yoksa o zaman korkması budalalıktır. İşte bu düşünceyle vebadan ölen birinin elbisesini, çarşafını henüz üzerinde hastanın teri kurumadan ellemekten kaçınmazlar hatta bunlarla yüzlerini bile silerler. "Eğer Tanrı bana ölümü takdir ettiyse öleceğim, etmediyse bir zarar gelmez" derler. İşte salgın böylece her yanı sarmış ve bazı ailelerin tamamını silip süpürmüştü." (De Busbecq, 2014, ss. 203-204)

Sıradan insanlar hakkında duyumlara dayanan ya da kısıtlı gözlemlerle pek çok Batılı seyyahın buna benzer ifadelerine rastlayabiliriz. Öte yandan Fatih Sultan Mehmet'in cenaze töreninde hala eski Türk adetlerinin bazılarının izleri; ağıtçıların aşırı tutumlarıyla başlarına toprak veya kül serpmeleri, eski bir Altay geleneği olan Sultanın ok ve yayının mezarına konulması, tamamen siyaha boyalı yeniçerilerin elleri ve oklarının da buna dâhil olması ile yaylarının kırık olması gibi olaylar kayıtlara geçmiştir. Bu eski Türk adetlerine daha sonra rastlanmaz. (Veinstein, 2016, ss. 244-250) Bu gibi örnekler iki sultan arasındaki dini yaklaşım farkını destekleyebilir.

Hatırlarsak Heath Lowry Fatih'in kaderci olmadığına dair iddiaları arasında stratejik önemdeki Limni adası toprağı *Terra Sigillata* konusundan da bahseder. Mühürlü çamur anlamına gelen ve Lowry'nin Türkçesini *tin-i mahtum* verdiği *tıyn-ı mahtûm*¹⁰ sonraki yüzyıllarda kullanımının devam edip etmediği hakkında başka bir bilgi vermez. Tarihçiye göre kaderci olan Kanuni'nin söz konusu toprak hakkında ilgisiz olması beklenir. Fakat Busbecq'e göz attığımızda *tıyn-ı mahtûm* hakkında da bilgi verdiğini görebiliriz. Elçi Busbecq her 6 Ağustos'ta düzenlenen *Transfigürasyon Yortusu'nda* (Demircan, 2012, s. 291) Hristiyanlık öncesi dönemlerden gelen ve papazların Roma/Yunan mitolojisine ait

¹⁰ Yasemin Demircan Lowry'nin çamur anlamına gelen *tıyn* kelimesini tin olarak kullandığını ve bunun yanlış olduğunu yazar. (Demircan, 2012, s. 282) (8 nolu dipnot) Kubbealtı Sözlüğü'ne göre *tin* Arapça kullanımdır. Ancak Demircan'ın da dediği gibi Osmanlı kayıtlarında ve Kubbealtı Sözlüğü'ndeki bazı şiir kullanımları da *tıyn* şeklinindedir.

pagan âdetlere uyararak toprağın çıkarıldığından bahseder. (De Busbecq, 2014, s. 146) Toprak aşırı abartılı bir inanışla şifa kaynağı olarak görülmesine rağmen hep padişahların şahsi malı olarak defterlere kaydedilmiş ve kullanılmıştır. (Demircan, 2012, ss. 287-288)

Busbecq'ten yirmi yıl sonra gelen Breüning ile eczacı Lubenau'nun da notlarında *tıyn-ı mahtûm* hakkında bilgiler bulabilmekteyiz. (Breüning, 2020; Lubenau, 2016) Maalesef Lowry'nin söz konusu toprağın Kanuni'den sonraki çağlarda da kullanıldığını aktarmaması bir tür algı yaptığını düşündürmektedir. Bundan başka Busbecq'in dönüşü öncesinde Ali Paşa'nın kendisine antik dönemlerden beridir bilinen bir başka mucizevi ilaç olan İskenderiye *balsam*'ını hediye olarak vermesi de Türklerin deva arama konusundaki tutumlarını gösteren bir örnektir. (De Busbecq, 2014, s. 240)

Son olarak Lowry'nin yaptığı büyük bir hataya da değinmek istiyoruz. Hatırlanacağı üzere Busbecq'in ilk Türkiye ziyaretinin dönüşünde (muhtemelen) 1556'da bir veba krizi yaşanmıştır. Busbecq maiyetinde bulunan bazılarının yardımcılığını yapan ve Hristiyan Macarlardan olduğu anlaşılan grubun voyvoda unvanlı lideri Edirne'de vebadan ölür. Ardından yaşananları Lowry "Türklerin" davranışı olarak aktarsa da¹¹ bu şahısların Macar olduğunu dolayısıyla Türk olmadığını görebiliriz:

Adamcağız pek uzak olmayan Edirne'ye kadar dayanabildi ve orada öldü. Bu olay başka sıkıntılara yol açtı. Diğer Macarlar ölenin eşyalarını paylaşmaya kalktılar. Biri ayakkabılarını, bir diğeri yeleğini, bir başkası hiçbir şey ziyan olmasın diye gömleğini, biri de çamaşırlarını aldı. Onları da bizi de apaçık görünen bu tehlikeden korumak mümkün değildi. Doktorum aralarına girip giyeceklere dokunmamaları için Tanrı adına yalvardı. (De Busbecq, 2014, s. 74)

Sonuç

En meşhur pejoratif stereotiplerden biri olan "kaderci Türk" söylemi On altıncı yüzyılda yaşayan Busbecq'in *Türk Mektupları*'na dayanmaktadır. Bugünkü bilimsel çalışmalarda bir veba odağı olduğu anlaşılan Anadolu ve İstanbul'da yaşayan birtakım insanların sıklıkla karşılaştıkları bu doğal felaket karşısındaki "önemsemeyen" tutumlarını Batılı seyyahların değişik amaçlarla olumsuz bir ifadeye atfetmeleri ise anlaşılabilir bir tutumdur. 1561 İstanbul vebası sırasında Busbeck'in yarı esir hayatı yaşadığı Elçi Hanı'nı pek çok Batılının yaptığı gibi terk etmek istemesinin ardından gelişen söz konusu diyalogları, elçinin ve muhatabı devlet adamlarının savaş çıkmasını önlemek amacıyla ve birbirlerine güvenmez bir tutuma yormak gerekmektedir.

Tarihçiden beklenen tarihi olayları tüm gerçekliğiyle ortaya koyması değildir. Zira bu çok büyük bir mesuliyet olduğu gibi haksız da bir istektir. Ancak tarihçiden hakikatin

¹¹ Heath W. Lowry, "Pushing the stone uphill: The impact of bubonic plague on Ottoman urban society in the fifteenth and sixteenth centuries", *Osmanlı Araştırmaları* 23/23 (2003), 128. 97 numaralı dipnot şöyledir: "Busbecq knew of what he spoke, as in the spring of 1556, while traveling near Adrianople (Edirne) in European Thrace, one of his Turkish attendants died of the plague. No sooner had he given up the ghost than the remainder of his retinue divided up his clothing, and, despite the remonstrations of Busbecq and his physician about the danger of infection, refused to part with their booty. Two days later they began to exhibit symptoms of the plague [Busbecq, 1927: pp. 68-69].".

yoluna bir taş döşemesini beklemek hakkımızdır. Lowry gibi büyük bir tarihçinin de Kanuni ve Osmanlı Devleti'nin değişimini onun direkt olarak dâhil olmadığı bir diyaloga, tek bir örneğe hapsedmesi ise büyük bir haksızlıktır. Hele ki Busbecq'in *Türk Mektupları* gibi çokça bilinen ve okunan bir metni en azından tam olarak inceleyerek tüm boyutlarıyla ve tarihi ortamı da göz önüne alarak değerlendirmesi ya da olası ihtimalleri okuyucunun önüne sunması gerekirdi.

Busbecq'in kuyuya attığı "kaderci Türk" taşı, hala çıkartılamamıştır. Çok boyutlu değerlendirilmesi gerekirken basitliğe indirgenen söylemin etkisinin bu kadar kabul edilmesi hayret verici bir durumdur. Başta veba tarihçileri olmak üzere pek çok isim bu stereotipi anlamaya ve kavramın doğruluğunu teyit etmeye çalışmıştır. Bazıları söylemi tekrar etmeyi sürdürmekte ve hatta doğruluğunu savunmaya çalışmakta iken diğer bir kısmı ise bunun yanlışlığını savunmaktadır. Hala da söz konusu stereotip gündemde yer almayı sürdürmekte ve çeşitli yeni çalışmalara sebep olmaktadır. Öte yandan Lowry'nin "tepeye ittirmeye" çalıştığını iddia ettiği taşın ise hala orada, Busbecq'in attığı kuyuda olduğu ise açık bir gerçektir.

KAYNAKÇA

- Ayalon, Y. (2020). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler* (Z. Rona, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Baron W. Wratislaw. (1996). *Baron Wratislaw'ın Anıları—16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler* (M. Süreyya Dilmen, Çev.; 2. bs). Milliyet Yayınları.
- Breüning, H. J. (2020). *Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk İstanbul 1579* (S. T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Bulmuş, B. (2005). *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire*. Edinburgh University Press. https://doi.org/10.26530/OAPEN_625255
- Bulmuş, B. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba Kavramları Üzerine: Mistisizmden Sosyal Reforma. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 3(6), 45-51.
- Busbeke, Ootgeer Giselijn van*. (t.y.). TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 23 Haziran 2024, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/busbeke-ootgeer-giselijn-van>
- De Busbecq, O. G. (2014). *Türk mektupları: Kanuni döneminde Avrupalı bir elçinin gözlemleri (1555-1560)* (D. Türkömer, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Demircan, Y. (2012). Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı. *Acta Turcica*, 1(1), 281-295. https://yenidenergenekon.com/wp-content/uploads/2014/02/IV_21.pdf
- Emecen, F. (2010). Süleyman I. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 62-74). TDV Yayınları.
- Gürkan, E. S. (2021). *Sultanın Korsanları Osmanlı Akdenizi'nde Gaza, Yağma ve Esaret, 1500-1700*. Kronik Kitap.
- Lubenau, R. (2016). *Reinhold Lubenau Seyahatnamesi Osmanlı Ülkesinde 1587-1589* (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Menchinger, E. (2022). Revisiting 'Turkish Fatalism'; Or, Why Ottoman Theology Matters. *Aca'ib: Occasional Papers on the Ottoman Perceptions of the Supernatural*, 2, 9-38.

- Menchinger, E. L. (2016). Free Will, Predestination, and the Fate of the Ottoman Empire. *Journal of the History of Ideas*, 77(3), 445-466.
- Menchinger, E. L. (2022). *İlk Modern Osmanlı Ahmed Vasıf'ın Fikri Gelişimi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)* (S. Yılmaz, Çev.; 1. bs). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Seidel, F. (2017). *Sultanın Zindanında Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderilen Bir Elçilik Heyetinin İbret Verici Öyküsü (1591-1596)* (T. Noyan, Çev.). Kitap Yayınevi.
- Varlık, N. (2017). *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba*. Kitap Yayınevi.
- Veinstein, G. (Ed.), Güntekin, E. (Çev.). (2016). *Osmanlılar ve Ölüm*. İletişim Yayınları.

Makale Gönderim Tarihi: 26.06.2024

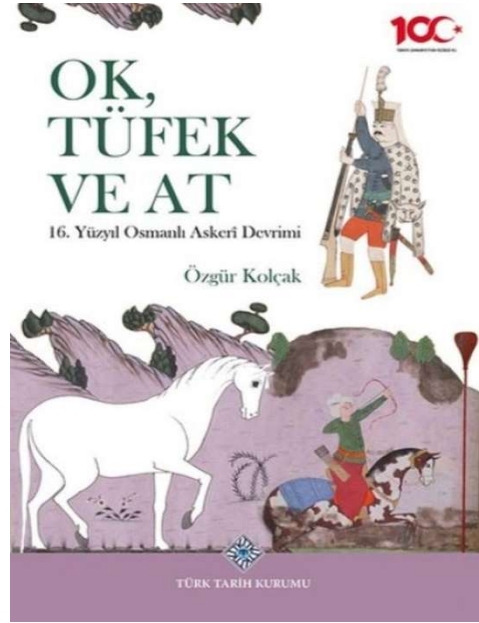
Yayına Kabul Tarihi: 08.07.2024

Kitap Değerlendirmesi

Ok, Tüfek ve At 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi
Özgür Kolçak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2023
ISBN 978-975-17-5742-5.

Batuhan Yıldız*

16. ve 17. yüzyıllar askerî tarih açısından mevcut ile yeni silah teknolojilerinin muharebe meydanlarında, kale muhasaralarında ve deniz muharebelerinde bir arada kullanılmaya başlandığı bir geçiş dönemidir. Yeni ateşli silah teknolojisi yalnızca soğuk silahların parlak ışığını söndürmekle kalmayacak aynı zamanda yeni askerî taktiklerin, yeni silah üretim usullerinin ve yeni askerî mimarinin de ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. Tüm bu gelişmeler ilk önce mevcut olan ile yeninin bir arada kullanılmasını başta gerekli kılarken, sonunda tamamen yeni olanın baskın hale gelmesi ile sonuçlanacaktır. Ateşli silahların kullanımı ile başlayan bu süreç nihayetinde Avrupalı tarihçiler tarafından “Askerî Devrim” olarak adlandırılacaktır. Özgür Kolçak’ın “Ok, Tüfek ve At 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi” adlı çalışması da bu askerî devrim kuramı üzerinden sürecin Osmanlı tarafına odaklanmaktadır.

Çalışmanın takdim bölümü Prof. Dr. Feridun M. Emecen tarafından kaleme alınmıştır. Takdim kısmında Feridun Emecen, Osmanlı askerî tarihi çalışmaları üzerine çeşitli tespitlerde bulunmaktadır. İfade ettiği bu tespitlerin ardından yürütülmekte olan yeni çalışmalar ve oluşturulan yeni çalışma grupları hakkında da bilgi vermektedir. Takdim bölümünün son kısmında ise kaleme alınan bu çalışmanın öne çıkan ve askerî tarih alanına sunmuş olduğu katkıları ifade etmektedir.

* Bilim Uzmanı, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi, hanbatuyildiz@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9044-3339.

Çalışma yedi ana başlıktan oluşmaktadır. “Bir Tarih Kuramı Olarak Askerî Devrim” adlı birinci bölüm, “Yeni Askerî Tarih” olarak da adlandırılan bu kavramın nasıl ortaya çıktığını, alanın öncü isimlerinin kimler olduğunu, bu isimlerin eserleriyle ortaya konan batı merkezli askerî devrim yaklaşımına ve bu yaklaşıma karşı gelen eleştirilere odaklanmaktadır. Birinci bölüm, Özgür Kolçak’ın kitap boyunca üzerinde sıkça duracağı askerî devrim kuramı hakkında okuyucu için bir ön hazırlık olarak da değerlendirilebilir. Bu kavrama aşına olmayan bir okuyucunun kitap boyunca karşısına çıkacak olan bu kavramı daha ilk bölümde öğrenmesi kitabın devamında üzerinde durulacak noktaların daha iyi anlaşılabilmesi adına oldukça önemlidir.

“Osmanlı’nın Aynasında Askerî Devrim” adlı ikinci bölüm, birinci bölümün bir devamı olarak ilerlemesine karşılık konuya yeni bir basamak ekleyerek askerî devrim kuramının Osmanlı tarafına odaklanmaktadır. İkinci bölüm öncelikle Osmanlı askerî yapısı üzerine batılı tarihçilerin askerî devrim yaklaşımı üzerinden yürüttükleri bakış açısını ele alarak başlamaktadır. Geoffrey Parker, Colin Imber gibi batılı tarihçilere göre askerî devrim Avrupalıdır yani Avrupa’da meydana ortaya çıkmıştır. Bu tarihçilere göre devrimin merkezi İspanya, Hollanda, Fransa, İtalya ve İsveç gibi ülkelerdir. Bu düşünceye göre batıda ortaya çıkan ve batılı olan askerî devrim karşısında Osmanlı askerî teşkilatının yıkıcı derecede etkilendiği oldukça kesin ve etnosentrik bir bakış açısıyla savunulmaktadır. Hatta bu yaklaşım Osmanlı askerî tecrübesini, batılı askerî devrimin bir sağlamasını yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Öyle ki 16. yüzyılın ortaları gibi henüz erken bir tarihte Osmanlı kuvvetlerinin Avrupa’da Habsburg kuvvetleri karşısında etkisiz kalmaya başladığı düşüncesi askerî devrim kuramı üzerinden savunulmaktadır.

Birçok batılı tarihçiye göre Osmanlıların Avrupa’da ilerleyişinin duraksaması, yaşanan askerî yenilgiler ile askerî teknolojideki gerilemeler gibi hususların hepsi Osmanlıların, batı askerî devrimi karşısındaki çaresizliklerinden kaynaklanmaktadır. Fakat bu kesin ve etnosentrik yaklaşımlar gerçekten de doğru muydu? Özgür Kolçak bu noktada iddia edilen kesin yargılara karşılık sorduğu sorular ve bu sorulara verdiği yanıtlar ile konunun aslında batılı tarihçilerin savunduğu kadar kesin olmadığını ortaya koymaktadır. Osmanlılar aslında batıda gerçekleşmeye başlayan askerî devrimin farkındaydılar. Gerek askerî teknolojide ortaya koyduğu dönüşüm gerekse de bu teknolojiye uygun personel dönüşümünü gerçekleştirilmesiyle askerî devrim süreci içerisinde aktif olarak bulunduğu Özgür Kolçak’ın ortaya koyduğu bilgiler ışığında ifade edilmektedir.

Bu ifadelerin ardından bölüm Osmanlı merkezci bir askerî tarih yazımı üzerinde durmaktadır. Konu çoğunlukla Osmanlıların ateşli silah teknolojisinde kaydettikleri ilerlemeye, ateşli silah kullanımına dair taktiklere ve Osmanlıların yalnızca ateşli silahlara bağlı kalmayıp esnek ve çeşitli taktikleri ne denli ustalıkla kullandıkları üzerinde ilerlemektedir. Ayrıca bu noktada Osmanlıların, üretip ihraç ettiği ateşli silahlar vasıtasıyla ateşli silah teknolojisinin Uzak Doğu’ya kadar geniş bir Asya coğrafyasına yayılmasındaki etkin rolü de vurgulanmaktadır. İkinci bölüm askerî devrim ve ateşli silah teknolojisi üzerinden ilerlemesinin ardından Yeniçerilerin muharebe sahasında kullandığı kalkan, mızrak ve ateşli silahlar ile bu silahların kullanımındaki taktikler üzerinde ilerlemeye devam etmektedir. Çoğunlukla ateşli silahlar ile özdeşleşmiş olan

veniçerilerin mızrak ve kalkan gibi farklı silahlar kullandığı ve bu silahlara uygun biçimde taktikler uyguladığı da ifade edilmektedir.

İkinci bölümün üzerinde durduğu bir diğer konu da yaylım ateşi ve bu taktiğin icrasdır. Özgür Kolçak, yaylım ateşi taktiğini askerî devrim üzerinden ele alınmaktadır. Hem Osmanlı ordusunda hem de Avrupa ve Asya ordularında kullanılan yaylım ateşi taktiğinin hangi sebeplerle ortaya çıktığı, hangi formasyonlarda kullanıldığı ve büyük coğrafi mesafelere rağmen birbirleri ile bir bağlantının var olup olmadığı gibi hususlar üzerinden konu ifade edilmektedir. Bölümün üzerinde durduğu son konu da Erken Modern Osmanlı kale mimarisidir. Kale mimarisindeki dönüşüm, Osmanlıların bu dönüşüm içerisinde bulunduğru nokta, Osmanlıların kale inşa etme hazırlıkları ve kale inşa süreci bölümün son parçasını oluşturmaktadır.

“Hünkâr Kullarından Devlet Ordusuna” adlı üçüncü bölüm, 1570 tarihi itibariyle Osmanlı ordusunun hem personel hem de ateşli silah temini noktasında ciddi miktarda büyümesinin sebepleri üzerinde durmaktadır. Özgür Kolçak’a göre yaşanan bu ciddi büyümenin başlangıç noktası 1570-1574 tarihleri arasında gerçekleşen kapsamlı deniz hareketleri ve devamında başlayan 1578-1590 Osmanlı-İran savaşıdır. Osmanlıların gerçekleştirdiği deniz seferleri ve doğu cephesinde sürdürdüğü yoğun askerî mücadele Osmanlı askerî yapısının, Avrupalı rakiplerinin bulunduğu batı cephesi ve batı teknolojisinden bağımsız bir biçimde değişime zorlandığı ifade edilmektedir. Her ne kadar göz ardı edilse de Osmanlı askerî yapısında yaşanan dönüşümde batı cephesinin olduğu kadar doğu cephesinin de payının bulunmakta olduğu bölümün üzerinde durduğu noktadır.

“Usta Savaşının Pahalı Zevki: Ateşli Silahlar Çağında Osmanlı Okçuluğu” adlı dördüncü bölüm ilk olarak kendisini binlerce yıllık geçmişiyile muharebe sahasında kanıtlamış ve tarih boyunca Türk orduları ile özdeşleşmiş olan geleneksel yaylara karşılık henüz yeni bir teknoloji olan ateşli silahların Osmanlı ordusu içerisinde bir arada kullanıldıkları geçiş dönemine odaklanmaktadır. İlk dönem ateşli silahların kullanım etkinliği, atış hızı ve menzili gibi hususlar Osmanlıların usta kemankeşlerinde şüphe uyandırmaktadır. Özgür Kolçak bu noktada bahsi geçen her iki silah üzerinden avantaj ve dezavantajlar noktasında karşılaştırmalı bir değerlendirme de bulunuyor. Her iki silah üzerinden karşılaştırma yapıldıktan sonra okçuluk risaleleri üzerinden iyi eğitimli usta bir okçunun yetiştirilme sürecinden de bahsedilmektedir.

Bölüm bu noktadan sonra yay ve tüfek karşılaştırmasını farklı bir bakış açısı ile malî arşiv kaynaklarının kullanılması vasıtasıyla maliyet, üretim ve tedarik süreci üzerinden devam ettirmektedir. Konuya bu perspektiften yaklaşmak aynı zamanda çalışmanın öne çıktığı noktadır. Oldukça zahmetli ve titiz bir araştırmanın sonucunda Osmanlı ordusundaki yay kullanımının zaman içerisinde tüfek kullanımının gerisine düşmesinin ve sonunda yay kullanımının terk edilmesine giden sürecin sebepleri maliyet ve üretim hızı gibi etkenler üzerinden oldukça ufuk açıcı bir biçimde ele alınmıştır.

“Erken Modern Osmanlı Tüfeğinin Serencamı” adlı beşinci bölüm, Erken Modern dönemde üretilen Osmanlı tüfeğine odaklanmaktadır. Bölüm öncelikle Osmanlı ordusunda kullanılan ilk ateşli silahlara, bu silahların hangi dönemde kullanılmaya başladığına ve Türklerin ateşli silah teknolojisine ne zamandan beri aşına olduklarına

odaklanmaktadır. İlk kısmın ardından bölüm, 16. yüzyıl ile birlikte Osmanlı sarayında hizmete giren yabancı gayri müslim silah ustaları ile Türk silah ustaları hakkında bilgi vermektedir.

Bölümün devamı Osmanlıların ürettikleri tüfeklerin standardı üzerinde durmaktadır. Osmanlı Tüfek ustalarının ürettikleri çeşitli tüfek tipleri, bu tüfeklerin kullanım amaçları ve mühimmat olarak kullanılan mermiler hakkında arşiv kaynakları vasıtasıyla detaylı bilgiler vermektedir. Keza bölüm yalnızca bu nokta üzerinde durmamakta aynı zamanda tüfeğin ateşlenmesi esnasında kullanılan yardımcı malzemelerin üretim ve tedarigi, tüfek kundağı gibi parçaların korunması amacıyla satın alınan koruyucu malzemeler üzerine de bilgiler vermektedir.

Bölüm, yeniçerilerin kullandığı tüfek tipleri ve icra ettikleri tüfek talimleri hakkında da bilgiler vermektedir. Son olarak 1570 itibariyle Osmanlı ordusunda artan ateşli silah temini meselesinin Osmanlılar tarafından nasıl çözülmeye çalışıldığı da üzerinde durulan bir diğer konudur.

“Süvarinin Ateşle İmtihani: 16. Yüzyılda Osmanlı Atlıları ve Tüfekler” adlı altıncı bölüm Özgür Kolçak’ın deyimiyle deneysel bir bölümdür. Bölüm, Osmanlı süvarisinin at üzerinde ateşli silah kullanımını ele almaktadır. İlk kısım Avrupa ve Asya ordularında ateşli silah kullanan farklı süvari kuvvetlerine odaklanmaktadır. İlk kısmın ardından Osmanlı ordusunda yer alan atlı tüfekçilerin menşeinin neresi olduğu, hangi süvari kuvvetlerinin ateşli silah kullandığı, at üzerinde tüfek kullanım teknikleri ve Osmanlı atlı tüfekçilerinin hangi bölgelerde yayılım gösterdiği hususları üzerine detaylı bilgiler verilmektedir.

“16. Yüzyıl Osmanlı Süvariliğinin Maddî Şartları” çalışmanın yedinci ve son bölümüdür. Bölüm süvarinin en önemli yardımcısı olan savaş atı üzerine odaklanmaktadır. İlk olarak Yeniçağ’da Osmanlı toplumu içinde atın ne denli kıymetli bir araç olduğu konusu üzerinde durulmaktadır. Atın bu denli kıymetli bir araç olmasının yanı sıra at arzı da çok önemli bir husustur. Bu sebeple Osmanlılar at arzını makul bir seviyede tutabilmek amacıyla önlemler almakta ve ülke sınırları içerisinde at yetiştiriciliğini kendi oluşturduğu kurumlar vasıtasıyla yürütmektedir. Bu noktada İstabl-ı Amire ve burada yürütülen at yetiştiriciliği bölümün önemli noktalarındandır. Bölüm içerisinde at fiyatları ve at bakım masraflarının yer aldığı detaylı tablolar da yer almaktadır. Önceki bölümlerde Özgür Kolçak’ın malî kayıtları kullanarak yapmış olduğu incelemeler bu bölümde de savaş atı üzerinden detaylıca yapılmaktadır. Savaş atı yetiştiriciliği uzun süre almasından dolayı devlet bu konuda oldukça zorlanmakta ve tıpkı personel ve ateşli silah temininde olduğu gibi orduya savaş atı temininin de devleti oldukça zorladığı ifade edilmektedir. Bölümün sonunda devlet ahırlarında yetiştirilen savaş atlarının kapıkulu süvarilerine dağıtımı meselesinin nasıl yapıldığı da anlaşılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak Özgür Kolçak’ın çalışması batılı tarihçilerin iddia ettiklerinin aksine Osmanlı Devleti’nin, askerî devrim olarak adlandırılan bu yeni askerî gelişmelerin farkında olduğunu göstermektedir. Avrupa ordularında görülmeye başlanan yeni gelişmeler karşısında Osmanlılar kendi askerî yapısını geliştirerek, ordu içerisinde ateşli silah kullanan personel sayısını arttırmak gibi çeşitli hamlelerde bulunmuştur. Çalışma

içerisinde Osmanlı arşiv kaynaklarının etkin ve titiz bir biçimde kullanılması ile Osmanlıların tüm bu süreç içerisinde almaya çalıştığı önlemler ve girişimler net biçimde gösterilmektedir. Bazı noktalarda ise Osmanlıların, Habsburg yahut İspanyollara nazaran daha başarılı olduğu da çalışma içerisinde tespit edilmektedir. Devletin silah temini, silah üretimi ve askerini teçhizatlandırma biçimini malî kayıtlar üzerinden incelemek askerî devrimin Osmanlılarda da yaşandığının bir göstergesi olmaktadır. Bu sebeple Özgür Kolçak'ın bu yaklaşımı askerî tarih çalışmalarına yeni bir bakış açısı da katmaktadır.